

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI

INSTITUTUL DE STUDII ENCICLOPEDICE

Enciclopedia

revistă de istorie a științei

și studii enciclopedice

2(5) • 2013

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI

INSTITUTUL DE STUDII ENCICLOPEDICE

Enciclopedica

revistă de istorie a științei și studii enciclopedice

nr. **2** (5)
iulie-decembrie
2013

Chișinău, 2013

ENCICLOPEDICA

Revistă de istorie a științei și studii enciclopedice, nr. 2 (5), 2013

Fondator: Institutul de Studii Enciclopedice al Academiei de Științe a Moldovei

Redactor-șef:

Constantin Manolache, dr., conf. univ.

Colegiul de redacție:

Mihai Adauge, cercet. șt.

Clara Agliullina, cercet. șt. (Başkörtöstan, Ufa)

Mircea Bologa, acad.

Mihai Cimpoi, acad.

Demir Dragnev, m.c.

Maria Duca, acad.

Teodor Furdui, acad.

Ion Jarcuțchi, dr., conf. univ. (redactor-șef adjunct)

Mikola Jelezneak, dr., conf. univ. (Ucraina, Kiev)

Boris Malițki, dr. hab., prof. (Ucraina, Kiev)

Eugen Nicolae, dr. (România, București)

Vladimir Popik, dr. (Ucraina, Kiev)

Uildan Saitov, dr. (Başkörtöstan, Ufa)

Ion Xenofontov, dr.

Corectori:

Elena Pistrui, Elena Varzari, dr., conf. univ.

Coperta:

Vitalie Pogolșa

Design, procesare computerizată și prepress:

Valeriu Oprea

Adresa redacției:

bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1, biroul 506, Chișinău, Republica Moldova, MD-2001

Tel.: (+373 22) 277 269 (Ion Jarcuțchi)

Autorii poartă responsabilitatea pentru conținutul articolelor publicate.

Opiniile autorilor nu reflectă neapărat opinia Colegiului de redacție.

ISSN

CUPRINS

ISTORIA ȘTIINȚEI

Ion JARCUȚCHI, Constantin MANOLACHE, Ion XENOFONTOV

Știința în Republica Moldova: file de istorie (II) 5

Ion DEDIU

Contribuția naturaliştilor români la dezvoltarea ecologiei 22

Vadim GUZUN

Documentele diplomatice române ca sursă pentru studierea
celel de a doua mari foamete sovietice 37

CERCETĂRI ENCICLOPEDICE

Лидия Ивановна ПЕТРОВСКАЯ

Классическая энциклопедия: базовая технология и методика
Enciclopedia clasică: principii fundamentale și metodică 47

Микола ЖЕЛЕЗНЯК

История украинской энциклопедистики
Istoria cercetărilor enciclopedice ucrainene 54

Larisa NOROC

„Enciclopedia României” – operă de renaștere națională (1938–1943) 60

Vitalie SOCHIRĂ

Considerații metodologice privind studiile enciclopedice naționale
cu referire la geografie 67

CERCETĂRI BIOGRAFICE

Constantin MANOLACHE, Mihai URSU

Isaak Krassilchik – fondatorul școlii basarabene de microbiologie
și entomologie 71

Ion JARCUȚCHI, Brighita KOVARSKI

Petru Buzuc – lingvist slavist basarabean 80

CERCETĂRI TERMINOLOGICE

Lucia CEPRAGA, Svetlana BÎRSAN

Considerații privind evoluția unor termeni din sistemul informațional 93

NOUȚĂȚI EDITORIALE

Volumul „Mănăstiri și schituri din Republica Moldova” –
studiu enciclopedic de valoare națională 96

CONTENTS

HISTORY OF SCIENCE

Ion JARCUȚCHI, Constantin MANOLACHE, Ion XENOFONTOV Science in the Republic of Moldova: files of history (II)	5
---	---

Ion DEDIU

Contribution of the romanian natural scientists to the development of ecology	22
---	----

Vadim GUZUN

Romanian diplomatic documents as a source for researching the second great soviet famine	37
---	----

ENCYCLOPEDICAL RESEARCHES

Lidia PETROVSKAIA

Classical encyclopaedia: fundamental principles and method	47
--	----

Mykola JELEZNEAK

The history of encyclopedic researches in Ukraine	55
---	----

Larisa NOROC

„Encyclopaedia of Romania” – creation of the national revival (1938–1943)	60
---	----

Vitalie SOCHIRCĂ

Metodologic considerations regarding the national encyclopaedic studies related to geography	67
---	----

BIOGRAPHICAL RESEARCHES

Constantin MANOLACHE, Mihai URSU

Isaak Krassilchik – founder of basarabian school of microbiology and entomology	71
--	----

Ion JARCUȚCHI, Brighita KOVARSKI

Petru Buzuc – basarabian slavist linguist	80
---	----

TERMINOLOGICAL RESEARCHES

Lucia CEPRAGA, Svetlana BÎRSAN

Considerations concerning the evolution of some terms of the informational system	93
--	----

NEW BOOKS

Monasteries and priories of the Republic of Moldova – an encyclopedic edition of national value	97
--	----

ȘTIINȚA ÎN REPUBLICA MOLDOVA: FILE DE ISTORIE (II)

SCIENCE IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA: FILES OF HISTORY (II)

Ion JARCUȚCHI¹
Constantin MANOLACHE²
Ion XENOFONTOV³

REZUMAT

Studiul propune o periodizare a etapelor distinctive ale evoluției științei în Republica Moldova din momentul fondării Academiei de Științe (1961), etape identificate sub aspectul dezvoltării instituționale și al potențialului științific uman. Atenție prioritară s-a acordat abordării problemelor privind fondarea instituțiilor de cercetare și a rețelei lor instituționale în cadrul celor trei sectoare principale ale științei: academic, universitar și de ramură, precum și privind constituirea și evoluția sistemului de administrare a științei pe dimensiunile națională și sectorială. Un subiect aparte l-a constituit formarea și evoluția potențialului științific uman în perioada de referință.

Cuvinte-cheie: știință, instituție de cercetare, rețea instituțională, potențial științific uman, administrarea științei, cadrul juridic, reforma științei, cercetător științific, academician, membru corespondent, colaborare și cooperare științifică, integrare în spațiul științific european.

ABSTRACT

The study proposes a periodization of distinctive stages of science evolution in the Republic of Moldova, starting from the moment of the Academy of Sciences foundation (1961), the stages being identified in the aspect of institutional development and human research potential. The priority attention is given to the approaching the problems on establishing the research institutions and their institutional network within the framework of three main science sectors: academic, university and branch, as well as concerning the setting up and evolution of administrative system of science along the national and sectoral dimensions. A separate subject of the research was the formation and evolution of human research potential in the studied period.

Keywords: science, research institution, institutional network, human research potential science management, legislative framework, science reform, researcher, academician, correspondent member, research collaboration and cooperation, integration in European scientific space.

Știința în RSS Moldovenească în anii 1961–1991. Fondarea instituției științifice supreme a RSS Moldovenești, cel mai înalt for științific republican (național) – Academia de Științe, reprezintă actul culminant și rezultatul firesc al enormei activități de edificare a sistemului de organizare a științei în republică în ansamblu și a sectorului academic în

particular. Deschiderea oficială a Academiei de Științe marchează un moment de cotitură în istoria organizării și dezvoltării științei din Moldova contemporană: pe de o parte, s-a finalizat o perioadă de importanță majoră – etapa de constituire și afirmare a rețelei științifice republicane și a componentelor ei sectoriale (academic, universitar și de ramu-

¹ Ion Jarcuțchi, doctor în istorie, conferențiar cercetător, Institutul de Studii Enciclopedice al AȘM.

² Constantin Manolache, doctor în politologie, conferențiar universitar, Institutul de Studii Enciclopedice al AȘM.

³ Ion Xenofontov, doctor în istorie, Institutul de Studii Enciclopedice al AȘM.

ră); pe de altă parte, s-a pus începutul fazei de transformare a științei în forță motrice a dezvoltării societății și economiei naționale, de consolidare și afirmare a științei din republică pe plan unional (spațiul ex-sovietic) și internațional, fiind deschise noi orizonturi și perspective.

În linii mari, paradigma științei „civile” din RSS Moldovenească și a rețelei ei instituționale, încheată în anii '60 ai secolului al XX-lea, și atribuită la sfera competenței Guvernului de la Chișinău s-a menținut, cu mici excepții, pe parcursul a 30 de ani – până la proclamarea independenței politice și statale în 1991. O extindere numerică semnificativă a instituțiilor științifice s-a produs în domeniile care deserveau complexul militar-industrial sovietic, fiind creat un număr impunător de instituții de cercetare, proiectare, construcții și tehnologie de sine stătătoare sau încadrate în asociații științifico-industriale de producție, subordonate, de regulă, direct autorităților unionale.

Crearea Academiei de Științe a marcat o etapă calitativ nouă în dezvoltarea potențialului științific al Moldovei contemporane. Devenind principalul centru științific al republicii, Academia de Științe avea menirea nu numai să realizeze cercetări științifice fundamentale în diverse domenii ale științei, să recomande rezultatele obținute pentru implementare în economia națională și cultură, dar și să coordoneze și să dirijeze elaborarea problemelor științifice aplicative majore, să determine, prin autoritatea sa științifică, direcțiile principale ale investigațiilor teoretice în toate organizațiile științifice din republică indiferent de apartenența lor departamentală. Pentru a face față noilor cerințe, se impunea o muncă enormă pentru consolidarea potențialului științific al Academiei de Științe, se cerea asigurarea unui așa nivel al cercetărilor științifice care i-ar fi permis să ocupe, nu doar în virtutea statusului academic, dar și al autorității științifice, un loc de frunte în ierarhia științifică republicană, să se afirme în

comunitatea științifică unională și mondială.

Formal, având statut de instituție academică „națională” sau, folosind terminologia timpului, „republicană”, Academia de Științe a RSS Moldovenești, la fel ca și celelalte academii de științe ale republicilor unionale, a fost implantată în rețeaua academică unională, integrându-se în sistemul de coordonate centru-periferie. Statutul instituțional și atribuțiile fundamentale ale Academiei unionale de științe și ale celor republicane în mediile științifice respective (unional și republican) și situarea lor în lanțul sistemului academic unional au fost specificate prin hotărârile comune ale Guvernului URSS și CC al PCUS cu privire la ameliorarea activității Academiei de Științe a URSS și a academiilor de științe ale republicilor unionale (3 aprilie 1961; 11 aprilie 1963).

Potrivit documentelor nominalizate, Academiei de Științe i s-a atribuit misiunea dirijării științifice și metodice a lucrărilor științifice executate în instituțiile de cercetare și de învățământ superior, precum și funcția de coordonare a cercetărilor științifice în domeniul științelor naturale și sociale (în perioada sovietică noțiunea „științe sociale” includea și domeniile „științelor umanistice”); dezvoltarea cercetărilor științifice fundamentale în domeniile științelor naturale și sociale; realizarea cercetărilor științifice de prospecțiune în cele mai importante probleme ale progresului tehnico-științific, social și cultural; elaborarea bazelor științifice în vederea asigurării dezvoltării intensive a economiei naționale; identificarea căilor principal noi ale progresului tehnico-tehnologic, crearea premiselor științifice pentru realizarea acestora și elaborarea recomandărilor de implementare a lor în economia națională.

Prin aceste hotărâri au fost reglementate, de asemenea, principiile fundamentale de funcționare și administrare a sistemului academic unitar și ierarhic centralizat în spațiul sovietic și cele de interacțiune între Academia de Științe a URSS și academiile republicane de

științe. Ultimele se aflau în subordonare dublă – Prezidiului Academiei de Științe a URSS și Consiliului de Miniștri al republicii respective. În cazurile în care la Prezidiul Academiei de Științe a URSS se examina activitatea unei academii republicane de științe, președintele acesteia avea drept de vot deliberativ; ultimul pe parcursul exercitării funcției respective devenea, de regulă, membru al Academiei Unionale de Științe. (Președinții Academiei de Științe a RSS Moldovenești, acad. Iachim Grosul (1961–1976) și acad. Aleksandr Jucenko (1977–1989), au fost aleși în calitate de membri corespondenți ai AȘ a URSS în anul 1966 și, respectiv, în 1979). Academii republicane de științe erau obligate să organizeze activitatea științifică a instituțiilor sale în corespundere cu direcțiile prioritare ale cercetărilor științifice în domeniile științelor naturale și sociale, aprobate de Prezidiul AȘ a URSS, și cu planurile de stat ale dezvoltării economiei URSS și a republicilor respective. Starea de dependență a academiilor republicane de științe s-a manifestat fățiș în sfera politicii de cadre. Locuri vacante pentru alegerea membrilor academiei se stabileau doar cu acordul Academiei de Științe a URSS, iar pe parcursul examinării candidaturilor înaintate trebuia să se țină cont de recomandările acesteia. Selecția și înaintarea candidaturilor în funcția de director al institutului, de asemenea, se efectua doar cu consimțământul Academiei de Științe a URSS. O atare stare de lucruri, cu mici modificări, s-a menținut până la finele anilor '80 ai secolului al XX-lea.

Ar fi incorect în acest context să nu aruncăm o privire asupra unei alte laturi a problemei. Din perspectiva cercetărilor științifice, o asemenea organizare a științei la scară academică unională a facilitat, îndeosebi în domeniile științelor exacte și ale naturii, cooperarea și integrarea științifică pe verticală și orizontală, la nivel instituțional și personal; mobilizarea și stimularea cercetării propriu-zise; sporirea ritmului dezvoltării științifice a republicilor unionale și depășirea clișeului

de „știință locală”. Dar, stimulând în plan intern (în sensul spațiului ex-sovietic) acțiunile de cooperare și integrare științifică, sistemul sovietic centralizat de organizare și gestionare a științei a îngăduit, pe plan extern, accesul direct al academiilor republicane de științe la colaborare internațională, acțiunile respective fiind admise și coordonate de către Academia de Științe a URSS și autoritatea unională a științei – Comitetul de Stat pentru Știință și Tehnică al URSS; abia în anii '80 ai secolului al XX-lea s-a produs o oarecare liberalizare în acest domeniu.

Din momentul fondării AȘ a RSS Moldovenești structura ei instituțională nu reprezenta un model static, ea se afla în permanență modernizare evoluționistă (evitându-se în acest sens răsturnări de situații), a cărei amplitudine și intensitate în interiorul sistemului era determinată de tendințele dezvoltării științei mondiale și unionale, de oportunitățile evoluției economiei și culturii republicii, de mediul și condițiile integrării științei din republică în spațiul științific unional și internațional, de capacitatea potențialului științific uman disponibil.

Deja în anii 1963–1964 au intervenit o serie de modificări structurale cauzate de retragerea unor instituții din sistemul academic, de reorganizarea altora și de transformarea unor structuri instituționale ale institutelor în organizații autonome cu statut juridic. Pe motiv că în sectorul academic al științei funcționează un număr considerabil de instituții de ramură și în scopul consolidării relațiilor dintre știință și producție, un șir de institute academice de orientare aplicativă au fost transferate în sectorul de ramură al științei: Institutul de Geologie și Materiale Utile a fost transmis în subordonarea Comitetului de Stat de Geologie al URSS; Secția de Mecanică Fizico-Chimică a Materialelor de Construcție este transmisă Comitetului de Stat pentru Construcții al URSS, iar Secția Probleme de Gospodărire a Apelor – Comitetului de Stat pentru Gospodăria Apelor și Protecția Re-

surselor Acvatice al Consiliului de Miniștri al RSSM. Efectul acestor acțiuni l-a constituit diminuarea potențialul științific al Academiei de Științe. În același timp, a fost fondat un șir de noi organizații științifice. În baza Institutului de Fizică și Matematică și a Institutului Probleme Electrofizice au fost formate Institutul de Matematică cu Centrul de Calcul (director acad.³ Vl. Andrunachievici, 1964–1991) și Institutul de Fizică Aplicată acad. B. Lazarenko, 1964–1979). Pe lângă Institutul de Fizică Aplicată s-a creat Uzina Experimentală cu biroul de construcție. Ulterior, în 1965, sunt fondate în baza structurilor existente Secția de Cibernetică Energetică (m. c. Gh. Cealâi, 1965–1982) și Secția de Geografie (m. c. M. Radul, 1965–1971). În 1967 Institutul de Geologie și Materiale Utile este retrocedat AȘ a RSS Moldovenești și reorganizat în Institutul de Geofizică și Geologie (dr. N. Burghilea, 1963–1970).

Instituții științifice noi au apărut și în cadrul Secției de Științe Sociale. În 1969 în baza unor sectoare ale Institutului de Istorie au fost create Secția de Filosofie și Drept (director dr. hab. V. Ermuratschi, 1969–1973), Secția de Etnografie și Studiul Artelor (director dr. hab. V. Zelenciuc, 1969–1986) și Secția Informație Științifică în domeniul Științelor Sociale.

La finele anului 1970 numărul organizațiilor științifice ale Academiei de Științe a atins cifra de 19, dintre care 10 institute, 8 secții științifice și Stația experimentală complexă. În cadrul Secției de Științe Matematică, Fizice și Tehnice (academician coordonator acad. V. Andrunachievici, 1964–1986) funcționau Institutul de Matematică cu Centrul de Calcul, Institutul de Fizică Aplicată, Institutul de Geofizică și Geologie (director acad. A. Drumea, 1970–2002), Secția de Cibernetică Energetică și Secția de Geografie. Secția de Științe Biologice și Chimice (academician coordonator acad. Gh. Lazurievski, 1970–

1973) era constituită din Institutul de Chimie (acad. A. Ablov, 1965–1975), Institutul de Fiziologie și Biochimie a Plantelor (m. c. C. Moraru, 1970–1978), Institutul de Zoologie (acad. M. Iaroșenko, 1961–1972), Grădina Botanică (m. c. A. Ciubotaru, 1964–1986), Secția de Microbiologie (dr. hab. V. Kotelev, 1960–1972), Secția Genetica Plantelor, Secția de Paleontologie și Stratigrafie, precum și Stația experimentală complexă. Secția de Științe Sociale întrunea Institutul de Istorie (m. c. E. Rusev, 1961–1970); acad. I. Budac, 1970–1974), Institutul de Limbă și Literatură (acad. S. Cibotaru, 1969–1984), Institutul de Economie (acad. N. Frolov, 1968–1980), Secția de Filosofie și Drept, Secția de Etnografie și Studiul Artelor și Secția de Informație Științifică în domeniul Științelor Sociale.

Evoluția instituțională ulterioară a Academiei de Științe a RSS Moldovenești nu a semnalat intervenții organizatorico-instituționale radicale. Ea s-a limitat doar la precizarea denumirii unor instituții și a tipului lor de instituție științifică, optimizarea rețelei instituționale a organizațiilor de cercetare și a structurii instituționale interne a institutelor. În anul 1975 Grădinii Botanice i s-a acordat statutul de institut. Peste doi ani, în 1976, Institutul de Zoologie este reorganizat în Institutul de Zoologie și Fiziologie (director, m. c. T. Furdul, 1972–1991), în a cărui componență a fost inclusă Secția de Paleontologie și Stratigrafie (1979). Secția de Informație Științifică în domeniul Științelor Sociale a fost subordonată Institutului de Istorie (1977). În anul 1985 în baza Secției Genetica Plantelor este fondat Institutul de Genetică Ecologică (director acad. A. Jucenko, 1985–1989). În urma reorganizărilor întreprinse, efectivul organizațiilor științifice independente s-a redus de la 19 (1969) la 16 (1989).

În paralel cu constituirea și modernizarea cadrului instituțional s-a consolidat in-

³ Aici și în continuare se indică gradul/titlul științific superior deținut/obținut în perioada exercitării funcției de director.

frastructura Academiei de Științe: crearea și dezvoltarea bazei tehnico-științifice și experimentale, dotarea instituțiilor cu echipamente de laborator și utilaj științific modern, asigurarea informațională a cercetărilor științifice. În anii '70 ai secolului al XX-lea s-a finalizat construcția „campusului academic” în cartierul Telecentru și s-a inițiat edificarea celui din cartierul Botanica, proiect rămas nefinalizat. Au fost create un șir de instituții independente de deservire a cercetărilor științifice: Biroul Specializat de Construcție și Tehnologie (1976), Centrul de Metrologie și Automatizare a Cercetărilor Științifice (1977), Centrul de Calcul (1981), la care ulterior s-a alăturat Centrul Republican de Terminologie (1989). Au fost elaborate mai multe complexe automatizate de cercetări analitice „Fitotron-1”, „Fitotron-2”, „Karpotron”, „Spectr”, „Beloc”, „Morfoconvant”, „Atom”, „Zootron”, „Ghidrobiotron”. Consolidarea bazei științifico-experimentale s-a materializat prin construirea uzinelor experimentale ale Institutului de Fizică Aplicată și Institutului de Chimie, Bazei științifice experimentale a Secției de Științe Biologice și Chimice. Un rol important în promovarea realizărilor științifice i-a revenit Întreprinderii Editorial-Poligrafice „Știința”, Bibliotecii Științifice Centrale.

În anii '60-'80 ai sec. XX s-a extins rețeaua instituțiilor de ramură în domeniile științelor economice, agricole, tehnice și medicale. Printre instituțiile științifice fondate în perioada respectivă se numără Institutul Tehnologic Unional de Proiectare a Mașinilor și Aparatelor Electrice de Uz Casnic (1964); Institutul de Informație Tehnico-Științifică și Studii Tehnico-Economice (1965); Institutul de Cercetări Științifice în domeniul Construcțiilor Tehnologice pentru Tutun și Produse din Tutun (1967); Institutul Unional de Cercetări Științifice în domeniul Metodelor Biologice de Protecție a Plantelor (1969); Institutul de Cercetări Științifice în domeniul Economiei și Organizării Producției Agricole (1970); Institutul de Cercetări Științifice

în domeniul Planificării (1971); Institutul de Proiectări și Construcții Tehnologice (1973), reorganizat în Institutul de Cercetări Științifice și Construcții Tehnologice pentru Mecanizarea și Electrificarea Complexului Agroindustrial (1990); Institutul de Cercetări Științifice în domeniul Ocrotirii Sănătății Mamei și Copilului (1982); Institutul Unional de Cercetări Științifice în domeniul Cardiologiei (1984) etc. Sectorul universitar al științei s-a completat cu Institutul Politehnic din Chișinău (1964), care în scurt timp s-a afirmat ca un centru de frunte al cercetărilor în domeniul tehnicilor și tehnologiilor.

În ansamblu pe republică, în 1970, în sfera științei funcționau 66 de organizații finanțate din bugetul de stat, dintre care 30 reprezentau institute de cercetări științifice, iar în 1985 – 57 și, respectiv, 36. În 1985, în RSS Moldovenească funcționau, de asemenea, 93 de organizații de proiectări și construcții și 107 instituții științifice (institute, centre, laboratoare) pe lângă asociațiile științifico-industriale de producție și întreprinderile industriale din Chișinău, Bălți, Bender, Tiraspol și alte orașe.

În permanentă modificare se afla sistemul de administrare a sferei științei la scară republicană. Instituirea noilor organizații de cercetare și dispersarea acestora în plan departamental, diversificarea obiectivelor științifice și accentuarea crescândă a cerințelor vizând cooperarea între cercetare și dezvoltare cu scopul soluționării unor probleme majore la scară republicană și de ramură insistent au impus căutarea și identificarea unui model eficient de gestionare a științei și de coordonare a cercetărilor științifice. În 1961, Comitetul Tehnico-Științific de Stat de pe lângă Consiliul de Miniștri, autoritate republicană centrală de administrare a științei, a fost reorganizat în Comitetul de Stat pentru Coordonarea Lucrărilor Științifice. În 1965, Comitetul a fost lichidat, iar funcțiile lui au fost distribuite unor structuri ale aparatului Guvernului, Comitetului de Stat pentru Pla-

nificare al RSSM, ministerelor și departamentelor, fapt ce a provocat dispersarea competențelor administrative, a resurselor financiare și umane. În cadrul delimitării atribuțiilor și responsabilităților, Academiei de Științe i s-au atribuit funcțiile de organizator și coordonator al cercetărilor științifice fundamentale în domeniul științelor sociale și naturale.

În 1973, pentru consolidarea progresului tehnico-științific, aprofundarea cercetărilor științifice și implementarea tehnologiilor moderne în complexul agroindustrial au fost inițiate noi forme de cooperare și integrare a științei în sectorul real al economiei, în special în domeniul agriculturii – asociația științifică de producție agroindustrială, fiind preluată experiența din sfera industriei „unionale” din republică – crearea asociațiilor științifice de producție. În complexul agroindustrial au fost constituite 13 asociații științifice de producție, care întruneau 9 institute de cercetări, 2 institute de proiectare tehnologică și construcție și 4 stațiuni experimentale.

Pentru a unifica sistemul de gestionare a științei „civile” și a consolida veriga *cercetare – dezvoltare*, în 1978 a fost creat Consiliul Republican de Coordonare a Problemelor Tehnico-Științifice Interramurale, subordonat direct Consiliului de Miniștri, activitatea acestuia fiind asigurată de Academia de Științe. Forma principală de planificare a cercetărilor erau programele tehnico-științifice orientate spre rezolvarea celor mai importante probleme economice și tehnico-științifice republicane și de ramură. Între anii 1981–1985, cercetările s-au efectuat în cadrul a 15 programe, la realizarea lor participând 14 instituții ale Academiei de Științe, 6 instituții de învățământ superior, 29 de instituții unionale și republicane de ramură, peste 80 de asociații științifice și de producție, instituții de proiectări, construcții și tehnologii ș.a. În același timp, în atribuțiile ministerelor, departamentelor și ale altor organe centrale de stat s-au menținut gestionarea și coordonarea

lucrărilor științifice și experimentale de construcție de importanță de ramură, iar în cele ale Academiei de Științe – dirijarea și coordonarea cercetărilor științifice în domeniul științelor naturale și sociale.

Extinderea rețelei instituționale a științei, deschiderea și dezvoltarea noilor domenii, direcții și discipline științifice decurgeau în paralel cu formarea și consolidarea potențialului științific uman.

Academia de Științe a RSS Moldovenești a început activitatea sa bazându-se pe potențialul științific uman preluat de la Filiala Moldovenească a AȘ a URSS, precum și pe cel al instituțiilor de învățământ superior, în care se formaseră anumite tradiții în activitatea de cercetare și în cea didactică. Pe larg erau fructificate posibilitățile oferite de practica pregătirii cu destinație specială a cadrelor științifice la doctorantura institutelor Academiei de Științe a URSS. În etapa inițială de funcționare a Academiei de Științe, corpul ei de cercetători s-a completat, în proporții considerabile, cu oameni de știință repartizați/invitați din afara republicii.

Dezvoltarea umană a Academiei de Științe și a sferei științei în general s-a caracterizat, în primul rând, prin consolidarea potențialului de cadre științifice și extinderea acestuia pe măsura diversificării direcțiilor prioritare de cercetare și a disciplinelor științifice, în corespundere cu tendințele dezvoltării științei mondiale și a economiei naționale. Pe parcursul a trei decenii (1961–1989) efectivul lucrătorilor Academiei de Științe a sporit de la 1 016 la 5 688 persoane (5,6 ori), dintre care numărul cercetătorilor științifici – de la 341 la 1 389 persoane (4,1 ori), inclusiv doctori habilitați – de la 14 la 125 de persoane (8,9 ori) și doctori în științe – de la 105 la 837 (8,0 ori). Ponderea cercetătorilor cu grade științifice a crescut de la 34,9% în 1961 la 69,3% în 1989. După acest indice, AȘ a RSSM s-a plasat în fruntea academiilor de științe din spațiul ex-sovietic, fiind urmată, în ordinea descreșterii, de academiile de științe din Ucraina, Litua-

nia, Estonia, Azerbaidjan, Letonia, Academia de Științe a URSS etc.

În cadrul sistemului republican al științei AȘ a RSSM reprezenta un important centru complex și integrat de cercetări științifice. Între anii 1970–1990 în instituțiile academice erau concentrați cca 11,9 – 12,7% din totalul lucrătorilor științifici înregistrați în republică și 17,8 – 19,6% din efectivul colaboratorilor cu grade științifice, inclusiv 29,2 – 32,1% doctori habilitați și 17,8 – 19,6% doctori în științe.

Cu toate că sectorul extraacademic s-a evidențiat printr-o creștere semnificativă a structurilor de cercetare, ritmul de creștere a potențialului științific uman era inferior celui din sectorul academic. Astfel, între anii 1970–1984, efectivul cercetătorilor științifici a crescut de la 5 695 la 9 710 persoane (1,7 ori), inclusiv al doctorilor habilitați – de la 113 la 298 (2,6 ori) și al doctorilor în științe – de la 1 834 la 4 112 (2,2 ori).

În contextul prezentării potențialului științific uman, constatăm prezența relativ însemnată a femeilor în efectivul științific, acestea constituind, în 1984, 39,4% din totalul colaboratorilor științifici, inclusiv cu titlul științific de doctor habilitat – 16,5% și de doctor – 27,4%.

Contingentul cercetătorilor științifici ai Academiei de Științe era multinațional, cuprinzând reprezentanți a 19 etnii. O atenție prioritară se acorda pregătirii cadrelor științifice naționale. În 1966, moldovenii/românii constituiau 37,6% din totalul colaboratorilor științifici, fiind urmați de reprezentanți ai etniei ruse (35,4%), ucrainene (12,9%), evreiești (9,9%) etc. Peste douăzeci de ani, în 1986, ponderea moldovenilor români în structura cercetătorilor științifici constituia 46,1%, a colaboratorilor științifici de etnie rusă – 29,2%, ucraineană – 11,4%, evreiască – 7,9%, bulgară – 1,8%, găgăuză – 0,9% etc. Ponderea moldovenilor deținători ai gradelor științifice de doctor habilitat și doctor în științe a crescut de la 36% (1961) la 46,2% (1989). La mijlocul anilor '80, cercetătorii moldoveni ocupau un loc reprezentativ în cadrul poten-

țialului științific uman din URSS. În 1988, ei constituiau 5 504 persoane din numărul total al colaboratorilor științifici din fostul spațiu sovietic, dintre care 192 de doctori habilitați și 2 579 de doctori în științe.

Formarea și creșterea continuă a nivelului profesional al potențialului științific uman a favorizat constituirea și consolidarea corpului academic (membrii titulari și membrii corespondenți), tradițional considerat elita științifică a republicii. În acest sens, Academia de Științe reprezenta nu numai un centru integrat de profil larg de cercetare, ci și o „organizație științifică supremă a RSS Moldovenești” (1964), „cea mai prestigioasă instituție științifică a RSS Moldovenești” (1979), „cel mai înalt for științific” al Republicii Moldova (1992), care întrunea, în calitate de membri ai săi, pe cei mai proeminenți savanți din republică. La început prin sintagma „organizație științifică supremă a RSS Moldovenești” se identifică corpul academic, constituit din membri titulari (academicieni) și membri corespondenți, la care, conform Statutului AȘ a RSSM din 1979, s-au mai adăugat membri de onoare și membri străini (externi). De altfel, primii membri de onoare au fost aleși abia în anul 1991, iar titulatura de „membru străin” a rămas doar pe hârtie.

Analiza evoluțiilor corpului academic în calitate de institut reprezentativ al comunității științifice republicane și de produs al acesteia vine să completeze imaginea dezvoltării potențialului științific uman în perioada sovietică. Acesta din urmă s-a constituit în cadrul fostei URSS. La pregătirea cadrelor științifice au contribuit oamenii de știință din republică, dar și cei din afara hotarelor ei, care, așezați cu traiul pe acest meleag, au activat în domeniile științei și didactic. Ei s-au încadrat și în procesul de constituire și dezvoltare a Academiei de Științe și a corpului ei academic. În contextul dat e necesar să remarcăm că alegerea membrilor Academiei de Științe s-a efectuat și se înfăptuiește strict în baza criteriului științific; criteriile pentru asigurarea

„reprezentativității” după sex, naționalitate, teritoriu, instituție de învățământ superior nu s-au luat și nici nu se iau în considerare.

Efectivul membrilor AȘM a crescut de la 24 de persoane (11 academicieni și 13 membri corespondenți) în 1961 la 74 de persoane (38:36) în 1989, 113 de persoane (48:65) în 2000, după care a urmat reducerea acestuia (cu excepția anului 2007 când a avut alegerea ordinară a membrilor AȘM), în 2010 fiind înregistrați 101 membri (52 de academicieni și 49 de membri corespondenți).

Din cei 143 de membri ai AȘM (s-au luat în calcul doar persoanele desemnate/alese pentru prima oară fie în calitate de membru titular, fie de cea de membru corespondent; trecerea de la treapta întâi la cea de a doua reprezintă un transfer intern și nu o intrare în sistem din exterior), aleși în perioada 1961–1995, perioadă în care au avut loc cele mai semnificative schimbări în sensul indigenizării atât a corpului academic, cât și a potențialului științific uman, 65,7% erau originari din R. Moldova, iar restul s-au născut în afara hotarelor ei actuale: 19,6% sunt originari din Ucraina, 8,4% din Rusia, 2,1% din Uzbekistan. Printre membrii Academiei sunt de asemenea originari din Kazahstan, Azerbaidjan, Belarus, Georgia și România. Cel mai mare număr al acestora a fost înregistrat în anul creării Academiei de Științe. Din cei 24 de membri fondatori doar 29,2% erau originari din RSS Moldovenească, 37,5% s-au născut în Ucraina și 25% – în Rusia. Pe măsura formării intelectualității științifice autohtone s-a redus considerabil pătrunderea în corpul academic a membrilor de origine geografică alogenă: la alegerile membrilor Academiei de Științe, care au avut loc între anii 1961–1970, ponderea acestora constituia 65%, între anii 1972–1984 – 31,4% și între anii 1989–1995 – 17,7%.

O situație similară s-a reliefat și în privința repartizării membrilor AȘM după instituția de învățământ superior absolvită. Din același număr de 143 de membri ai Academiei de Științe 62,9% au absolvit instituțiile de învățământ superior din R. Moldova, 18,9% și-au

făcut studiile la instituțiile de învățământ superior din Rusia, 13,3% – la cele din Ucraina, 4 membri au obținut licență în România etc. În anii '60 completarea corpului academic cu absolvenți ai instituțiilor de învățământ superior autohtone era modestă, ponderea acestora constituind doar 27,5% din numărul celor aleși. Situația s-a schimbat radical începând cu anii '70, când a crescut gradul de intrare a absolvenților instituțiilor de învățământ superior din Moldova. 77,1% din numărul membrilor Academiei desemnați în urma alegerilor din perioada 1972–1984 au absolvit instituțiile autohtone, iar la alegerile din anii 1989–1995 acest indice a constituit 76,5%.

Un anumit interes prezintă distribuția membrilor AȘM în funcție de etnie, care, accentuăm încă o dată, au fost aleși în baza criteriilor științifice și a sistemului competitiv. Reflectând structura națională a populației republicii, corpul academic reprezenta o comunitate științifică multinațională, în componența acestuia fiind aleși reprezentanți a 8 etnii. Cea mai ridicată valoare aparține moldovenilor/românilor, ponderea lor constituind mai mult de 2/3 din totalul membrilor AȘM aleși în perioada 1961–1995, după care urmau reprezentanții etniei ruse (16,8%), ucrainene (9,1%), evreiești (4,9%). Pe măsura formării și fortificării intelectualității științifice naționale s-a modificat proporția intrării reprezentanților diverselor etnii în comunitatea academică. Elementul distinctiv al fenomenului în cauză rezidă în sporirea considerabilă a reprezentanților națiunii titulare: ponderea acestora s-a ridicat de la 35% în anii '60 la 91,9% în anii '90 din totalul intrărilor.

Începând cu anii '70, sursa principală de completare a comunității științifice în general și a celei academice în particular au devenit cadrele științifice locale. Fenomenul constituirii și evoluției corpului academic reprezintă o reflectare directă a procesului de formare a potențialului științific uman și intelectual al Republicii Moldova și cel al Academiei de Științe în a doua jumătate a secolului al XX-lea.

Știința din Republica Moldova după 1991. O etapă principală nouă în istoria dezvoltării științei în Republica Moldova s-a inițiat imediat după proclamarea suveranității (1990) și a independenței (1991), fiind create premise și oferite posibilități reale pentru transformarea sistemului științific al țării din regional în național și a Academiei de Științe într-un autentic for științific național. Transformările radicale din societate la finele anilor '80 – începutul anilor '90 reclama o reorganizare fundamentală a științei, racordarea ei la noile realități ale timpului și necesitățile vitale ale republicii. „Suveranitatea politică a republicii, se menționează în Hotărârea Adunării Generale a AȘM din data de 1 februarie 1991, procesele de renaștere națională, trecerea la independența economică impun tot mai insistent necesitatea transformărilor în toate domeniile de activitate a societății, restructurării radicale a organizării științei, creșterii influenței ei asupra evoluției progresului social, dezvoltării bazei tehnico-materiale și experimentale, asigurării informaționale a cercetărilor, promovării unei politici de cadre adecvat orientate, extinderii relațiilor științifice internaționale”. Evoluția și reforma științei au avut loc în condițiile unei crize social-economice acute și ale unei situații politice tensionate, în cadrul reformării fundamentale a sistemului economic și a celui social, modificării esențiale a orientărilor și valorilor sociale, culturale și spirituale.

Mediul științific de atunci din republică se caracteriza prin prezența unor fenomene controversate: pe de o parte, extinderea pronunțată a cadrului instituțional în domeniul științelor umanistice, acest fenomen fiind alimentat de „romantismul național”, care reprezenta un rezultat al mișcării de emancipare națională, o reacție emotivă și spontană la înlăturarea restricțiilor privind libertatea cercetării, iar pe de altă parte, prăbușirea domeniilor tehnico-inginerești și tehnologice, îndeosebi a celor implantate în complexul militar-industrial. Din punctul de vedere al

dezvoltării sferei științei și inovării perioada de tranziție este marcată de constituirea și dezvoltarea cadrului juridic, de modificarea sistemului organizatorico-instituțional și de dirijare a științei, de extinderea posibilităților de integrare în comunitatea științifică mondială, de amplificarea procesului de democratizare a vieții științifice, dar și de ratăre a unor șanse oferite. Ultimul deceniu al secolului al XX-lea s-a marcat și ca perioada aprinselor confruntări conceptuale privind identificarea statutului social, științific și cultural al Academiei de Științe, rolului ei în sistemul de organizare și administrare a științei din republică, provocate deseori de politizarea exagerată a problemei și de confruntările ideologice în societatea moldovenească de atunci. Acest deceniu a înglobat în sine un proces continuu de căutări și frământări, optimism și scepticism, entuziasm și descurajări, speranțe și dezamăgiri.

Statutul provizoriu al Academiei de Științe a Moldovei (1990) prevedea promovarea unui șir de principii orientate spre democratizarea vieții științifice și a sistemului de dirijare a științei. Descentralizarea sistemului de administrare s-a efectuat prin delegarea funcțiilor de gestionare a cercetărilor științifice și a responsabilității pentru realizarea acestora instituțiilor de cercetare și secțiilor de științe. Un moment principal nou reprezintă reglementarea modului de exercitare a funcțiilor de conducere. S-a limitat durata exercitării funcțiilor de membru al Prezidiului cu două termene consecutive și s-a stabilit vârsta limită de 70 de ani admisă pentru ocuparea posturilor de conducere (membru al Prezidiului, academician coordonator, director de institut/centru) de către membrii Academiei de Științe și 65 de ani de către ceilalți cercetători științifici. În scopul asigurării intrării savanților relativ tineri în corpul academic și „întineririi demografice” a acestuia, s-a decis ca la atingerea vârstei de 70 de ani locul deținut de membrul Academiei se declară vacant, deținătorul acestui titlu academic menținând

toate drepturile respective. Numărul total de academicieni și membri corespondenți se stabilește de către Guvern la propunerea Academiei de Științe. Statutul provizoriu reprezintă primul document juridic care reglementa statutul și funcțiile Academiei de Științe a Moldovei ca instituție națională, independentă de cea unională. În conformitate cu decretul Președintelui URSS M. Gorbaciov *Cu privire la statutul Academiei de Științe a URSS* (23 august 1990) relațiile de colaborare între Academia unională și Academiiile republicilor unionale urmau să fie întreținute pe principii contractuale, de parteneriat.

În conformitate cu prevederile *Concepției cu privire la dezvoltarea Academiei de Științe* (1991), s-a inițiat procesul de reorganizare a activității Academiei de Științe, fiind în acest sens revăzute și precizate direcțiile prioritare de cercetare a secțiilor de științe și a instituțiilor științifice. Atenție prioritară s-a acordat științelor umanistice și de arte, care în mod deosebit au suferit în urma dictatului ideologic și politicizării științei din perioada regimului totalitar sovietic, ceea ce a dus la denaturarea adevărului istoric, extirparea și umilirea demnității naționale. Pentru a evita asemenea situație s-a stipulat că cercetările se vor efectua în condițiile depolitizării și umanizării în toate domeniile științei, îndeosebi în cele care au ca obiectiv dezvoltarea umană și spirituală a republicii, fiind reînnoită metodologia, revizuite și reconsiderate cele mai importante probleme, evenimente și fenomene ale istoriei și culturii naționale. În aria acestei activități se înscrie Hotărârea Prezidiului Academiei de Științe a Moldovei din 9 septembrie 1994, prin care s-a susținut opinia științifică argumentată a specialiștilor filologi din țară și de peste hotare, potrivit căreia denumirea corectă a limbii oficiale a Republicii Moldova este limba română și Declarația Adunării generale anuale din 28 februarie 1995, care a confirmat decizia respectivă.

În prima jumătate a anilor '90, în evoluția sistemului instituțional predomina politica

de descentralizare, argumentată prin raționamentul democratizării vieții științifice și privită ca o reacție firească față de centralizarea exagerată din trecut. Conducându-se de conceptul specializării disciplinare a instituțiilor științifice, dominant în această perioadă, au fost reorganizate unele institute și create altele noi, precizată structura instituțională a secțiilor de științe, ultimele completându-se, în anul 1992 (s-a luat în calcul anul aprobării Statutului AȘM de către Guvern, în unele surse se indică anul aprobării Statutului de către Adunarea Generală a AȘM – 1991), cu altele trei: Secțiile de Științe Agricole (acad. I. Untilă), Medicale (acad. Gh. Ghidirim) și Tehnice (acad. N. Andronati).

În anii 1991–1992, Secția de Științe Biologice și Chimice (acad. A. Ursu) includea în componența sa Institutul de Fiziologie (director acad. T. Furdui); Institutul de Zoologie (dr. T. Cioric, acad. I. Toderaș – din 1993); Institutul de Genetică (m. c. A. Jacotă); Institutul de Botanică (acad. A. Negru); Institutul de Chimie (acad. P. Vlad); Institutul de Fiziologie a Plantelor (acad. S. Toma); Institutul de Geografie (acad. T. Constantinov); Institutul de Microbiologie (acad. V. Rudic); Centrul Științific de Patologie (acad. V. Anestiade). Secția de Științe Fizice și Matematică (acad. D. Chițu) era constituită din Institutul de Fizică Aplicată (acad. M. Bologa); Institutul de Matematică (m. c. C. Gaindric); Institutul de Geofizică și Geologie (acad. A. Drumea); Institutul de Energetică (dr. hab. M. Chiorsac); transferat în 1993 în Secție de Științe Tehnice, Centrul de Calcul (dr. G. Secieru), Centrul de Metrologie și Automatizare a Cercetărilor Științifice (dr. hab. A. Buzdugan).

Intervenții instituționale semnificative au avut loc în cadrul Secției de Științe Socio-Umane (acad. S. Berejan). Institutul de Limbă și Literatură s-a divizat în Institutul de Lingvistică (acad. S. Berejan) și Institutul de Istorie și Teorie Literară (dr. A. Gavrilov). În baza structurilor existente au fost create Institutul de Etnografie și Folclor (dr. hab. N. Demcen-

co); Institutul de Arheologie și Istorie Veche (dr. hab. V. Dergaciov); Institutul de Istorie și Teorie a Artei (m. c. L. Cemortan); Institutul de Filosofie, Sociologie și Drept (acad. A. Roșca); Institutul Minorităților Naționale, ulterior Institutul de Cercetări Interetnice (acad. C. Popovici). Institutele de Istorie „I. S. Grosul” și de Economie au fost reorganizate în Institutul de Istorie (dr. A. Țăranu) și, respectiv, Institutul de Cercetări Economice (m. c. S. Certan, dr. V. Ciobanu – din 1992). A fost restabilit Centrul de Informație Științifică în domeniul Științelor Socio-Umane (dr. Vl. Mocreac).

În anul 1992, în componența Academiei de Științe a fost transferat Institutul de Protecție Biologică a Plantelor (acad. I. Popușoi). În premieră s-a aplicat în practică crearea instituțiilor științifice de subordonare dublă: Institutul Național de Ecologie (m. c. I. Dediu) subordonat Academiei de Științe și Departamentului de Stat pentru Protecția Mediului Înconjurător și Centrul de Studiere a Problemelor Pieței (m. c. S. Certan, dr. P. Cojocar – din 1993) subordonat Comitetului de Stat pentru Problemele Reformei Economice (ulterior Ministerul Economiei) și Academiei de Științe. Ultima nouă instituție creată în anii '90 în cadrul AȘM a constituit Centrul de Cercetări Medicale și Socio-Demografice ale Familiei (dr. hab. D. Tintiu, Secția de Științe Medicale, 1996).

În urma acestor reorganizări, în prima jumătate a anilor '90, în componența Academiei de Științe funcționau 29 de instituții științifice cu statut de persoană juridică, numărul lor majorându-se în comparație cu anii '80 de 1,8 ori.

Presată de criza economică și insuficiența resurselor financiare AȘM a revenit la problema optimizării structurii instituționale a secțiilor de științe și a Academiei în ansamblu. În urma comasării Secției de Științe Fizice și Matematice cu cea de Științe Tehnice, a fost creată Secția de Științe Fizice, Matematice și Tehnice (1998), iar a Secțiilor de Științe Biologice și Chimice și de Științe Agricole – Secția de Științe Biologice, Chimice și Agricole (2000).

În 1998 au fost reorganizate, în urma comasării, un șir de institute, centre și instituții de deservire a cercetării: Institutului de Matematică i-a fost transmis Centrul Tehnologii Informaționale, fiind transformat în Institutul de Matematică și Informatică; Institutului de Fizică Aplicată – Biroul Specializat de Construcție și Tehnologie, ultimul fiind reorganizat în Centru de Inginerie și Transfer Tehnologic; Institutului de Geofizică și Geologie – Centrul de Seismologie Experimentală; Institutului de Genetică – Baza Științifică Experimentală; Institutului Studiul Artelor – secțiile de monumente și de folclor muzical din cadrul Institutului de Etnografie și Folclor; Institutului de Filosofie, Sociologie și Drept – Centrul de Informație Științifică în domeniul Științelor Umanistice. Pe baza Institutului de Cercetări Literare și a Secției de folclor literar a Institutului de Etnografie și Folclor s-a creat Institutul de Literatură și Folclor; pe baza Institutului de Arheologie și a Institutului de Etnografie și Folclor – Institutul de Arheologie și Etnografie. În același timp, au fost create Centrul de Resurse Genetice Vegetale din Republica Moldova pe lângă Institutul de Genetică și Colecția Națională de Microorganisme Nepatogene pe lângă Institutul de Microbiologie.

În perioada respectivă s-a format cadrul normativ privind reglementarea activității AȘM și a instituțiilor ei: Statutul Academiei de Științe (1992 și 2000), regulamente referitoare la modul de suplinire a posturilor personalului de conducere și de alegere a consiliului științific în institutele de cercetări științifice (1991, 1997), la statusul, atribuțiile și competențele secțiilor de științe (1992, 2001) și institutelor de cercetare (2001), organizarea activității Prezidiului AȘM (2001), alegerea membrilor de onoare ai AȘM (2000), la conferirea distincției supreme a AȘM – Medalia „Dimitrie Cantemir” (2000) ș.a.

La finele sec. XX, în cadrul complexului agroindustrial funcționau 15 instituții de cercetări științifice (ICS), instituții naționale

(IN) și întreprinderi de stat (ÎS): ICȘ pentru Pedologie și Agrochimie „Nicolae Dimo” (m. c. S. Andrieș), ICȘ pentru Porumb și Sorg „Porumbeni” (acad. V. Nicu), ICȘ pentru Culturile de Câmp „Selecția” (dr. hab. B. Boincean), ICȘ de Construcții Tehnologice pentru Tutun și Produse din Tutun, IN de Viticultură și Vinificație, ICȘ pentru Pomicultură (dr. hab. M. Rapcea), ICȘ pentru Protecția Plantelor (acad. I. Popușoi, dr. hab. V. Voineac), IN pentru Zootehnie și Medicină Veterinară (dr. hab. M. Bahcivanji), ICȘ pentru Proiectări Tehnologice în Industria Alimentară, ICȘ pentru Mecanizarea și Electricizarea Agriculturii „Mecagro” (m. c. I. Hăbășescu), ICȘ pentru Economia Complexului Agroindustrial, ICȘ în domeniul Apelor și Îmbunătățirii Funciare, ICȘ în Piscicultură, ÎS pentru Cercetare în Selecția și Hibridarea Suinelor „Moldsuinhibrid”, ÎS pentru Cercetare și Producere „Avicola-Moldova”, precum și Universitatea Agrară de Stat din Moldova.

Cadrul instituțional al științelor medicale întrunea: Institutul de Cardiologie (m.c. M. Popovici), Institutul Oncologic (dr. hab. M. Sofronie), ICȘ de Ocrotire a Sănătății Mamei și Copilului (m. c. E. Gladun, dr. hab. L. Ețco – din 2003), Institutul de Ftiziopneumologie (dr. hab. S. Sofronie), Institutul Național de Farmacie (dr. hab. B. Parii), Centrul Național (CN) Științifico-Practic de Medicină Preventivă (dr. I. Băhnărel), CN Științifico-Practic de Neurologie și Neurochirurgie (dr. hab. O. Rusu), Centrul Științifico-Practic de Chirurgie Cardiovasculară (dr. A. Ciubotaru); Centrul Științifico-Practic Sănătate Publică și Management Sanitar (dr. M. Ciocanu), CN de Sănătate Reproductivă și Genetică Medicală (dr. hab. V. Moșin), Centrul de Cercetări Medicale și Socio-Demografice ale Familiei (acad. Gh. Palade), precum și Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”.

Statut de instituții științifice aveau Institutul de Științe ale Educației (dr. hab. E. Coroi), Muzeul Național de Istorie a Moldovei (dr. N.

Răilean), Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală (M. Ursu).

În paralel cu deindustrializarea republicii s-a destrămat structura instituțională a științelor ingineresti și s-a redus potențialul științific de profil tehnic. Instituțiile de cercetare și organizațiile de proiectare din industrie (majoritatea cu statut de „instituție unională”) s-au desființat în scurt timp.

În perioada respectivă, rețeaua universitară s-a completat cu un șir de instituții de învățământ superior de stat: Academia de Studii Economice din Moldova, Academia de Administrare Publică de pe lângă Președintele Republicii Moldova, Universitatea de Stat „Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Cahul, Universitatea de Stat din Comrat, Universitatea de Stat din Tiraspol, Universitatea de Stat „Grigore Țamblac” din Taraclia.

În anii 1991–2003, numărul instituțiilor științifice și tehnico-științifice s-a redus de la 94 la 79, inclusiv numărul instituțiilor științifice de la 69 la 59, celelalte reprezentând instituții de proiectare a construcțiilor, tehnologice și de învățământ superior. După forma de proprietate, în 1999, din cele 85 de organizații înregistrate în sfera științei, 72 erau instituții publice, 5 private și 8 mixte.

În condițiile declinului social-economic și ale dificultăților primilor ani de relansare a economiei naționale (1991–2004), cota cheltuielilor pentru știință din PIB s-a redus de la 0,75 la 0,18%. Exodul cadrelor a căpătat proporții considerabile, mai ales din rândul persoanelor tinere. Efectivul specialiștilor încadrați în sfera cercetare, proiectare a construcțiilor și lucrări tehnologice s-a redus de la 26 mii la 6,8 mii de persoane. Numărul cercetătorilor cu titluri științifice s-a micșorat de la 3,8 mii la 2,2 mii. Un fenomen similar, dar în proporții mai mici, s-a produs și în cadrul AȘM. În perioada menționată, efectivul angajaților s-a redus de la 5 315 la 2 158 de persoane, inclusiv numărul colaboratorilor științifici – de la 1 312 la 966, iar al colaboratorilor cu titluri științifice – de la 939 la 730. În anii

1990–2000 au emigrat peste hotare cca 230 de cercetători științifici, dintre care 3 membri corespondenți, 36 de doctori habilitați și 152 de doctori în științe. Exodul intensiv al cadrelor științifice și afluxul nesemnificativ al tinerilor au condus la îmbătrânirea demografică a potențialului științific uman. Cercetarea nu mai prezenta o sferă de ocupație atractivă pentru tineri.

În ultimul deceniu știința de republică se dezvolta în lipsa unui cadru juridic național, călăuzindu-se de cel moștenit. Problema care frământa comunitatea științifică era „problema dirijării structurilor științifice, planificării dezvoltării științifice, pregătirii cadrelor științifice” la scară națională, impunându-se imperios necesitatea formării unui sistem competent și efectiv de dirijare a științei.

Primele abordări ale problemei elaborării cadrului normativ și a constituirii sistemului național de organizare și dirijare a științei a reliefat deosebiri conceptuale esențiale, din care cauză, la începutul anilor '90, au eșuat încercările de a promova un proiect de lege cu privire la știință și politica tehnico-științifică de stat. Menținerea intactă a sistemului de organizare și dirijare a sferei cercetare-dezvoltare intra într-o contradicție ireconciliabilă cu mediul social-economic în curs de reformare, ceea ce frâna nu numai dezvoltarea științei, dar și progresul tehnico-științific al țării. Reformarea sferei cercetare-dezvoltare deveniseră condiție indispensabilă a salvării științei și a accelerării dezvoltării științifice a țării. În condițiile unui consens între guvernare și comunitatea științifică în privința necesității vitale a restructurării sferei cercetare-dezvoltare în anul 1997 a fost reluată elaborarea cadrului normativ al științei. Prin adoptarea *Concepției asupra reformei sferei cercetare-dezvoltare* (1998), *Legii privind politica de stat în sfera cercetare-dezvoltare* (1999) și a legii *Cu privire la Academia de Științe a Moldovei* (2000) au fost puse bazele constituirii cadrului juridic-normativ și a sistemului național de organizare și dirijare a sferei știin-

ței și inovării. Ca urmare a autorității minore în mediul politic, atitudinii rezervate a mediului academic și menținerii sistemului dispersat de organizare a sferei științei bazat pe principiul departamental noul organ național de administrare a științei – Consiliul Suprem pentru Știință și Dezvoltare Tehnologică nu a reușit să se impună în sensul revigorării situației în sfera științei și inovării.

O nouă etapă în dezvoltarea științei naționale. Măsurile întreprinse în vederea constituirii și perfecționării cadrului juridic-normativ privind reglementarea sistemului organizatorico-instituțional și a funcționării sferei științei, menite să contribuie la stimularea cercetărilor și la adaptarea instituțiilor științifice la un mediu principal nou de activitate, precum și restructurările de natură organizatorico-instituțională și organizatorico-administrativă efectuate în ultimul deceniu al secolului al XX-lea nu s-au soldat cu efectul scontat, starea de incertitudine fiind în mare parte conservată. Intențiile constructive de a efectua în acest context reorganizarea activității științifice a Academiei de Științe, întreprinse de mai multe ori, nefiind încadrate în contextul general al reformării sferei cercetare-dezvoltare din republică și nefiind bazate pe un concept strategic național de dezvoltare a științei, nu s-au soldat cu rezultatele scontate. Efectuate sub presiunea economico-finanțiară, aceste reorganizări aveau un caracter restrâns, deseori se limitau la restructurarea cadrului instituțional. Reformarea separată doar a unui segment din sfera științei și inovării este imposibilă fără reformarea radicală a întregului sistem.

Implicarea insuficientă în activitățile de elaborare și realizare a unor strategii și concepții fundamentale de interes național, programe și proiecte de necesitate vitală pentru asigurarea dezvoltării durabile a țării, de elaborare a mecanismelor dezvoltării economiei de piață și de construire a societății moderne bazate pe cunoaștere în condițiile concrete ale Moldovei a știrbit imaginea Academiei

de Științe în societate. Între comunitatea academică și guvernare nu s-a stabilit un regim favorabil de conlucrare, această ruptură fiind una din cauzele tensiunii între ambele părți. S-a creat o situație paradoxală când știința și statul existau și funcționau în paralel, generând impresia că știința se dezvoltă în sine și pentru sine, iar statul era indiferent de soarta științei, de rezultatele științifice și colectivele de cercetare.

Soluționarea problemelor privind ameliorarea cardinală a situației în sfera științei și inovării, stabilirea interacțiunii profunde între activitatea de cercetare științifică, sfera inovațională și sistemul educațional, optimizarea sistemului de organizare instituțională și de dirijare a sferei științei și inovării la scară națională, restabilirea rolului și a imaginii Academiei de Științe în societate, aplicarea principiilor de autogestionare a comunității științifice cu asumarea responsabilității pentru rezultatele activității de cercetare și instaurarea relațiilor de parteneriat între guvernare și știință deveniseră imposibilă fără o reformare radicală a sistemului științei prin modernizarea și revitalizarea sferei cercetare-dezvoltare, susținută de un cadru juridic adecvat și de o paradigmă funcțională și instituțională respectivă.

Conștientizarea acestei necesități vitale de către comunitatea științifică, inclusiv cea academică și guvernare, conjugarea eforturilor ambelor părți într-o propulsare dezvoltării sferei științei și inovării și a Academiei de Științe – una din principalele surse ale evoluției Moldovei spre o societate a cunoașterii – a reprezentat o premisă reală a realizării reușite a reformei sferei cercetării-dezvoltării și a instituției ei principale – Academia de Științe a Moldovei.

În 2004 a fost adoptat *Codul cu privire la știință și inovare al Republicii Moldova*, prin care știința este proclamată drept prioritate strategică națională. Acest document a inițiat o nouă etapă a procesului de revitalizare și dezvoltare a sferei cercetare-dezvoltare.

Reprezentând un cadru juridic complex și integrat, Codul reglementează principiile fundamentale privind (1) elaborarea și promovarea politicii de stat în acest domeniu; (2) relațiile de parteneriat între stat, societatea civilă și comunitatea științifică; (3) administrarea și funcționarea sferei științei și inovării și a structurilor ei instituționale; (4) pregătirea și atestarea cadrelor științifice; (5) protecția proprietății intelectuale; (6) implementarea/comercializarea rezultatelor științifice. Reforma științei s-a bazat pe principiile autogestionii comunității academice, democratizării vieții științifice, îmbinării activității de cercetare cu cea de inovare, selecției și finanțării proiectelor științifice numai pe bază de concurs, integrării științei cu învățământul superior. Atribuindu-i-se statutul de instituție publică de interes național în sfera științei și a inovării, de cel mai înalt for științific al țării, de coordonator plenipotențiar al activității științifice și de inovare, de consultant științific al autorităților publice din Republica Moldova, Academiei de Științe i s-au delegat competențele Guvernului în sfera de cercetare-dezvoltare. Președintele Academiei de Științe (acad. Gh. Duca) din oficiu este membru al Guvernului. Guvernul și Academia de Științe semnează Acordul de parteneriat în care sunt stipulate drepturile, obligațiile și responsabilitățile părților în susținerea și realizarea politicii de stat în domeniul științei și inovațiilor, precum și condițiile de asigurare financiară a sferei științei și inovării din bugetul de stat. Comunitatea științifică, în persoana AȘM, își determină autonom direcțiile de activitate, programele de cercetare, precum și modul de desfășurare a acestora, asigurând finanțarea de la bugetul de stat a cercetărilor științifice conform direcțiilor strategice ale sferei științei și inovării, asumându-și, totodată, întreaga responsabilitate pentru rezultatele obținute. Antrenarea savanților din republică în gestionarea sferei științei și inovării se efectuează prin organele reprezentative ale comunității științifice – Asambleea AȘM, adunările

secțiilor de științe, Consiliul Suprem pentru Știință și Dezvoltare Tehnologică, în a căror componență sunt delegați reprezentanții comunităților științifice academice, universitare și de ramură.

S-a stabilit o delimitare strictă a competențelor între autoritățile centrale din sfera științei și inovării – Academia de Științe, Consiliul Național pentru Acreditare și Atestare și Agenția de Stat pentru Proprietatea Intelectuală. Reorganizarea sistemului de acreditare a instituțiilor din sfera științei și inovării și a sistemului de atestare a cadrelor științifice și didactice a demarat prin instituirea Consiliului Național de Acreditare și Atestare al Republicii Moldova, în al cărui cadru funcționează Comisia de acreditare a instituțiilor în sfera științei și inovării și Comisia de atestare a cadrelor științifice și științifico-didactice. Acreditarea instituțiilor din sfera științei și inovării constituie o condiție indispensabilă a finanțării lor de la bugetul de stat. Protecția juridică a proprietății intelectuale sub formă de proprietate industrială, drepturi de autor și drepturi conexe pe teritoriul Republicii Moldova este efectuată de Agenția de Stat pentru Proprietatea Intelectuală.

Pe parcursul aplicării Codului cu privire la știință și inovare și a modificărilor acestuia a evaluat paradigma instituțională a AȘM și a rețelei instituționale la scară națională

Inițial, în 2004, au fost instituite șase secții de științe: matematice și economice (m. c. Gh. Mișcoi); fizice și ingineresti (acad. V. Canțer); biologice și chimice (acad. I. Toderaș); agricole (acad. S. Toma); medicale (acad. Gh. Ghidirim); socio-umanistice și arte (acad. A. Roșca). Ele întruneau organizații de drept public sau privat acreditate din sfera științei și inovării, care, în funcție de nivelul de subordonare față de AȘM și de finanțare din bugetul de stat, dețin statutul de membru instituțional, membru de profil sau de membru afiliat.

În conformitate cu *Legea pentru modificarea și completarea Codului cu privire la știință și inovare al Republicii Moldova* nr. 185 din

10.07.2008, cele 6 secții de științe au fost comasate, fiind formate altele 3, acestea fiind nemijlocit coordonate de vicepreședinții AȘM: Secția de științe ale vieții (acad. T. Furdui), Secția de științe exacte și economice (m. c. I. Tighineanu), Secția de științe socio-umaniste (dr. hab. M. Șlapac). Tentativa de a consolida, pe cale administrativă, cooperarea interdisciplinară a instituțiilor de diverse profiluri și subordonări departamentale nu s-a soldat cu efectul scontat.

Ca urmare, la 5 iulie 2012 Parlamentul Republicii Moldova a modificat, la propunerea Academiei de Științe, structura acesteia, revenindu-se la numărul de șase secții: (1) Științe naturale și exacte (acad. A. Gulea); (2) Științe ingineresti și tehnologice (dr. hab. V. Ursachi); (3) Științe medicale (acad. S. Groppa); (4) Științe agricole (acad. B. Găină); (5) Științe sociale și economice (dr. hab. V. Moraru); (6) Științe umanistice și arte (dr. hab. A. Dănilă).

În anul 2005 s-a inițiat procesul de optimizare a rețelei instituționale a sferei științei și inovării. În scopul concentrării resurselor intelectuale, materiale și financiare ale sferei științei și inovării, sporirii eficienței activității de cercetare, soluționării problemelor stringente din domeniile economic, social, ecologic și cultural și constituirii infrastructurii inovaționale, au fost comasate, reorganizate și create, pe baza structurilor existente, un șir de organizații din sfera științei și inovării.

Actualmente în domeniul științei și inovării funcționează de 38 de instituții de cercetare-dezvoltare finanțate de la bugetul de stat, inclusiv în cadrul AȘM: Institutul Național de Cercetări Economice (dr. hab. Al. Stratan), Institutul de Matematică și Informatică (dr. hab. Svetlana Cojocar), Institutul de Dezvoltare a Societății Informaționale (I. Cojocar), Institutul de Fizică Aplicată (acad. L. Culiuc), Institutul de Inginerie Electronică și Nanotehnologii „D. Ghițu” (m. c. A. Sidorenco), Institutul de Geologie și Seismologie (dr. hab. V. Alcaz), Institutul de Energetică (dr.

hab. Vl. Berzan), Institutul de Chimie (m. c. T. Lupașcu), Institutul de Genetică, Fiziologie și Protecție a Plantelor (dr. hab. V. Botnari), Institutul de Fiziologie și Sanocreatologie (dr. Valentina Ciochină), Institutul de Zoologie (acad. I. Toderăș), Institutul de Microbiologie și Biotehnologie (acad. V. Rudic), Institutul de Ecologie și Geografie (dr. hab. P. Cuza), Grădina Botanică (Institut) (dr. A. Teleuță), Institutul Patrimoniului Cultural (dr. hab. O. Levițchi), Institutul de Filologie (dr. hab. V. Bahnaru), Institutul de Istorie (dr. Gh. Cojocar), Institutul de Cercetări Juridice și Politice (dr. hab. V. Cușnir), Institutul de Studii Enciclopedice (dr. C. Manolache); *în cadrul Ministerului Sănătății*: Institutul de Cardiologie (acad. M. Popovici), Institutul Oncologic (dr. hab. V. Cernat), Institutul de Ftiziopneumologie „Chiril Draganiuc” (L. Demente), Institutul de Neurologie și Neurochirurgie (dr. hab. Ion Moldovanu), Institutul Ocrotirii Sănătății Mamei și Copilului (dr. hab. I. Iliciuc), Centrul Național de Sănătate a Reprodusei și Genetică Medicală, Centrul Republican de Medicină Preventivă, Centrul Național de Sănătate Publică (dr. hab. I. Băhnărel); *în cadrul Ministerului Agriculturii și Industriei Alimentare*: Institutul Științifico-Practic de Fitotehnie (dr. V. Pojoga), Institutul de Pedologie, Agrochimie și Protecție a Solului „Nicolae Dîmo” (acad. S. Andrieș), Institutul Științifico-Practic de Horticultură și Tehnologii Alimentare (dr. hab. C. Dadu), Institutul Științifico-Practic de Biotehnologii în Zootehnie și Medicină Veterinară (dr. hab. A. Șumanschi) și Institutul de Tehnică Agricolă „Mecagro” (m. c. I. Hăbășescu); *în cadrul Ministerului Educației*: Institutul de Științe ale Educației (dr. hab. L. Pogolșa); *în cadrul Ministerului Culturii*: Muzeul Național de Istorie a Moldovei (dr. hab. Eugen Sava) și Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală (M. Ursu). Cercetări științifice susținute din bugetul de stat se efectuează la Universitatea de Stat din Moldova (dr. hab. Gh. Ciocanu), Universitatea Tehnică a Moldovei (acad. I. Bostan), Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemi-

țanu” (acad. I. Ababii), Universitatea Agrară de Stat din Moldova (m. c. Gh. Cimpoieș), Academia de Studii Economice din Moldova (acad. G. Belostecinic), Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” (dr. N. Chicuș), Universitatea de Stat din Tiraspol (dr. hab. L. Calmuțchi), Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți (dr. hab. Gh. Popa), Universitatea de Stat de Educație Fizică și Sport (dr. hab. V. Manolache).

La promovarea și realizarea politicii științifice și inovaționale contribuie nivelul înalt de calificare al potențialului științific uman. La finele anului 2010, în instituțiile din sfera științei și inovării, care executau proiecte de cercetare susținute din bugetul de stat, erau încadrați 3 470 de cercetători științifici, inclusiv 450 doctori habilitați și cca 1 453 de doctori în științe. Către 2011 AȘM a reunit în componența sa 52 de membri titulari și 49 de membri corespondenți; în instituțiile ei de cercetare au activat 1 520 de cercetători științifici, dintre care 218 doctori habilitați și 679 de doctori în științe. Majoritatea relativă a efectivului de cercetători era concentrată în instituțiile Academiei de Științe: aici activau cca 44 % din totalul cercetătorilor științifici din republică, peste 48% din numărul doctorilor habilitați antrenați în cercetare și cca 47% din efectivul doctorilor în științe.

O latură nouă în activitatea Academiei de Științe a Moldovei a devenit implicarea ei nemijlocită în domeniul educațional. Au fost create Liceul și Universitatea AȘM, care împreună formează clusterul științifico-educațional UnivER SCIENCE (University of Education and Research SCIENCE) în frunte cu acad. Maria Duca. Acest cluster are drept scop promovarea copiilor dotați și formarea viitoarelor cadre științifice, aprofundarea integrării științei și învățământului.

Academia de Științe a Moldovei și instituțiile de cercetare au desfășurat o vastă activitate pe dimensiunile colaborării științifice cu structurile naționale similare din străinătate și organisme internaționale și regionale, integrării Republicii Moldova în Spațiul

European de Cercetare. În perioada ce a urmat după proclamarea independenței, Academia de Științe a Moldovei a semnat peste 40 de acorduri de colaborare științifico-tehnologică cu diverse academii naționale și organizații internaționale de profil. Instituțiile de cercetare participă activ la realizarea unui număr impunător de proiecte internaționale finanțate de către diverse organisme internaționale și europene, inclusiv de către Comisia Europeană prin intermediul PC7. S-a creat în acest sens rețeaua Punctelor Naționale de Contact PC7. Acțiunile de integrare în spațiul științific european s-au culminat cu semnarea, la 11 octombrie 2012, la Bruxelles, de către dna Máire Geoghegan-Quinn, Comisar European pentru Cercetare, Inovare și Știință, și dl acad. Gheorghe Duca, președintele AȘM, a Memorandumului de Înțelegere între Comunitățile Europene și Republica Moldova privind asocierea Republicii Moldova la cel de-al Șaptelea Program Cadru al Comunității Europene pentru Cercetare și Dezvoltare Tehnologică (PC7). În urma asocierii, Republica Moldova obține drepturi similare celor din statele membre ale UE, devenind membru al Spațiului European de Cercetare, ceea ce îi va permite: să coopereze și concureze în calitate de partener egal în toate concursurile anunțate de PC7; să devină parte componentă a unei rețele europene a oamenilor de știință, mediului de afaceri și factorilor de decizie ce stabilesc obiectivele și prioritățile europene în domeniul cercetării-inovării; să beneficieze de potențialul și excelența științifică europeană pentru soluționarea problemelor interne.

Așadar, pe parcursul evoluției sale știința Republicii Moldova s-a transformat într-o forță motrice, capabilă să contribuie la dezvoltarea social-economică durabilă a țării, la realizarea intereselor și doleanțelor sociale, economice, politice, culturale, științifice ale cetățenilor republicii, la crearea societății bazate pe cunoaștere.

Bibliografie:

1. *Academia de Științe a Moldovei: istorie și contemporaneitate 1946-2006*, Chișinău, 2006.
2. *Academia de Științe a Republicii Moldova*. 50, Chișinău, 1996.
3. *Academicieni din Basarabia și Transnistria (a doua jumătate a sec. al XIX-lea – prima jumătate a sec. al XX-lea)*, Chișinău, 1996, p. 3-40.
4. Bălan Ștefan, Mihailescu Nicolae, *Istoria științei și tehnicii în România: date cronologice*, București, 1983.
5. *Codul cu privire la știință și inovare al Republicii Moldova* nr. 259 din 15 iulie 2004 cu modificările ulterioare.
6. *Membrii Academiei de Științe a Moldovei. 1961-2006*. Dicționar, Chișinău, 2006.
7. Pașcu Ștefan, *Istoricul Academiei Române*, București, 1991.
8. *Raport privind activitatea Consiliului Suprem pentru Știință și Dezvoltare Tehnologică și rezultatele științifice principale, obținute în sfera științei și inovării în perioada anilor 2006-2010*, Chișinău, 2011.
9. *Republica Moldova*. Ediție enciclopedică. Ediția a doua, revăzută și adăugită, Chișinău, 2010.
10. Rusu Dorina N., *Istoria Academiei Române în date: (1866-1996)*, București, Editura Academiei Române, 1997.
11. Rusu Dorina N., *Membrii Academiei Române 1866-1999*, București, 1999.
12. Ștefan I.M., Edmond Nicolau, *Scurtă istorie a creației științifice și tehnice românești*, București, 1981.
13. Академия наук Молдавской ССР, Кишинев, 1974.
14. Сборник нормативных документов, Кишинев, 1979.
15. Тарасов Олег, *Очерки истории организации науки в Советской Молдавии (1924-1961)*, Кишинев, 1980.
16. Тарасов Олег, *Первый президент*, Кишинев, 1982.
17. Тарасов Олег, *Формирование и развитие научного потенциала Молдавской ССР*, Кишинев, 1987.

CONTRIBUȚIA NATURALIȘTILOR ROMÂNI LA DEZVOLTAREA ECOLOGIEI

CONTRIBUTION OF THE ROMANIAN NATURAL SCIENTISTS TO THE DEVELOPMENT OF ECOLOGY

Ion DEDIU¹

REZUMAT

În studiu a fost analizată contribuția naturaliștilor români la dezvoltarea ecologiei începând cu Antichitatea (anii 2500 î.Hr.). Prin cercetările lor, naturaliștii și biologii au reușit să promoveze știința ecologică română pe primul loc al științei mondiale. Savanții români (Gr. Antipa, N. N. Constantinescu and N. Georgescu-Roegen etc.), creând o știință nouă – bioeconomia, au contribuit la elaborarea conceptului global al dezvoltării durabile.

Cuvinte-cheie: științe naturale, ecologie, biologie, România, bioeconomie, dezvoltare durabilă.

ABSTRACT

The contribution of Romanian naturalists to the development of ecology, since ancient periods (2500 years) is being analysed.

By their research, the naturalists and biologists have managed to promote the Romanian ecological science on the first place in the world science. The Romanian scientists (Gr. Antipa, N. N. Constantinescu and N. Georgescu-Roegen etc.), creating a new science bioeconomy, have contributed to work out a global concept on sustainable development.

Keywords: Natural science, ecology, biology, Romania, bioeconomy, sustainable development.

Un aport considerabil la cunoașterea comportamentului organismelor vii în natură, la geneza și evoluția ecologiei ca știință sinbiologică l-au avut și savanții naturaliști români pe care, cu siguranță, îi putem considera precursorii științei ecologice naționale. Dar, probabil, că primii care au scris despre natura noastră au fost câțiva gânditori naturaliști și istorici greci. În primul rând, îl vom menționa pe părintele istoriei și geografiei *Herodot* (484?–420? î.Hr.), care este autorul primei istorii epice din lumea antică (*Istorie* în 9 cărți). Călătorind pe meleagurile noastre [(*Țara Sciților* ce mărginea cu țărmurile

Pontului Euxin (M. Neagara)], el scria că acestea „... reprezintă o câmpie bogată în ierburi și bine irigată. Această câmpie este brăzdată de apele atâtor râuri, câte canale sunt în Egipt...” (citată după D. Roșcovan, S. Roșcovan, I. Doctoreanu (2005)). Printre primii care au încercat să determine exact așezarea geografică a râurilor și localităților din imediata apropiere a Pontului Euxin, inclusiv a zonei populate de geto-daci, de exemplu Bugeacul (*Geographia*, în 7 cărți), a fost *Strabon* (64 î.Hr.– d.Hr.), de asemenea grec, elevul lui *Aristotel*. Hotarele Daciei, rețeaua ei hidrografică au fost descrise foarte

¹ **Ion Dediu**, doctor habilitat, profesor universitar, membru corespondent al AȘM, Institutul de Ecologie și Geografie al AȘM.

exact de al treilea grec – *Ptolemeu Claudiu* (90–168 d.Hr.). Îl vom menționa și pe *Dioscoride Pedanius Anazarbeus* (născut în Asia Mică la începutul a. 70 d.Hr.) – medic în armata română și botanist grec, care a călătorit mult (printre teritoriile vizitate se numărau și teritoriile actualei Românie); acesta a studiat circa 600 de specii de plante, printre care glosare și echivalente dacice de specii ale unor plante medicinale, clasificându-le după importanța lor practică: alimentară, medicinală, aromatizată etc.

Celebrul medic, naturalist, alchimist și filosof elvețian *Paracelsus* (Philippus Aureolus Theophrastus Bombastus Hoenheim, 1493–1541) în peregrinările sale episodice europene a vizitat (1521–1524) Transilvania și Valahia, făcând unele notițe de un real interes naturalist (ecologic).

Dintre pământeni noștri, care s-au situat pe un loc de cinste în lunga istorie a științelor naturii, în primul rând a fost *Nicolae Mănescu Spătarul* (1636–1708), marele om de cultură, umanist, filosof, naturalist (strămoșul lui I. I. Mecinikov), care, printre altele, a fost și învățătorul, prietenul și sfetnicul confident al țarului Rusiei Petru I. Nicolae Mănescu Spătarul a fost acela care primul a descris cu lux de amănunte științifice inedite natura Siberiei, inclusiv lacul Baikal, totodată întocmind prima hartă geografică a celui mai mare lac din lume; europenii au aflat despre natura (munții, apele, pădurile, flora, fauna), istoria, obiceiurile populare din China și din lucrările lui Mănescu Spătarul („Descrierea Chinei” și „Jurnal de Călătorie în China”, 1675–1678).

Un eveniment cu totul deosebit în istoria științelor europene l-a constituit apariția în 1715 a operei lui *Dimitrie Cantemir* „Descriptio Moldaviae” – prima lucrare etnolog-naturalistă academică de la noi.

Merită să fie menționat medicul și botanistul german *Johann Christian Gottlob Baumgarten* (1765–1843), care din 1793 până la sfârșitul vieții lucrează ca medic în

Transilvania (mai întâi la Sibiu, apoi la Sighișoara), paralel efectuând excursii științifice pentru studierea florei din: munții Făgărașului și Bârsei, împrejurimile Sighișoarei și zona Harghitei, a munților Giurgeului, Câmpia Transilvaniei etc. Drept urmare, a publicat (1816), în 3 volume, primul conșpect al florei Transilvaniei, în care întâlnim și unele observații de natură ecologică.

Mai târziu (1825–1837), medicul german *Jacob Cristian Stanislau* (Chihac, Czihar), stabilit la Iași, a fost, împreună cu Zotta M., membru fondator (1833) al primei *Societăți de naturaliști și medici din Iași*. Excepțională a fost și activitatea sa de organizare sanitară în Moldova; a efectuat cercetări asupra florei și faunei acesteia, expuse în lucrarea editată (1836) la Regensburg (Germania), despre 116 specii de plante; în 1863 a fost publicată anexa (în colaborare cu J. Szabo) cu lista plantelor medicinale; a publicat primul manual în limba română „Istoria naturală” (1837), cu aplicarea unei terminologii științifice adecvate.

Este importantă și contribuția științifică a altor naturaliști: *Iuliu Baraș* (1815–1863) care a fondat (1836) revista „Natura”; *Anastase Fătu* (1816) – întemeietorul (1856) Grădinii Botanice din Iași (prima din România) și autorul primului (1877) tratat românesc de botanică; botanistului *Florian Porcius* (1816–1906), *Gr. Cobălcescu* (1831–1892) – promotorul înflăcărat al evoluționismului, precum și fondatorul (1866) revistei „Buletinul societății de medici și naturaliști din Iași”, care înființează (1899), împreună cu A. D. Xenopol și alți profesori, prima *Societate Științifică și Literară din Iași*; este întemeietorul *Muzeului de Mineralogie și Geografie*, în cadrul Universității din Iași. *Carol Davila* (1832–1884) este creatorul serviciului sanitar modern al României; *Constantin Esarcu* (1836–1898) – autorul primelor cursuri de științe naturale din țara noastră (1864); *G. Ștefănescu* (1826–1911) – adeptul darwinismului, oponent al „teoriei cataclismelor” emise de J. Cuvier;

*Dimitrie Grecescu*³ (1841–1909) – elevul lui C. Davila, cercetător profund al florei și fitogeografiei României și Balcanilor; acest ilustru botanist și darwinist (el i-a dat *Grădinii Botanice din București* statutul de instituție științifică) a pus bazele *fitogeografiei* românești, implicând în descrierea vegetației factorii geografici și implicit ecologici, cu rol important în repartitia speciilor.

Încă un mare naturalist (medic și botanist) a fost academicianul *Dimitrie Brandza* (1846–1895) – fondatorul *Institutului Botanic din București* (1891) și reformatorul științific al Grădinii Botanice din capitala țării, autorul unor lucrări importante în domeniul floristicii; a descris 2 100 de specii de plante vasculare din România; a efectuat cercetări în domeniul sistematicii, zoologiei, parazitologiei, anatomiei, medicinei, teoriei evoluției etc., lucrări în care găsim și multe observații cu caracter ecologic („naturalist”).

În cohorta ilustrilor naturaliști români au intrat și *D. Barcianu-Popovici* (1847–1903) – unul din primii darwiniști români; *Artemin Publiu Alexi* (Alessi) (1847–1896) – cunoscut botanist și susținător înflăcărat al evoluționismului; *N. Danilescu* (1849–1897), creatorul primelor *perdele forestiere* din preajma Bucureștilor, autor al unor interesante lucrări asupra modului de refacere a esențelor forestiere; *A. N. Vitzu* (1852–1902) – întemeietorul fiziologiei experimentale din România.

Un loc cu totul aparte îl ocupă *Victor Babeș* (1854–1926), cunoscut mai mult ca unul din marii microbiologi de pe mapamond, fondator al primului *Institut de Bacteriologie și Patologie din București*, autor, în colaborare cu A. V. Cornil, al primului tratat de microbiologie din lume (1885), fondatorul Universității din Cluj (1919), considerat și precursor al *seratoterapiei* etc. Mai puțini însă cunosc că

V. Babeș a fundamentat și dezvoltat concepția asupra *asociațiilor microbiene*, formulând unele legi de o importanță fundamentală; a elaborat concepția privind *variabilitatea microbilor* în funcție de condițiile de mediu. A demonstrat experimental că unele microorganisme pot elabora substanțe [*exometaboliți* – I. D.] care, fiind eliminate în mediul înconjurător, opresc creșterea și dezvoltarea altor microorganisme. Astfel, savantul român poate fi considerat, în plan mondial, fondatorul *microbiologiei ecologice*, întrecut astăzi (poate) numai de *Gh. Zarnea* (1994).

Geologul *Saba Ștefănescu* (1857–1931) a pus bazele *paleoecologiei* în România, a publicat o serie importantă de lucrări de geologie și paleontologie, în care schițează evoluția viețuitoarelor în cursul erelor geologice și lămurește problema filogeniei elefanților și mastodonților.

Importante lucrări în domeniul zoologiei nevertebratelor, cu aspect ecologic, a publicat profesorul Universității din Iași *Leon Cosmovici* (1857–1921).

O contribuție deosebită la dezvoltarea ecologiei forestiere a adus-o școala (științifică) de silvicultură de la Brănești (Ilfov) având componența: *Gh. Stănescu* (1858–1897), *P. Antonescu* (1858–1935), *P. Grunau* (1860–1936), *I. Moldovan* (1866–1935), *N. Iacobescu* (1873–1931) etc., care au publicat lucrări valoroase referitoare la conservarea, ameliorarea și gospodărirea pădurilor, precum și în domeniul *fitopatologiei* plantelor medicinale.

Merită să fie menționat și *Aristide Cardja* (1861–1955), entomolog (mare lepidopterolog), filosof și muzician român, care a explorat șesurile, dealurile, văile și munții României. Botanistul *A. Procopeanu-Procopovici* (1862–1918) elaborează și publică „Harta generală pentru vegetația țărilor dacice”, care are un

³ D. Grecescu publică două lucrări de o deosebită importanță: 1) „Conspectul florei României” (1898), în care descrie 2 450 de specii și 550 de varietăți de plante însoțite de o scurtă caracterizare ecologică și fitogeografică, și 2) „Flora medicală a României” (1892) cu un studiu glosologic al proprietăților medicale și al geografiei medicinale indigene.

caracter istoric, vegetal și ecosistemic; întocmește „Harta vegetației din România” – prima de acest fel privind teritoriul locuit de români. Zoologul, hidrobiologul, darwinistul și talentatul scriitor român *P. Bujor* (1862–1952), cercetând hidrobiologia lacurilor sărate, ajunge la concluzia (1900) că nămolul negru existent în ele reprezintă rezultatul unui proces ecologo-biochimic complex. *Nicolae Leon* (1862–1931) a fost un ilustru parazitolog și epidemiolog român cu orientare ecologică (fiind și el, împreună cu fratele său vitreg *Gr. Antipa*, și *Const. N. Ionescu* (1878–1935), elev de doctorat și discipol al lui *E. Haeckel*); este cunoscut și prin vederile sale asupra originii și perfecționării materiei organice (1890), faunei cadavrelor (1923), animalelor veninoase (1923) etc.

Bineînțeles că nu putem trece nici peste contribuția științifică a microbiologului *I. Cantacuzino* (1863–1936), entomologului și zoogeografului *C. Hurmuzachi* (1863–1937), silvicultorului *M. Tănăsescu* (1864–1929), acesta din urmă fiind și autorul primei hărți silvice din România; *E.C.I. Teodorescu* (1866–1949) – fondatorul *algologiei ecologice* și *fiziologiei vegetale ecologice*; agronomului, fitopatologului și botanistului de la Cluj *B. Pater* (1860–1938), cunoscut specialist în plante medicinale, fondând (1964) „Stațiunea de plante medicinale din Transilvania” etc.

Dar iată că vine în știința românească legendarul *Grigore Antipa* (1867–1944) – zoolog, ihtiolog, hidrobiolog, oceanolog, muzeolog, economist de talie europeană și nu în ultimul (ci, pentru noi, în primul) rând ecolog de talie mondială. Zicem „în primul rând”, fiindcă dânsul a fost unul din primii doctoranzi, asistenți și promotori activi ai ecologiei lui *E. Haeckel*. *Gr. Antipa* l-a însoțit pe magistrul în expedițiile sale pentru explorarea animalelor marine. Întors în țara de baștină, tânărul biolog de formație ecologică și oceanologică haeckeliană a început marea operă de formare a școlii românești de ecologie, știință pe care a folosit-o ca fundament al hidrobiologiei, oceanologiei, ihtiologiei și

muzeologiei, domenii în care s-a manifestat ca un adevărat explorator pionier.

Gr. Antipa a fost primul ecolog român (și poate primul din lume) care a efectuat (începând din 1892) cercetările dinamicii *biocenozelor* (mai bine zis a *ecosistemelor*!) acvatice în cursul inferior al Dunării și în sectorul N–W al Mării Negre, cu referire la *succesiunile ecologice*, precum și a *bioproductivității*! Acesta, într-adevăr, a însemnat un studiu de pionierat pe plan mondial. Mai mult decât atât, acest biolog enciclopedist a inițiat cercetările *aspectelor economice ale productivității biologice*, astfel fiind de fapt creatorul unei noi științe la interferența dintre ecologie și economie, numită de el *bioeconomie*, argumentată mai târziu (1971), pe baza termodinamicii, de către un alt mare român – ilustrul economist american de origine română *Nicolas Georgescu-Roegen* (1906–1994). În același context, o esențială contribuție la dezvoltarea acestui domeniu (*principiul ecologic în economie*) l-a adus și regretatul academician *N.N. Constantinescu* (1976, 1993), continuatorul ideilor ecologo-economice ale lui *Gr. Antipa*. Aici este locul și cazul de a menționa, fără a exagera, că poate datorită acestor trei mari savanți români, *Gr. Antipa*, *N. N. Constantinescu* și *N. Georgescu-Roegen*, noțiunea paradigmatică de *economia naturii*, creată de bine cunoscutul biolog suedez *C. von Linné* (1749, 1760), a fost dusă, prin crearea paradigmei *bioeconomiei*, până la apariția *concepției paradigmatică a dezvoltării sustenabile (durabile)* (v. *Agenda 21*, elaborată de Conferința ONU „Mediul și Dezvoltarea” de la Rio de Janeiro, Brazilia, 5 iunie 1992).

Gr. Antipa descoperă și procesul de *autoreglare ecologică* prin *conexiune inversă negativă (retroacțiune stabilizatoare* – I. D.), determinată (în cazul autorului) de nivelurile apelor din bălți în raport cu nivelul apelor fluviului Dunărea, lucru constatat și apreciat la justa valoare cu 50 de ani mai târziu (*Wiener*, 1948; *Ashby*, 1963) [în cadrul *ciberneticii* – I.D.]. Autorul menționează că procesul

se realizează prin depunerea de aluviuni la gurile canalelor de alimentare și evacuare, stabilindu-se că viiturile periodice constituie factorul decisiv în desfășurarea (*autoreglare* – I. D.) vieții din lunca inundabilă. Ideile funcționării biocenozelor sunt dezvoltate în lucrarea lui Gr. Antipa „Organizarea generală a vieții colective a organismelor și a mecanismului producției în biosferă (1935)”. Autorul constată că „fiecare baltă, respectiv întreaga zonă acvatică cercetată, cu diferite tipuri de ape este subdivizată în numeroase *biotopuri*; fiecare biotop este populat cu o *biocenoză* care, prin funcționarea ei, asigură *producția finală*, care se pornește de la fotosinteza realizată de plante și se ajunge la producția de pește; totul se termină prin întoarcerea materiei în circuit” (s.n.). Privind biocenoza ca formă de organizare a viețuitoarelor, Antipa precizează: „Niciun organism animal sau vegetal nu poate duce o viață izolată și trebuie să facă parte, cu alte organisme cu care conviețuiește, dintr-o asociație biologică a mai multor specii – *biocenoză* în care fiecare specie este repartizată printr-un anumit număr de indivizi... Formarea biocenozelor nu este deci un fenomen sporadic și facultativ, ci o *lege generală* (subl. n. I. D.) pentru toate ființele...” (citată după Pârvu, 2001).

Gr. Antipa, întemeietor al *Muzeului de Istorie Naturală din București*, a pus bazele *muzeologiei* europene, pentru prima dată în lume elaborând metodologia *dioramelor ecologice*.

Totodată, Gr. Antipa a fost organizatorul unei *exploatări raționale* a bogățiilor biologice ale apelor din România; întemeiază *Institutul de Bioceanografie din Constanța* și *Stațiunea de hidrobiologie din Tulcea* (1924).

Analizând vasta operă științifică și organizatorică a lui Gr. Antipa, noi îl putem considera nu numai fondatorul școlii românești de ecologie și unul din pionierii ecologiei europene, dar și primul și cel mai înflăcărat și eficient propagator al ecologiei⁴ (așa cum a fost E. Haeckel vizavi de *teoria evoluționistă* a lui Gh. Darwin).

Unele aspecte ecologice pot fi găsite și în lucrările cunoscutului biolog *D. Voinov* (1867–1951) și medicului veterinar *I. I. Atanasiu* (1868–1926), ambii ieșeni, precum și ale botanistului *M. Brandza* (1868–1934), medicului și naturalistului (popularizator al științelor) *D. I. Călugăru* (1868–1937) etc.

O pagină aparte în istoria științei biologiei mondiale, ca și Gr. Antipa, a scris alt mare savant român *Emil Racoviță* (1868–1947), primul zoolog din lume care, pe nava „Belgica” (1897–1899), a explorat fundamental viața din apele antarctice. Dar cea mai mare contribuție a lui E. Racoviță la dezvoltarea biologiei mondiale a însemnat fondarea unei noi științe pe care a botezat-o „Biospelogie”, în esența ei fiind de fapt ecologică. În scopul consolidării acestei științe, E. Racoviță a înființat (1920) la Cluj primul *Institut de Speologie* din lume. Din 1907 scoate, de asemenea în premieră, revista „Biospelogie”.

Activitatea lui E. Racoviță este continuată de școala speologică (acum cu sediul central la București, în cadrul Academiei Române), pe care a lansat-o și care s-a extins considerabil, de fapt pe toate continentele. Este publicată lucrarea „Peșteri din România”, semnată de *T. Orghidan*, *Ș. Negrea*, *G. Racoviță*, *C. Lascu*, în care se concretizează marea varietate de *ecosisteme subterane* existente în

⁴ De fapt, primul savant care a contribuit la promovarea ecologiei lui E. Haeckel în afara Germaniei, de asemenea, a fost de origine română. Este vorba despre ilustrul biolog, zoolog și microbiolog *I. I. Mecinikov* (1845–1916) – autorul teoriei fagocitozei, pentru care i s-a conferit Premiul Nobel, acesta în 1869 (cu trei ani mai târziu după apariția primei ediții a lucrării lui E. Haeckel „Generelle Morphologie der Organismen”, Berlin, 1866) a publicat, într-o variantă prescurtată (în limba rusă), în Rusia lucrarea „Învățătura despre formele organice...” (1869) în care a expus, într-un limbaj foarte accesibil (spre deosebire de limbajul sofisticat și greoi al autorului), concepția lui Haeckel (citată după Novikov, 1959). Anume astfel naturalistii ruși, primii în afara Germaniei, au aflat și acceptat noua știință biologică – ecologia.

țară. Aici este de remarcat și aportul științific al lui C. Motaș (1891–1980), care, în afară de cercetări clasice biospeologice, conturează, în colaborare cu S. Karaman și P. A. Chappuis, o nouă știință [ecologică – I. D.] cu numele *freatobiologie* (studiul faunei acvatice din cavitățile interstițiale subterane). Împreună cu L. Botoșăneanu și S. Negrea, C. Motaș publică (1962) lucrarea „Cercetări asupra biologiei izvoarelor și apelor freatice din partea Centrală a Câmpiei Române”. C. Motaș a fost și un promotor foarte înflăcărat al mișcării pentru *ocrotirea naturii*. De asemenea la Cluj, acesta inițiază primul *Birou român pentru studiul migrării păsărilor*; înființează prima *Societate turistică română* din Transilvania intitulată „Frăția munteană”.

Toată opera științifică a lui E. Racoviță și activitățile sale publice, organizatorice și culturale poartă un evident caracter ecologic și evoluționist. El consideră evoluția ca o lege generală a tuturor fenomenelor din univers (!), iar *variabilitatea*, în funcție de schimbările mediului înconjurător, ca o proprietate fundamentală a materiei vii, combătând *fixismul*, *creaționismul* și *idealismul*. În continuare, vom menționa aportul botanistului și medicului K. Ungar (1869–1932) – ocrotitor activ al naturii, cercetător al florii alpine din Carpații Meridionali și a florei Transilvaniei; a zoologului E. Botezat (1871–1964), care, în afară de interesante cercetări structurale (anatomice, morfologice, histologice) și etologice privind viața și obiceiurile (comportamentul) câprioarelor, cerbilor, urșilor, lupilor, râșilor etc., a fost unul din promotorii foarte activi ai *mișcării pentru ocrotirea naturii*.

Alt militant al ideilor ocrotirii naturii a fost geologul și paleontologul I. Simionescu (1873–1944). Unul dintre fondatorii algologiei și micologiei ecologice a fost botanistul și geologul I. Grințescu (1874–1963). I. Prodan (1875–1959), ilustru botanist (taxonomist, fitogeograf, ecogeobotanist, fitopatolog), a publicat prima monografie de ecologie vegetală din România intitulată „Ecologia plante-

lor halofite din România comparate cu cele din Ungaria și șesul Tisei, din regatul SHS” (Cluj, 1922). De o valoare incontestabilă este și lucrarea cu caracter ecologic a lui I. Prodan „Ameliorarea locurilor alcaline” (1923).

Membrul fondator (împreună cu A. Popovici-Bâznoșeanu, S.S. Radian) al *Societății naturaliştilor din România* a fost cunoscutul zoolog și publicist C. Kirițescu (1876–1965).

Încă (după Gr. Antipa și E. Racoviță) un mare ecolog român de talie europeană a fost Andrei Popovici-Bâznoșeanu (1876–1969), biolog de o neîntrecută erudiție (zoolog, parazitolog, anatomist, fiziolog, ecolog, etolog etc.), care introduce (1937) în ecologie noțiunea de *bioskenă*, pe care o consideră *unitatea sinecologică elementară*, noțiune recunoscută pe larg în literatura (monografii, manuale, dicționare) ecologică mondială. Acesta a promovat insistent ideea de a urmări sistematica zoologică nu ca un inventar, ci de a pune lumea animală în raport cu fenomenele ce se desfășoară în mediul lor înconjurător, de a cunoaște ecologia acestora în toată complexitatea și plinătatea ei. În afară de aceasta, el scoate, în cadrul *Societății naturaliştilor din România* (fiind unul din fondatorii ei), revistele: „Publicațiile Societății naturaliştilor din România” și „Buletinul Societății naturaliştilor din România”. A fost primul director fondator al stațiunii zoologice (din cadrul Universității București) de la Sinaia. A. Bâznoșeanu-Popovici a militat, alături de E. Racoviță și A. Borza, pentru *ocrotirea naturii și mediului înconjurător*. Din cele 47 de lucrări publicate în țară și străinătate este suficient să menționăm numai trei „Probleme de ecologie de viață din RSR” (București 1969), „Sur le convergence dans la regne animal” (Varșovia, 1960) și „Sur les phenomenes de convergence dans le monde vegetal” (Paris, 1949).

Al treilea (după Gr. Antipa și N. Leon) discipol român al lui E. Haeckel, după cum am notat mai sus, a fost zoologul Const. N. Ionescu (1879–1935), care își ia doctoratul (1906), se specializează în domeniul studiului

faunei marine la stațiunea zoologică din Neapole (1907), apoi, reîntorcând-se în țară, a devenit primul cercetător, inclusiv din punct de vedere ecologic, al peștilor din România.

Ilustrul biolog, eruditul zoolog și hidrobiolog român *Ion Borcea* (1879–1936), format la școala biologică franceză, doctor în științe naturale la Sorbona (1905), autorul multiplelor lucrări științifice privind morfologia, zoologia descriptivă, entomologia, ecologia, ihtiologia, oceanologia, a fost inițiatorul (1910) studiilor *relictelor ponto-caspice*, punând bazele școlii românești de oceanologie. Este fondatorul (1926) *Stațiunii Zoologice Marine „Ferdinand I” de la Agigea*⁵ al cărei loc potrivit a fost ales de el, având în vedere cele mai variate faciesuri bentonice, pentru a putea cuprinde cu ușurință cât mai multe aspecte legate de fauna, flora și caracteristicile litorale (ecologice) ale Mării Negre, precum și dunele de nisip ce formau decorul principal supraterestru, cu pâlcuri de plante specifice dunelor marine: *Ephedra distachya*, *Convulvulus persicus*, *Scabiosa ucrainica* etc. Faleza și plaja erau impresionante. Ca urmare, țărmul Mării Negre din dreptul stațiunii avea să intre definitiv în istoria oceanologiei românești și universale (Mustață 2001).

În contextul dezvoltării stațiunii de la Agigea, un eveniment deosebit de important l-a constituit înființarea (la inițiativa lui I. Borcea, Al. Borza și Iu. Prodan) în 1939, pe o suprafață de 6 300 m² din dunele de nisip, pe lângă/în cadrul Stațiunii, a unei *rezervații naturale ca Monument al Naturii*.

Cel de al doilea (din 1939) conducător al stațiunii de la Agigea a fost alt mare hidrobiolog și zoolog, limnolog de excepție *C. Motaș* – elev a lui I. Borcea, care, în afară de perfecționarea activității manageriale, științifice și

didactice a Stațiunii (pe care noul director o considera un Institut de cercetări oceanografice și oceanobiologice), a fondat o importantă publicație periodică: *Lucrări ale Stațiunii Zoologice Marine „Regele Ferdinand I” de la Agigea*, sub auspiciile Universității Mihailene din Iași.

Încă o pagină nouă privind activitatea Stațiunii Marine de la Agigea a fost deschisă de un alt mare zoolog, hidrobiolog și ihtiolog de reputație europeană, regretatul *Sergiu Cărăușu* (de origine basarabeană), care a preluat conducerea instituției în 1953. Sub dirijarea acestuia, stațiunea și-a lărgit considerabil spectrul de cercetări privind: studiul *bentosului, planctonului și ihtiofaunei marine, fiziologia ecologică* comparată a animalelor acvatice, aspectele fizice și chimice ale mediului marin, *anatomia comparată ecologică* etc., la care au contribuit o strălucită pleiadă de savanți români: *P. Jitaru, M. Constantineanu, Paul Borcea* (fost director), *Ionel Andriescu* (fost director), *N. Gavrilăscu* (fost director), *E. Pora, M. Băcescu, R. Codreanu, O. Șerbănescu, F. și I. Porumb, R. și P. E. Mihnea, C. Nagy, I. Botez* (fost director în perioada cea mai cumplită – a celui de al Doilea Război Mondial), *A. Antoniu – Murgoci, O. Necrasov, G. Hasan, P. Feider, V. Simionescu, N. Valenciuc, V. Hefco, M. Celan, A. Bavaru, A. Bologa, Gh. Mustață* (fost director 1990–2008), *V. Surugiu* (fost director 2008–2011), *M. Nicoară* (actualul director din 2011) etc.

După o lungă și tristă perioadă de inactivitate (1970–1990) stațiunea a fost redeschisă (1990). Întreg meritul pentru renașterea (pe o treaptă calitativ nouă) a Stațiunii de la Agigea, după revoluția decembristă, îi aparține profesorului doctor *Gh. Mustață*, care a condus-o, cu dăruire și mare talent managerial și științific, reinstaurând „Spiritul de la Agigea” intro-

⁵ Prin același Înalț Decret Regal (nr. 810 la 01.03.1926), avea să fie înființată și Stațiunea Zoologică de la Sinaia (aparținând Universității din București), primul director fondator fiind numit alt mare biolog și ecolog român *Andrei Popovici-Bâznoșeanu* (vezi mai sus). Astfel au luat ființă, în mod oficial, două stațiuni surori, la Marea Neagră și la munte, fiind vizate cercetările biologice (inclusiv ecologice – I. D.) în învățământul academic românesc: una pe lângă prima Universitate din România, cea de la Iași, a doua pe lângă Universitatea din București.

nat de profesorul Ioan Borcea. Pe lângă cercetările fundamentale complexe, printre care locul de frunte îl ocupă cele ecologice, care-i aduc țării renume internațional, astăzi stațiunea biologică marină „prof. Ioan Borcea” este deschisă către toate universitățile și centrele de cercetări din țară și din străinătate⁶.

Vom menționa și contribuția altor naturaliști români, spre binele diversificării cercetărilor ecologice, cum sunt: parazitologul *Ion Ciurea* (1878–1944); ornitologul *D. Linția* (1880–1952); botanistul *E.I. Niardy*; entomologul *K.M. Knechtel* (1884–1967), fondatorul școlii românești de entomologie agricolă; silvicultorul *M.D. Dracea* (1885–1958); botanistul *M. Gușuleac* (1887–1960), cunoscut cercetător al vegetației (din punct de vedere geobotanic) din România, luptător neobosit pentru ocrotirea naturii; el înființează rezervația de la Poiana Stampei, inițiază (reușit) obținerea statutului de arie protejată pentru fânețele seculare din Bosanci și Ponoare cu specii endemice. Sunt bine cunoscute și cercetările unui alt ilustru botanist (geobotanist) român *A. Borza* (1887–1971)⁷, fondatorul Grădinii Botanice, Muzeului Botanic și a Institutului Botanic, toate la Cluj; sub redacția sa a apărut „Buletinul Comisiunii Monumentelor Naturale” (1933–1944); de asemenea, sunt înalt apreciate cercetările lui Borza (inclusiv cele din Basarabia) privind sistematica filogenetică, fitogeografia, fitosociologia și fitoetnobotanica, geobotanica, fitocenologia, fitoecologia, cecidologia, ocrotirea naturii; el pune bazele teoretice și practice ale geobotanicii românești, utilizând metodologia fitocenologică a lui Braun-Blanquet; prin cercetări teritoriale, identifică (1927) stadiile de *climax* și *succesiunile* vegetale din Câmpia Română.

Un mare aport la dezvoltarea botanicii (inclusiv în Basarabia), micologiei și fitopatologiei ecologice române l-a avut academicianul *T. Săvulescu* (1889–1963), care a pus și bazele cercetărilor de virologie, bacteriologie, fitofarmaciei și biochimiei, legate de raportul parazit- plantă. Nu putem trece nici peste lucrările *O. Săvulescu* (1914–1969), *V. Preda* (1912–1982).

Continuând analiza contribuției biologilor (botaniștilor) români la dezvoltarea ecologiei plantelor, vom menționa și meritele enorme ale lui *Emil Pop* (1897–1974), care a elucidat: originea relictelor glaciare din turbăriile Europei, caracterul ecologic al succesiunii vegetației silvestre din Carpați în postglaciar și succesiunea vegetației silvestre în varianta vest-europeană. Acest talentat fitocenolog și paleobotanist este unul din cei mai de seamă militanți pe tărâmul ocrotirii naturii și *ambianței umane* din România, fapt ce i-a adus o bine-meritată reputație internațională.

Bazele *studiului biocenotic* al briofitelor din România au fost puse de cunoscutul botanist *T. Ștefureac* (1908–1987). El efectuează cercetări de pionierat privind raportul de coexistență și interrelații între diferite specii de plante caracteristice asociațiilor vegetale și formațiunilor de vegetație din pajiști, păduri, mlaștini turboase aflate în diferite etaje și zone de pe teritoriul României. Interesante sunt și cercetările lui *T. Ștefureac* privind particularitățile ecologice ale briofitelor *halofite*, *turbicole* și *saprolignicole*.

Un merit deosebit privind studiul ecologic al pădurilor din România îl au nu numai botaniștii, dar și silvicultorii, pădurile fiind abordate ca ecosisteme complexe specifice. Mai sus deja am menționat aportul științific al școlii

⁶ La 21-22. 10. 2011 a avut loc (la Constanța) Conferința științifică internațională consacrată celei de a 85-a aniversări de la fondarea (1926) Stațiunii Biologice Marine „Prof. Ioan Borcea” de la Agigea.

⁷ A. Borza, împreună cu I. Lepsi și N. N. Florov, a ales și a fundamentat științific primele arii (10) naturale protejate de stat din Basarabia, pe o suprafață totală de 5154,97 ha (prin Hotărârea Guvernului România din 07. 07. 1930): Căpriană, Cărbuna, Valea Mare, Hârbovăț, Hârjăuca, Palanca, Pârjolteni, Delacău, Ruhotin, 2 stejari seculari și un prund în Pădurea Manzâr (Cucuruzeni).

românești de silvicultori de la Brănești (Ilfov), la care aici vom adăuga contribuția foarte importantă, inclusiv (mai târziu) în cadrul Programului Biologic Internațional (IBP), a următoarei echipe excelente de cercetători de mare probitate profesională: *Al. Beldie, I. Milescu, G. E. Negulescu, V. Stănescu, I. Florescu, D. Târziu, N. Doniță, Șt. Purcelan, I. Ceianu, M. Ianculescu, C. Bândiu, F. Carcea* etc., care au impus o schimbare radicală de concepție asupra pădurii ca ecosistem și a funcțiilor ei (Pârvu, 2001). Drept exemple pot servi lucrările: „Ecologia forestieră” (1977) semnată de N. Doniță cu colaborare; „Făgetele din România – cercetări ecologice” (1989), lucrare elaborată de un colectiv de cercetători sub redacția *Mihaelei Paucă* – Comănescu de la Institutul de Biologie al Academiei Române; lucrările colaboratorilor *Institutului de Cercetări și Amenajări Silvice (ICAS), Institutului de Cercetări de Pedologie și Agrochimie* (sub conducerea distinsului pedolog *Corneliu Răuță*) etc.

Contribuțiile românești în domeniul *ecologiei acvatice* de asemenea sunt incontestabile. Mai sus, noi deja am abordat aportul științific al lui *Ioan Borcea*. În continuare vom menționa și cercetările destul de importante ale altor hidrobiologi de mare prestigiu național și internațional, de exemplu, cum sunt acelea ale lui *L. Rudescu (Rodevald)*, în colaborare cu *V. Marinescu*, care a cercetat influența ecologică reciprocă Dunăre–Marea Neagră; a efectuat studiul, sub raport taxonomic și ecologic, privind animalele nevertebrate (*Rotatoria, Gastrotricha, Tardigrada, Spongilaria* etc.), migrația păsărilor și problemele cinegetice din zonele umede, precum și cunoașterea hidrologiei ecologice, mai ales din Delta Dunării. Pe plan mondial este cunoscută „Monografia stufului din Delta Dunării” (1965), semnată de *L. Rudescu, C. Riclescu* și *P.I. Chivu*, fiind prima monografie ecologică a stufului, lucrare în care se evidențiază complexitatea funcțională a acestei specii în economia deltei (în spiritul concepției ecologo-economice a lui *Gr. Antipa*).

De asemenea, în plan mondial sunt pe larg cunoscute și cercetările școlii românești de oceanologie din care a făcut parte și alt mare biolog român *Mihai Băcescu*, descendent al școlii oceanologice fondate de *Gr. Antipa* și *I. Borcea*. În afară de aceasta, *M. Băcescu*, în calitate sa de director al *Muzeului de Istorie Naturală „Gr. Antipa”* din București, a continuat cu râvnă și dăruire opera muzeologică a marelui său predecesor. Tot împreună cu alți cunoscuți biologi, inclusiv cu *Th. Bușnița* (de origine basarabeană) și *R. Codreanu, M. Băcescu* a inițiat editarea unei opere monumentale, la fel de importantă internațională, sub genericul „Ecologie marină” (în 5 volume), apărută sub auspiciile Academiei Române.

Unul din cunoscuții, pe plan mondial, oceanologi și ecofiziologi este și *Eugen Pora*, explorator al faunei Oceanului Indian, pe nava sovietică de cercetări oceanologice „*Viteazi*”. În același context, îl vom menționa și pe *Marian Traian Gomoiu* – cunoscut oceanolog, ecolog și cercetător al Mării Negre și al Mării Sargaseilor. Merită menționate și cercetările algologilor *A. Bavaru, A. Bologna, N. Bodeanu, H. V. Skolka, A. Ionescu* ș.a.

Vom face referire încă la un continuator al principiilor (școlii) ecologice a lui *Gr. Antipa* și *I. Borcea*. Este vorba despre *N.I. Botnariuc* (de origine basarabeană), erudit biolog teoretician, evoluționist, fondator al școlii românești de limnologie. A efectuat cercetări importante de hidrobiologie în regiunea inundabilă a Dunării, inclusiv privind dinamica și productivitatea populațiilor de animale nevertebrate din bălțile Dunării inferioare. Sunt pe larg cunoscute și cercetările sale teoretice în domeniul biologiei generale și istoria biologiei. Fără ezitare, *N. Botnariuc* poate fi considerat unul din clasicii biologiei teoretice românești și, inclusiv, a ecologiei, autor a unei serii de monografii în aceste domenii, de exemplu: „Unele aspecte teoretice ale integrității în biologie” (1964), „Nivelurile de organizare ale materiei vii și unele legi specifice lor în lumina materialismului dialectic”

(1964), „Caracterul autoreglabil al evoluției” (1970), „Concepția și metoda sistemică în biologia actuală” (1973), „Ecologie” (1982), în colaborare cu A. Vădineanu, „Evoluționismul în impas?” (1992), „Evoluția sistemelor biologice supraindividuale” (1994) etc.

Referindu-ne în ansamblu la școala limnologică românească, vom constata o bogată, extrem de interesantă și necesară roadă științifică, ca o expresie a continuității (neîntrerupte) a strădaniilor multiplelor generații, începând cu primele cercetări ale lui Gr. Antipa, dar poate și mai înainte... În acest context, vom aduce câteva exemple concludente. În primul rând, vom aprecia înalt școala limnologică de la Universitatea din București, fondată de N. I. Botnariuc, cunoscuții elevi ai căruia sunt A. Vădineanu, G. Brezeanu și D. Manoleli, S. P. și M. Godeanu, Șt. și A. Negrea etc., care au efectuat importante cercetări în bazinul Dunării inferioare.

Școala hidrobiologică de la Universitatea din Iași a fost fondată de profesorii I. Borcea și S. Cărăușu. Aici vom menționa cercetările foarte importante ale colectivelor conduse de I. D. Cărăuș și I. Miron privind ecologia lacului Bicaz. Cercetări interesante și utile efectuează în prezent V. Surungiu și M. Nicoară.

Probleme importante au fost abordate în domeniul studiului ecologic din zona Porților de Fier, coordonate de M. A. Ionescu, care a condus cercetările unui întreg colectiv constituit din specialiști din întreaga Românie.

În afară de cercetările de sinteză citate mai sus, în continuare vom menționa și alte lucrări monografice, tratate, manuale, dicționare, printre care un deosebit interes prezintă seria de manuale și studii ale lui B. Stugren (1978, 1981, 1982, 1994 de la Cluj-Napoca); „Introducere în studiul învelișului vegetal” de Al. Borza și N. Boșcaiu (1965) de la Cluj-Napoca; „Monumente ale naturii” de E. Pop și N. Sălăgeanu (1965); „Biologia apelor impurificate” de

I. Mălăcea (1969); „Curs de ecologie generală” de V. Vancea (1970); „Probleme de ecologie” de I. Mălăcea, A. Murgoci și P. Neacșu (1971); „Protecția mediului. Ecologie și societate ” și „Efecte biologice ale poluării mediului” sub redacția prof. A. Ionescu (1973)⁸, „Ecosistemele naturale și evoluția lor în raport cu impactul uman” (Cluj, Academia R.S.R., 1974); „Ecologie generală” de P. Neacșu; „Mediul înconjurător și viața omenirii contemporane” de V. Dinu (1979); „Biogeografie ecologică” (în 2 vol.) de I. Pop (1979), „Ecologie umană” sub redacția lui M. Barnea și A. Calciu (1979); „Ecologie” de V. Simionescu (1980); „Ecosisteme din România” sub redacția lui C. Pârvu (1980); „Dicționar de ecologie” de P. Neacșu și Z. Apostolache-Stoicescu (1982); „Elemente de ecologie umană” de C. Budeanu și E. Călinescu (1982); „Conservarea dinamică a naturii” de I. Rezmeriță (1983); „Ecologie și protecția mediului” (în 2 vol.) de P. Neacșu (1984, 1986); „Rezervații și monumente ale naturii din România” de Gh. Mohan și colab. (1992); „Bioterminologie ilustrată” (în 2 vol.) de G. Mohan (1993); „Monitoring ecologic integrat”, „Ecotehnie” și „Diversitatea lumii vii” (în 2 vol.), semnate de St. P. Godeanu; „Dezvoltare durabilă” (în 3 vol.) de A. Vădineanu; „Fitosociologia”, „Municipiul Cluj-Napoca și zona periurbană: studii ambientale semnate, de V. Cristea și colab. (2002, 2004); seria de monografii ale distinsului biolog de la Universitatea „A.I. Cuza” din Iași Gh. Mustață: „Ecologie somatică” (2001), „Eseuri de biologie” (2003), „Homo sapiens sapiens: origine și evoluție” (2002), „Origine, evoluție, evoluționism” (2001), „Probleme de ecologie generală și umană” (2003), „Regnurile lumii vii” (2004), „Evoluția și evoluționismul la începutul mileniului III” (2004), „Poruncile ecologiei creștine, sau poruncile divine interpretate ecologic” (2005), „Evoluția prin asociere și edificarea organismelor” (2009), „Pe urmele evoluției” (2011) etc.

⁸ Profesorul A. Ionescu este unul dintre cei mai prolifici din România, din ultimii 50 de ani, autorul și coordonatorul unei bogate și interesante serii de monografii consacrate problemelor ecologice și protecției mediului înconjurător.

Înainte de a încheia succinta (nu pretindem la un studiu exhaustiv, dar care se impune) trecere în revistă a contribuțiilor românești la dezvoltarea ecologiei, vom puncta și unele realizări în domeniul *ecologiei aplicative*. De fapt, după cum am arătat mai sus, pe tot parcursul dezvoltării ecologiei în România, într-o măsură mai mică sau mai mare, au fost abordate paralel și problemele ocrotirii monumentelor naturii, combaterea poluării mediului înconjurător, conservarea diversității biologice, utilizarea rațională a resurselor piscicole, forestiere, turistice ecourbanistice, bioeconomice etc.

Bazele ecologice privind folosirea rațională, inclusiv cu respectarea legilor economiei, au fost puse în România la începutul secolului XX de Gr. Antipa (apoi de N. N. Constantinescu) privind valorificarea resurselor biologice⁹. Rezolvarea acestor probleme teoretice și practice prioritare a fost continuată de I. Borcea, E. Racoviță, S. Căraușu, M. Băcescu, N. Botnariuc, T. Bușnită, R. Codreanu, V. Simionescu, M. Gomoiu, A. Vădineanu, G. Brezeanu, St. și M. Godeanu, I. Andriescu, G. și M. Mustață, C. Pistică, I. Miron, I. Cărauș, M. Bleahu, S. Nicolaev, A. Ionescu, B. Stugren, V. Giurgiu, V. Surugiu etc.

Din cele expuse în această lucrare, vom face următoarele concluzii principale:

1. Istoria scrisă, începând cu Herodot, Strabon, Dioscoride etc. și până în zilele noastre, privind acumularea în România a datelor cu privire la relațiile organism – mediul înconjurător cuprinde peste 2500 de ani; cunoștințele respective s-au acumulat în contextul general european;

2. Acest proces cognitiv a avut un impact pozitiv permanent asupra conștiinței ecologice cuprinzând întreaga populație;

3. România s-a dovedit a fi una din primele țări din lume, unde ecologia a pătruns

imediat după fondarea ei de către E. Haeckel, datorită strădaniilor discipolului și colaboratorului acestuia care a fost Gr. Antipa;

4. Spre deosebire de majoritatea țărilor, unde la sfârșitul secolului XIX și în prima jumătate a secolului XX a început să prindă rădăcini ecologia haeckeliană, primele fiind aspectele *autecologiei*, Gr. Antipa, împreună cu întreaga sa școală științifică, a demarat *abordarea sistemică* (holistă) în ecologie, începând cu *ecosistemele*, deci trecând peste primele două *paradigme ecologice* – *a reducționismului autecologic* și *chiar a reducționismului populațional* – astfel anticipând aproape cu 100 de ani (!) actuala *paradigmă ecosistemică*. Afirmând așa ceva, nu este o simplă izbucnire (de loc falsă) de patriotism românesc, ci o constatare obiectivă.

5. Astăzi în România funcționează, cu un înalt randament intelectual, patru școli (centre) științifice în domeniul ecologiei și protecției mediului: la București, Cluj, Iași și Constanța, ale căror cercetări sunt cunoscute și apreciate în întreaga lume. În ultimul timp, se efectuează cercetări ecologice și la Galați, Craiova, Arad și Oradea.

6. Datorită acestui fapt, știința ecologică românească s-a înregistrat în avangarda științei europene și, de ce nu, a celei mondiale. Cu atât mai mult că cercetările ecologice au început de cu vreme să fie instituționalizate (v. exemplele de mai sus).

7. În ultimii 50 de ani, cercetările ecologice au fost integrate organic cu cele din domeniul ocrotirii naturii, folosirii raționale a resurselor naturale în contextul *concepției dezvoltării sustenabile* (durabile), sau a *ecodezvoltării*, fapt ce a favorizat considerabil promovarea politicilor naționale de mediu, construirea unui cadru legislativ modern, elaborarea standardelor și normativelor de mediu armonizate cu cele europene etc.

⁹ Gr. Antipa a creat, după cum se știe, termenul de bioeconomie, independent de biologul rus T. I. Baranov (1925). Ambii autori au interpretat economic biologia, în timp ce celebrul economist american de origine română N. Georgescu-Roegen (1971, 1979) consideră ca „...procesul economic cu toate aspectele lui trebuie interpretat biologic”.

Bibliografie:

1. Andriescu I. D. *Contribuții la studiul calcidoidelor (Fam. Calcididae, Eurytomidae etc.) din RSR din punct de vedere sistematic, biologic, ecologic și economic (teza de doctorat)*. Edit. Univ. Babeș – Bolyai, Fac. De Biol. – Gegr. – Cluj-Napoca, 1982.
2. Antipa Gr. *Studii asupra pescăriilor sistematice în apele Române*. București, 1892; *Proiect de lege asupra pescuitului*. București, 1895; *Regiunea inundabilă a Dunării. Starea ei actuală și mijloacele de a o pune în valoare*. Inst. de Arte Grafice „Carol Göbl”, București, 1910; *Die internationale forschung der Donau als Produktions Gebiet*. București, 1935; *La biosociologie et la Bioeconomie de la Mer Noire*. Publ. Sect. Sci. Acad. Roum, București, 1933, p. 195 – 207; *Marea Neagră: Oceanografia, Bionomia și Biologia generală*. Acad. Rom. Publ. Fond. „Adamachi”, 10, 55, București, 1940, 313 p.
3. Babeș V. *Studiul filtrelor de nisip și apeductului la Bâcu*. București, 1889; *Despre transmiterea proprietăților imunizate prin sângele animalelor imunizate*. București, 1895; *Bolile țaranului român*. București, 1901.
4. Bavaru A., Godeanu St., Butnaru G., Bogdan A. *Biodiversitatea și Ocrotirea Naturii*. București: Editura Academia Română, 2007, 580 p.
5. Băcescu M. *Quelques observations sur la fauna bentonique du défilé roumain du Danube*. Univ. Iassy, 1984. *Contribuții la cunoașterea folclorului zoologic românesc*. București: Editura Academia Română, 1996.
6. Băcescu M., Gomoiu M., Bodeanu M. T., Petran A., Muller G., Chirilă V. *Dinamica populațiilor animale și vegetale din zona nisipurilor fine de la nord de Costanța în condițiile anilor 1962 – 1965*. In: *Ecologie Marină*, vol. II, București; 1967, p. 7–40.
7. Băcescu M. *Contribuții la cunoașterea folclorului zoologic românesc*. Edit. Acad. Rom., 1996; *Quelques observations sur la fauna bentonique du défilé roumain du Danube*. Univ. Iassy, 1984.
8. Băcescu M., Cărașu S. *Fauna Mării Negre*. București, 1932.
9. Băcescu M., Muller G., Gomoiu M. *Cercetări de Ecologie bentală în Marea Neagră*. In: *Ecologie marină*, vol. 4, 1970.
10. Bănărescu P. *Principii și probleme de zoogeografie*. București: Editura Academiei RSR 1970.
11. Bleahu M. *Privește înapoi cu mânie... Privește înainte cu spaimă. Valențele ecologiei politice*. București: Editura Economică, 2001, 526 p.
12. Bodeanu N. *Caracteristique du developement quantitatif et de la structure du phytoplankton des eaux du litoral roumain pentand la period 1983 – 1985*. In: *Cercetări marine*. TRCM, Constanța, 18, 1985, p.117 – 137.
13. Bogdan A. T. *Ecologie și protecția mediului înconjurător*. București: Editura „Bioterra”, 2000, 206 p.
14. Bologa Al. *Recent changes in the Black sea ecosystem*. Ocean Yearbook, 15, The Uni. Of Chicago Press, Chicago, 2001, p.463 – 474.
15. Botnariuc N. *Principii de biologie generală*. Edit. Acad. RSR București, 1967. *Biologie generală*. Edit. Acad. RSR., București, 1967. *Concepția și metoda sistemică în biologie generală*. Edit. Acad. RSR București, 1976; *Evoluționist în impas?*, București: Editura Academiei Române, 1992; *Evoluția sistemelor biologice supraindividuale*. București: Editura Academiei Române, 237 p.
16. Botnariuc N., Vădineanu A. *Ecologie*. București, Editura Didactică și Pedagogică, 1982.
17. Botoșăneanu L. *Observation sur la faune aquatique hypogée de Monts du Banat (Romanie)*. Tran. Inst. Speol. „Emil Racoviță”, 10, București, 1971.
18. Brezeanu Gh., Marinescu-Popescu V. *Cercetări hidrobiologice comparative asupra Dunării (km 697) și bălții Nedeea*. În: *Hidrobiologia*, VI, 1965.
19. Brezeanu Gh., Baltac M., Zinevici V. *Chimismul și structura bucenotica a râului Ialomița în raport cu factorii de mediu*. În: *Hidrobiologia*, IX, București, 1968.
20. Brezeanu Gh., Găstescu P., Driga B. *Particularitățile limnologice ale lacurilor de baraj. Lacuri de acumulare din România*. Iași: Editura Universității „A. I. Cuza”, 1993.
21. Brezeanu Gh., Găstescu P. *Ecosistemele acvatice din România. Caracteristici hidrografice și limnologice*. Mediul Înconjurător, vol. 7, 2, București, 1996.
22. Brezeanu Gh. *Anthropic Eutrophication Impact on the Aquatique Ecosystemes from the*

Danub Delta. Lim. Rep. 34IAD. București: Editura Academiei Române, 2000, p. 651-659.

23. Brezeanu Gh., Gruică P.: *Hidrobiologie generală*. București: Editura H. G. A., 2002, 287 p.

24. Brezeanu Gh., Ciobanu O., Ardelean A.: *Ecologie acvatică. „Vasile Goldiș” Univ. Press. Arad, 2011, 406 p.*

25. Bușniță Th.: *Problemele ecologice și economice ale cegii din Dunărea de Jos*. Hidrobiologia, vol. I. București: Editura Academiei Române, 1965; Die Ichtiofauna des Donauflusses. In: *Limnologie der Donau*, 3, Stuttgart, 1967.

26. Bușniță Th., Brezeanu Gh., Oltean M., Popescu-Marinescu V., Prunescu-Arion E.: *Monografia zonei Porțile de Fier. Studiu hidrologic al Dunării și afluenților săi*. București: Editura Academiei Române, 1970, 266 p.

27. Cărăuș I.: *Fitoplanctonul lacului de acumulare Bicaz*. Lucrările Stațiunii „Stejarul”, 2, 1969.

28. Cărăuș S.: *Tratat de ihtiologie*. Edit. Acad. Rom., București: Editura Academiei Române, 1952, 780p.; *Amphipodes de Roumanie. I. Gammaridés de Type Caspien*. Mon. Ofic. Și Imprim. Statului, București, 1943, 293 + anexe.

29. Constantinescu N. N.: *Economia protecției mediului natural*. Colecția „Idei Contemporane”, București: Editura Politică, 1976; *Principiul ecologic în știința economică*. București: Editura Academiei Române, 1993.

30. Cristea V., Gafta D., Pedrotti F.: *Fitosociologie*. Cluj-Napoca: Editura1 Presa Univ. Clujana, 2004, 394 p.

31. Cristea V., Denaeyer S.: *De la biodiversitate la OGM-uri?*. Edit. „Eikon”, 2004, 164 p.

32. Cristea V., Baci C., Gafta D. (Ed.): *Municipiul Cluj-Napoca și zona periurbană. Studii ambientale*. Cluj-Napoca: Editura Accent, 2002, 332 p.

33. Darwin Ch.: *On the origin of species by means of natural selection, or the preservation of favored races in the struggle for life*. John Murray, London, 1859.

34. Doniță N. și colab.: *Ecologie forestieră*. București, 1977.

35. Filipoiu M., Burlacu G., Frumosu L.: *Ecologia. Dicționar Enciclopedic*. București: Editura Tehnică, 2006, 1036cp.

36. Gâstescu P.: *Lacurile din România*. București: Editura Academiei Române, 1971, 280

p.; *Limnologie și Oceanografie*. București: Editura H. G. A., 1998, 214 p.

37. Godeanu M., Godeanu St., Izvoranu V.: *Realizări și perspective în extinderea și valorificarea plantelor acvatice. Al III Simpozion „Bazele biologiei proces. de epurare și prot. mediului”*, Iași, 1985.

38. Gomoiu M. T.: *Biocenozele bentale de la litoralul Mării Negre*. In: *Protecția ecosistemelor*. Constanța, 1978, p. 191-200; *Some problems concerning actual ecological changes in the Black Sea*. In: *Cercetări marine*. ICRM Constanța, 22, 1981; *Marine eutrophication syndrome in The northwestern part of the Black Sea*. In *Science of the total environment*. Elsevier Sci. Amsterdam, 1992, p. 265-271.

39. Haeckel E.: *Generelle Morphologie der Organismen*. Bd. I. *Allgemeine Anatomie der Organismen*. Bd. II. *Allgemeine Entwicklungsgeschichte der Organismen*. Berlin, 1866.

40. Ion C., Ion I.: *Valea Prutului, componentă a rezervației biosferei Delta Dunării*. Iași: Editura Univ. „A. I. Cuza”, 2008, 230 p.

41. Leon N.: *Vederile actuale ale biosferei asupra originii și perfecționării materiei organice*. București, 1890; *Generațiunea spontană și darwinismul*. București, 1903 – 1904; *Insectele vătămătoare de la noi*. București, 1912; *La parasitologie en Roumanie*. Lyon, 1922; *Fauna cadavrelor*. București, 1923; *Animalele noastre veninoase*. București, 1923.

42. Maiorescu T. G.: *Îmblânzirea fiarei din om sau Ecosofia*. Ediția II. Fundația Europeană de Educație și Cultură Ecologică. București, 2001, 506 p.

43. Miron I., Miron L.: *Lacul de acumulare Izvorul Muntelui Bicaz*. București. Editura Academiei Române, 1983.

44. Miron I., Miron L.: *The system of lacustrion aquaculture in Romania*. În: „*Lacuri de Acumulare din România*. Iași: Editura Universității „A. I. Cuza”, 1993.

45. Mohan Gh., Ardelean A.: *Ecologia și Protecția Mediului*. București: Editura „Scaiul”, 1993, 349 p.

46. Mohan Gh., Ardelean A.: *Dicționar Enciclopedic de Biologie (în 2 vol.)* București: Editura All Educ., 2005, 2007, 878 p.

47. Mohan Gh. *Bioterminologia ilustrată*. (în 2 vol.). București: Editura „Scaul”, 456 p.
48. Motaș C. *Freatobiologia – o nouă ramură a limnologiei*. Natura, Biol., 10, Nr. 3, București, 1958; *Procédé de sondages phreatique. Diivision du domaine souterrain. Classification ecologique des animaux souterrains. Le Psammon*, Acta Mus. Maced. Sci. Nat., Skopje, 1962, p. 135 – 172; *Protecția Naturii, o problemă capitală a timpului nostru*. St. Com. Muz Șt. Nat., Bacău, 1971.
49. Mustață Gh. *Evoluția prin asociere și edificarea organismelor*. București: Editura „Vremea”, 2009, 100 p.; *Biologie marină*. Iași: Casa de Editură „Venus”, 1990, 269 p.; *Hidrobiologie*. Iași: Editura Universității „A. I. Cuza”, 2000; *Pe urmele evoluției*. București: Editura AOȘ din România 2011.
50. Mustață Gh., Mustață M. *Probleme de ecologie generală și umană*. Iași: Editura Universității „A. I. Cuza”, 2003; *Strategii evolutive și semiotice ale vieții*. Iași: Editura „Junimea”, 2006, 321 p.
51. Mustață Gh., Mustață T. *Ecologie somatică*. Iași: Editura „Junimea”, 2001, 126 p.
52. Neacșu P., Apostolache-Stoicescu Z. *Dicționar de ecologie*. București: Editura Științifică și Enciclopedică., 1982, 678 p.
53. Neacșu Șt., Olteanu I. *Ecologia*. Craiova: Tipografia Universității, 1996.
54. Negrea Șt., Negrea A., Ardelean A. *Biodiversitatea în mediile subterane din România*. Arad: Editura „V. Goldiș” Univ. Press, 2004, 248 p.
55. Negrea Șt., Negrea A. *Evoluția populațiilor de cladoceri și gasteropode din zona inundabilă a Dunării*. București: Editura Academiei R.S.R., 1975.
56. Nicolaev S., Papodopol N., Bologa Al., Cocieru A., Dumitrescu E., Zaharia T., Pătrașcu V. *Needs for sustainable development of the Romanian Black Sea Costal Wates*. In: Cercetări marine, 36, INCDM, Constanța, 2004, p. 7 – 25.
57. Nicolaev S. *The Romaine fisheries: overview of current status and needs for sustainable development*. Conference BENA, Pavaza Grece, 15, 2002.
58. Orghidan Tr. *Ein neuer Lebenstraun des unterirdischen Wassers: der hyporheische Biotop*. Arch. Hydrobiol., 55, p. 392 – 414.
59. Părvu C. *Ecologie generală*. București: Editura Tehnică, 2001, 387 p.; *Dicționar Enciclopedic de Mediu* (în 2 vol.). București: Editura Monitorul Oficial, 2005, 1638 p.; *Universul Planetelor*. Ediția IV. București: Editura ASAB, 2006, 1038 p.
60. Perju T., Lăcătușu M., Pisică C., Andriescu I., Mustață Gh. *Entomofagii și utilizarea lor în protecția integrată a ecosistemelor agricole*. București: Editura „Ceres”, 1988, 240 p.
61. Pisică C. *Elemente de parazitologie*. Iași: Editura Universității „A. I. Cuza”, 1996, 1955 p.
62. Pop E. *Mlaștinile de turbă din R. S. R.* București: Editura Academiei R. S. R., 1960.
63. Pop I. *Biogeografie ecologică*, vol. I și II. București: Cluj_Napoca: „Dacia”, 1979.
64. Popovici-Bâznoșanu A. *Probleme ecologice*. În: Cercetări de ecologie animală. DP, București, 1969, p. 221 – 231; *Probleme ecologice. Unitățile ecologice II. Mediile ecologice de viață din RSR*. Cercetări de ecologie umană. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1969.
65. Pora E. A., Oros I. *Limnologie și Oceanologie. Hidrobiologie*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1974.
66. Poruciuc T. *Regiunile naturale ale României în general și la răsărit de Prut în particular*. Cluj-Napoca: Ediura „Cartea Românească”, 1930.
67. Porumb F. *Cercetări marine. 1999 – 2000 Indice de Cerc. Marine*. Constanța, 2002.
68. Povară I., Goran C., Gutt W. F. *Speologie*. București: Editura Sport – Turism, 1990, 236 p.
69. Racoviță E. *Cetaces. Voyage du S. Y. Belgica en 1897 – 1899. Resultats scientifique*. Zoologie. J. E. Buschman, Anvers. 1903; *Speologia: O știință nouă a străvechilor taine subpământesti*. Astra. Secția Științe Naturale. Biblioteca populară. Cluj-Napoca, 1927; *Enumeration des Grottes visitées, serie 1 – 7*. Archives de de zoologie experimentale et generale. Paris, 1907 – 1929 (în colaborare cu R. Jannel); *Essai sur la problemes biospeologique*. Arch zool. Exper. Gener, 6, 1907; *Evoluția și problemele ei*. Cluj-Napoca: Editura „Astra”, 1929.
70. Rojanchi V. *Evaluări de Impact și strategii de protecția mediului*. București: UEB, 1994
71. Rojanchi V., Bran F. Diaconu Gh. *Protecția și Ingineria mediului*. București: Editura Economică, 1997.
72. Rojanchi V., Bran F. *Politici și strategii de mediu*. București: Editura Economică, 2002, 496 p.

73. Roșcovan D., Roșcovan S., Doctoreanu I. *Caleidoscop geografic, ecologic, literar*. București: Editura „Prometeu”, 2005, 215 p.
74. Simionescu V. *Ecologie*. Iași: Editura Universității „A. I. Cuza”, 1980, 371 p.
75. Sion I. Gr. *Ecologie și Drept Internațional*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1990, 292 p.
76. Skolka H., Bodeanu N. *Fitoplanctonul de la litoralul românesc și eutrofizarea mării*. In: Protecția ecosistemelor, Constanța, 1987, p. 162 – 166.
77. Știucă R., Staraș M., Tudor M. *The Ecological Restoration in the Danube Delta, An Alternative for Sustainable Management of Degraded Wetlands*. In: Limn. Rep., 34, Proceedings of the 34th Conference, Tulcea, 2002.
78. Stugren B. *Grundlagen der Allgemeinen Ecologie*. Veb Gustav Verlag, Jena, 1978, 312p; *Über die Structur des Ekosystems*. Wiss. Z. Tech. Univ. Drezden, 30, 1981; *Probleme moderne de Ecologie*. 1982. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, 423 p.; *Bazele Ecologiei Generale*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1982; *Ecologie teoretică*. Cluj-Napoca: Editura „Sarmis”, 1994, 286 p.
79. Surugiu V. *Limnobiologie și saprobiologie*. Iași: Editura „Tehnopress”, 2008, 331p.; *Ecologie Marină*. Iași: Editura Universității „A. I. Cuza”, 2007.
80. Toderaș I., Ionică D., Nicolaescu D., Simon Gruiță A. *Ecologia microorganismelor acvatice*. Chișinău: Editura „Știința”, 1999.
81. Ujvary I. *Hidrologia R. P. R.* București: Editura Științifică, 1959; *Geografia apelor Române*. București: Editura Științifică, 1972.
82. Varvara M. *Curs de Ecologie*. Iași: Editura Universității „A. I. Cuza”, 1998.
83. Vădineanu A. *Dezvoltarea Durabilă, teorie și practică*. Vol. I. București: Editura Universității, 1998; Vol. II. București: Editura Universității, 2004; *Managementul dezvoltării durabile: o abordare ecosistemică*. București: Editura ARS Docendi, 2004, 394 p.
84. Zarnea G. *Tratat de microbiologie generală*, vol. V. București: Editura Academiei Române, 1994.
85. Zinevici V., Parpală L. *Zooplanctonul din Delta Dunării și Avandeltă*. București: Editura ARS Docendi, 2007, 378 p.
86. Мечников И. И. *Учение об органических формах, основанное на теории превращения видов (1869)*. În: Мечников И. И. Академическое собрание сочинений в 16 т. М.: Изд-во АМН СССР, 1950-1964. Т. 4. 1960. с. 23-107.
87. Спафарий Н. Г. *Сказание о великой реке Амур, русское селение китайцами*. În: Вестник Российского Географического Общества. 7. Т. II, Санкт-Петербург, 1853; *Путешествие через Сибирь от Тобольска до Нерчинска и границы Китая русского посланника Николая Гавриловича Спафария в 1675 г.* Санкт-Петербург, 1853; *Описание первой части вселенной, именуемой Азией, в ней состоит Китайское государство с прочими ее городами и провинциями*. Казань, 1910; *Сибирь и Китай*. Кишинев, 1960.

DOCUMENTELE DIPLOMATICE ROMÂNE CA SURSĂ PENTRU STUDIAREA CELEI DE A DOUA MARI FOAMETE SOVIETICE

ROMANIAN DIPLOMATIC DOCUMENTS AS A SOURCE FOR RESEARCHING THE SECOND GREAT SOVIET FAMINE

Vadim GUZUN¹

REZUMAT

Publicarea și analiza surselor primare din Arhivele Diplomatice Române privind foametea intenționată în URSS, cu apogeul în anii 1931–1933, este o parte din eforturile academice de a dezvălui una din cele mai mari tragedii din secolul XX. Importanța subiectului este justificată prin necesitatea de a înțelege mecanismul sovietizării prin foame, politica mai amplă, dar mai puțin cunoscută decât deportările în masă sau colectivizarea forțată. Totodată, documentele diplomatice române dezvăluie nivelul de informare a factorilor de decizie europeni în timpul formării și consolidării regimului stalinist, contribuind în așa fel la evaluarea evenimentelor dramatice care sunt încă extrem de politizate.

Cuvinte-cheie: regimul stalinist, foamete mare sovietică, colectivizare forțată, documente diplomatice, România.

ABSTRACT

The publication and analysis of the primary sources in the Romanian Diplomatic Archives on the man-made famine in the USSR, which peaked between 1931–1933, is part of the academic effort to unveil one of the greatest tragedies of the 20th Century. The importance of the subject comes from the need to comprehend the mechanism of sovietization through starvation, a much wider but less known policy than the mass deportations or the forced collectivisation. At the same time, the Romanian diplomatic documents reveal the degree of information of the European decision-makers during the formation and consolidation of the Stalinist regime, thus contributing to the evaluation of dramatic events which are still extremely politicised.

Keywords: Stalinist regime, Great Soviet Famine, forced collectivization, diplomatic documents, Romania.

Studierea evenimentelor ce au caracterizat sistemul sovietic în anii '20 – prima parte a anilor '30 ai secolului XX urmărește fixarea contextului în care s-au instalat și consolidat, într-o primă etapă, regimul leninist, iar într-o a doua etapă, regimul stalinist. Cunoașterea trăsăturilor naturale și artificiale ale foametei în masă din fosta URSS este esențială pentru definirea mecanismului de subordonare

și control a unor teritorii imense și a unor populații numeroase. În condițiile în care subiectul este deficitar în istoriografia română [1], sursele primare din Arhivele Diplomatice [2], una din cele mai vechi structuri din cadrul Ministerului Afacerilor Externe al României, permit reconstituirea componentelor care au făcut posibilă menținerea regimului sovietic, în general, a procesului privind aplicarea sis-

¹ Vadim Guzun, doctorand, Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române, Cluj-Napoca.

temului economic planificat prin eliminarea treptată a pieței libere, cu prețul vieții a milioane de oameni nevinovați, în special.

În plan arhivistic intern, cercetarea sistematică a epocii în care una dintre țintele principale ale regimului dictatorial era lichidarea categoriei sociale a țăranilor, inclusiv prin desțărănirea populației rurale, „modernizarea” statului sovietic prin politici de teroare, nu poate fi realizată fără consultarea fondurilor documentare gestionate de Arhivele Naționale ale României [3], Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității [4] sau Arhivele Militare Române [5]. În plan arhivistic extern, sistemul în care distribuirea produselor alimentare era utilizată ca instrument de guvernare, dar mai ales aspectele ce privesc individul obligat să supraviețuiască presiunii ideologice și fizice sunt relevate de numeroasele lucrări publicate ca rezultat al cercetării în fostele arhive sovietice, din Ucraina și Federația Rusă [6]. Deși despre colectivizare și foamete cercetătorii, scriitorii sau publiciștii au început să editeze în ultimii ani de existență ai URSS [7], studiarea temeinică a devenit posibilă doar după dispariția imperiului, după deschiderea parțială a arhivelor ex-sovietice și după ce subiectele au reprezentat un obiect predilect de studiu în istoriografia, politologia și sociologia occidentală [8].

Documentele diplomatice și cele ale serviciilor de informații ale statelor care aveau în epocă misiuni în URSS sunt o categorie de surse care întregesc tabloul celei de a doua mari foamete sovietice, care a atins apogeul în anii 1931–1933, cunoscută în mediul academic și politic sub numele de „holodomor” [9]. Au fost publicate documente din arhivele diplomatice germane, britanice, italiene, americane, poloneze, ruse [10]. Ministerele de externe, misiunile diplomatice, serviciile de informații, arhivele, alte instituții și organizații din Federația Rusă, Ucraina și din alte state au publicat materiale referitoare la una din cele mai mari tragedii ale secolului al

XX-lea [11]. Documentele tematice din Arhivele Diplomatice ale Ministerului Român al Afacerilor Externe, publicate recent sub egida Institutului de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române, acoperă atât prima mare foamete sovietică, cu apogeul în anii 1921–1922 [12], cât și pe cea de a doua, ca fenomene generalizate și devastatoare în plan demografic și psihologic [13].

În perioada în care foametea stalinistă în masă atingea dimensiunile unei catastrofe umanitare, Bucureștiul încă nu avea stabilite relații diplomatice cu Moscova, nu avea misiuni pe teritoriul sovietic și era privat de surse de primă importanță din mediul diplomatic sovietic. În aceste condiții, informarea s-a realizat prin conectarea la alte surse, din capitale vital interesate de evoluțiile din spațiul european, din Orientul Mijlociu sau din Extremul Orient. Deși situația României interbelice nu era comparabilă cu cea a Germaniei (consulate la Harkov, Kiev, Odesa și Novorossiisk), a Italiei (misiune la Moscova, consulate la Leningrad, Odesa, Tiflis și vice-consulate la Harkov, ulterior la Kiev, Batumi, Novorossiisk), a Poloniei (misiune la Moscova, consulate la Harkov și Kiev) sau a Marii Britanii, datorită profesionalismului, dar și rețelelor de socializare cu diplomați din state precum Grecia, Polonia, statele baltice, Cehoslovacia, Germania, Franța, Marea Britanie, Italia, Turcia, Belgia sau SUA, factorii de decizie de la București dispuneau totuși de date relevante referitoare la URSS. Lipsa prezenței diplomatice era compensată și de mărturiile refugiaților de peste Nistru [14].

Calitatea analizelor, a sintezelor și a documentelor specifice activității curente în misiunile diplomatice și consulare, pertinenta concluziilor și, nu în ultimul rând, validarea în timp a evaluărilor cvasi-majorității materialelor consultate confirmă calitatea corpului diplomatic al României din epocă, precum și alocarea unor resurse de analiză și de monitorizare în conformitate cu interesele și cu proiecțiile strategice ale momentului. Astfel,

datorită cooperării diplomaților europeni din perioada interbelică, putem avea acces la tabloul evenimentelor din perioada complexă în care sunt aplicate cele trei politici esențiale ale așa-numitei *Revoluții Staliniste de Sus* [15] – planul cincinal (*peatiletka*), colectivizarea forțată a țăranilor [16] și înfometarea în masă, în viziunea românească și regională asupra acestora.

Sunt mai multe motive care au fundamentat interesul diplomației române pentru evoluțiile de peste Nistru. În primul rând, întreg segmentul frontierei româno-sovietice (aproape 900 de kilometri) era acoperit de RASS Moldovenească [17] și de RSS Ucraineană, ale căror raioane au fost printre cele mai afectate de represiunile regimului totalitar stalinist. În al doilea rând, fosta gubernie țaristă Basarabia, din anul 1918 parte componentă a statului unitar român, figura pe agenda expansionistă a Kremlinului, fiind în același timp obiect al acțiunilor subversive și de propagandă agresivă. Materiale descoperite de cercetători în fostele arhive ale poliției politice sovietice și în cele din România confirmă acțiunile subversive atât pe malul ucrainean, cât și pe cel românesc al Nistrului [18], dar și jocul diplomatic complex al URSS având ca obiect asigurarea unui răgaz care să-i permită consolidarea internă [19]. Era urmărită și utilizarea planului cincinal ca argument pentru revoluția mondială.

Dacă interesul României, prezentată în mod constant ca „bancheta de plecare a viitorului asalt burghez”, pentru situația economică era relativ limitat, interesul pentru evoluțiile interne viza cu prioritate influența acestora asupra politicii externe a regimului sovietic. Pe lângă chestiunea basarabeană, chestiunea ucraineană (acțiunea naționaliștilor ucraineni era monitorizată), pericolul unei intervenții militare (prioritatea absolută a regimului – modernizarea armatei) sau concurența sovietică neloială în comerțul internațional erau subiecte care interesau, inclusiv din perspectiva conexiunii cu politica internă. Rechizițiile

de export, activitatea de comerț cu cereale și produse alimentare au avut un impact direct asupra aprovizionării populației. Astfel, pe lângă aspectele focalizate pe politica deliberată care a dus la exterminarea prin foamete în masă, prezintă interes conexarea surselor referitoare strict la înfometare cu cele ce țin de relațiile externe ale URSS, schimburile comerciale sau de ordin militar.

Rapoartele, notele de audiență și telegramele misiunilor diplomatice ale României de la Atena, Varșovia, Lvov, Riga, Praga, Viena, Berlin, Paris, Londra, Washington, Berna, Ankara, Geneva, Moscova, Haga, Praga, Tokio, Lisabona, Bruxelles, Roma, Cairo, Lvov, Skopje, Stockholm etc. au constituit un izvor important de informații privind situația politică, economică, socială și militară din Uniunea Sovietică în anii '20–'30. Comunicările membrilor corpului diplomatic aflați la post ori sintezele elaborate în baza acestora de diplomații din Centrala Ministerului Afacerilor Străine erau transmise, în funcție de problematici, principalilor factori decizionali: regele, primul ministru al României, Marele Stat-Major, ministere și autorități de profil. Pe lângă documentele specifice, trebuie însă menționate articolele din publicațiile vremii și alte materiale semnate de corespondenți care au avut acces în zonele afectate ce au făcut obiect de monitorizare atentă sau informare diplomatică.

Documentele acoperă o paletă largă de problematici, de la aspecte curente de activitate (semnalarea unor reuniuni sau proteste pe tema foametei, înregistrarea și transmiterea în Centrala ministerului a unor memorandumuri, proteste, apeluri de ajutorare a populației înfometate etc.) la analize și sinteze complexe pe tematici speciale, mai sus enumerate, dar care ating și subiectul foametei. Diplomații surprind evoluțiile din Rusia sovietică – cum era identificată de multe ori Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste în acea perioadă – din faza inițierii unor procese cu efect ireversibil în plan intern și extern (industrializarea, militarizarea, colectivizarea,

„reeducarea” prin mijloace brutale specifice regimului etc.) până în faza care marchează depășirea crizei sau, mai bine zis, până la depășirea segmentului acut al acesteia. Într-un sens mai larg, din momentul constituirii sale, statul sovietic a fost erodat de o criză latentă profundă, proiectată în plan intern și extern, care a îmbrăcat diverse forme și a luat sfârșit odată cu dispariția sa. Trebuie însă precizat faptul că, în etapa inițială de existență a Sovietelor, contrar unor evaluări ce anticipau prăbușirea, criza social-economică nu a generat și nu s-a suprapus cu o criză a regimului.

Titlurile comunicărilor diplomatice, ale studiilor sau ale articolelor din media națională și internațională monitorizată de diplomația română în anii premergători foametei, în cei de vârf, dar și în perioada imediat următoare depășirii fazei acute a tragediei (*Universul, Le Temps, Journal de Genève, Neue Freie Presse, Le Peuple, La Republique, The Times, Daily Telegraph, The Manchester Guardian, Estia, Kurjer Warszawski, Gazeta Polska, Turkisch Post, De Residentiebode, Algemeen Handelsblad, Reichspost, Neues Wiener Journal, Socialdemokraten, Dilo, Pravo Lidu, Ceske Slovo, Agenția CEPS, Pravda, Agenția TASS, Egyptian Gazette etc.*), caracterizează sintetic tabloul evoluțiilor care fac obiectul demersului nostru: *Lupta autorităților sovietice împotriva țăranilor din Ucraina, Colectarea unor cantități de grâu de către bolșevici în Ucraina – cauză a foametei, Criza alimentară și financiară în URSS, Dumpingul sovietic pe piața europeană, Răzvrătire și foamete în Caucaz, Starea îngrozitoare din Ucraina, Criza colectivizării și foametea din Ucraina, Starea de plâns a Rusiei, Înăsprirea măsurilor de teroare, Politica comunistă față de țărani, Colectivizarea agricolă și criza financiară din URSS, Foametea din Rusia, urgii, deportări, Urmările secetei în Rusia, Suprimarea cartelelor de pâine, făină și cereale, Compensarea scumpirii prețului pâinii în URSS, Situația politică internă din URSS, Problema Ucrainei și emigrațiunea politică ucraineană etc.*

Toate aceste surse din Arhivele Diplomatice pe tema foametei artificiale, arhivate în dosarele din fondurile 71/1920-1944. URSS și 71/1920-1944. *România*, asigură cunoașterea realităților de peste Nistru, în pofida faptului că o mare parte din ele, până la reluarea relațiilor diplomatice româno-sovietice [20], sunt indirecte. Chiar dacă URSS a fost o societate de tip închis, în care informațiile despre viața internă puteau fi secret de stat, mecanismul antiuman al procesului de „reconstrucție” prin foamete, esența strategică a planurilor „economice” (cu miză internă și externă) au fost cunoscute în capitalele europene, fiind confirmate de alte surse. Deși, în unele cazuri, sunt grevate, inevitabil, de limite obiective și subiective, documentele respective reprezintă o contribuție incontestabilă la stabilirea adevărului, iar diplomații care le-au conceput sau obținut, pe lângă faptul că au contribuit la dezavuarea funcțiilor statului guvernat de *dictatura proletariului*, au oferit un model de cooperare încă valabil, demn de urmat. În încheierea studiului, cu titlu de exemplu, prezentăm și analizăm câteva izvoare pe tema foametei, identificate în Arhivele Ministerului Afacerilor Externe al României.

Comunicarea prin care ministrul României la Atena, Langa-Rășcanu, îi atrage atenția lui G.G. Mironescu, președintele Consiliului de Miniștri, asupra raportului misiunii elene la Moscova din 6 februarie 1931 surprinde aproape exhaustiv momentele importante de pe scena politică a Kremlinului: nemulțumiri ale militarilor Armatei Roșii ca reacție la exportul de cereale și de produse sovietice în Europa și în SUA, în condițiile în care familiile lor „au fost lipsite de toate și suferă adânc de foamete”, susținerea industriei grele prin aducerea specialiștilor străini, încurajarea „industriei comunismului” – pentru „a se da un imbold țăranilor la lucrul lor și a le procura haine, cizme, articole de gospodărie etc., de care erau lipsiți până acum”, măsuri de limitare a circulației rublei, diminuarea capacității de producție a muncitorilor – „din pricina foa-

metei ce s-a ivit și de pe urma hranei neîndesulătoare”, măsuri de propagandă ce urmăresc „a potoli pe țărani, a le arăta datoria ce au de îndeplinit ca membri ai colectivismului, a le ațâța simțământul lor patriotic și a apăra drepturile țăranilor ca muncitori la țară”, lupta din interiorul Partidului Comunist și desființarea opoziției, schimbările din administrație, consolidarea dictaturii partidului și amestecul acestuia în afacerile administrației de stat, numirea „atotputernicului Dictator” în Consiliul de supraveghere a proiectelor referitoare la economia națională, înființarea Comisiei Guvernamentale de Execuție sub președinția lui Molotov, „spre a supraveghea executarea ordinelor date de Centru și a întări disciplina”. Concluzia – URSS se îndreaptă cu pași siguri spre modelul autoritar de guvernare: „din chipul cum se desfășoară lucrurile, revoluțiunea rusească – fără a se ține seamă de faptul dacă Stalin urmărește sau nu această țintă – nu va putea scăpa, până în cele din urmă, de o dictatură personală” [21].

La 16 aprilie 1932, ministrul României la Atena îl informa pe D. Ghica, ministrul Afacerilor Străine, asupra reprimării revoltelor din regiunea Caucaz: „Ministrul Turciei mi-a spus astăzi că la Ankara sosesc, în zilele din urmă, știri îngrozitoare de la fruntaria ruso-turcă. Întreg Caucazul e în răzvrătire, iar foametea domnește peste tot. Asupriți și muritori de foame, cete întregi de țărani încearcă a trece în Turcia, dar soldații roșii îi seceră cu puști și mitraliere, întocmai ca și pe malul Nistrului. Colegul meu îmi spunea că se petrec scene de sălbătăcie ce nu se pot descrie” [22]. Tot Constantin Langa-Rășcanu prelua în comunicarea nr. 1615 din 23 iunie 1932 amănunte asupra „nenorocirilor” prin care trece republica unională sovietică din vecinătatea imediată a României: „Ucraina care, după cum se știe, era socotită ca grânarul și ca cea mai bogată regiune a Rusiei și care a fost prefăcută astăzi într-un adevărat deșert, iar locuitorii ei, în fața primejdiei de a muri de foame, după informațiunile date de un martor care a

văzut cu ochii săi, năvălesc în trenurile prea încărcate cu călători, fără bilete, deoarece nu au bani ca să le cumpere, spre a merge din oraș în oraș ca să-și găsească cele trebuincioase pentru trai. Se povestesc lucruri îngrozitoare ce nu pot fi crezute de cei care nu au cunoscut situația de aici”. Kremlinul aruncă vina pe „organele inferioare”, acuzate de aplicarea defectuoasă a instrucțiunilor. Detaliile sunt relevante în ceea ce privește „primejdia foametei”: „La Harkov a circulat zvonul că grupuri de țărani din împrejurimile Kievului și Vinniței, în deznădejdea lor, au jefuit depozitele statului și că s-ar fi încins o adevărată luptă între dâșii și organele GPU. Și chiar dacă am socoti ca adevărate aceste zvonuri, ar fi vorba, fără îndoială, de unele cazuri izolate, ce sunt cu ușurință înăbușite de puternicele trupe GPU. Răbdarea și fatalismul poporului rusesc este în așa fel, încât s-au auzit țărani care trăiesc în condițiunile de mai sus să spună că nu doresc îmbunătățirea situațiunii, de teama că o astfel de îmbunătățire ar prelungi viața regimului, pe când dacă starea de lucruri ar continua a se înrăutăți din ce în ce, ei au nădejdea că se va prăbuși totul. Nu pot a nu aminti și de o informațiune, ce e adânc de caracteristică, căpătată de la un consul străin ce a văzut cu ochii săi, cu prilejul călătoriei în urmă a primului ministru turc, anume că restaurantele gărilor centrale din Ucraina, prin care a trecut trenul special ce aducea pe oaspeții străini de la Odesa la Moscova, au fost îmbogățite cu lucruri de mâncare ce demult fuseseră uitate de locuitori și pe care se puseseră prețuri ieftine. E ușor de înțeles că mulțimea a dat îndată năvală asupra lor, dar a fost oprită de poliție, care a declarat că ele erau destinate pentru oaspeții străini. Îndată după plecarea trenului, tabelele pe care erau arătate prețurile au fost înlocuite cu altele în care prețurile erau de zece ori mai mari decât cele de mai înainte” [23].

Ministrul României la Riga sublinia în raportul nr. 442 din 25 august 1932 că „aprovizionarea populațiunii, fie cu alimente, fie

cu obiecte de primă necesitate, nu constituie pentru guvernul din Moscova decât o grijă minoră”, industria este „instrument de luptă”, autoritățile sunt cele care „măsoară și dozează” nivelul de trai: „*Nous nous occupons de cela plus tard*, îmi spunea dl Stomoniakov vorbind despre standardul de viață în Rusia sovietică. De fapt, standardul de viață al populației este măsurat și dozat exact de organele centrale, care au facultatea orișicând a-l ameliora, chiar până la belșug, prin scăderea stocului exportat în favoarea celui consacrat consumației interne. Progresele regimului se măsoară însă în alt sector: cel al industriei grele și al producției materialelor prime. El reprezintă visurile de dominațiune, el constituie unealta de luptă și de distrugere a Kremlinului”. În opinia lui Mihail Sturdza, actele normative din luna mai 1931 privind liberalizarea unor operațiuni comerciale au reprezentat o revenire iluzorie la Noua Economie Politică, „o nouă pildă a acelor măsuri amăgitoare cu care stăpânii Kremlinului intervin periodic, cu atâta succes, pentru a întreține răbdarea fără limită a poporului lor”. Situația populației rămânea „dezastruoasă” și nu exista niciun dubiu asupra hotărârii Sovietelor de a nu renunța la programul de colectivizare integrală. În pofida problemelor financiare, dezvoltarea sectorului industrial sovietic pe seama celui agricol continuă, se finalizează, mai mult sau mai puțin, proiecte gigantice, sunt demarate altele noi – centrale electrice, uzine, fabrici, canale, căi ferate, flota comercială etc. O caracteristică esențială, subliniată constant în evaluarea Legației României din capitala Letoniei, este caracterul artificial al lipsurilor – privațiunile și suferințele populației, „neasemănate în intensitate și durată”, puteau fi oricând oprite de guvernul de la Moscova. Acest lucru însă nu se va întâmpla (în context, identificăm conexiunea situației interne, guvernate de foamete, cu situația externă), din cauza preocupării de transformare a URSS într-un „colosal instrument de sabotaj” al statelor europene [24].

Conform Buletinului Secțiunii Orientale nr. 18, elaborat în baza comunicării Legației României la Atena din 17 septembrie 1932, lipsa de interes al țăranilor în cultivarea pământului după introducerea sistemului gospodăriilor colective, indiferența, neglijența față de recolta la care nu au acces, abuzurile din colhozuri și sustragerea produselor agricole chiar de către membrii acestora explicau adoptarea decretului din 8 august 1932. Este vorba despre „Legea celor cinci spice”, aprobată de Comitetul Executiv Central al URSS la 7 august, privind protejarea proprietății întreprinderilor de stat, a colhozurilor, cooperăției și consolidarea proprietății socialiste de stat, care prevede pedeapsa prin împușcare pentru furtul proprietății colective. În document se preciza că „grâul, vitele etc. ce aparțin colhozurilor, fie că se află în țarine, fie în depozite, sunt ferite de orice jaf sau furt, deoarece vinovații sunt pedepsiți cu moartea. De asemenea, e aspru pedepsită orice acțiune prin care s-ar urmări slăbirea lucrărilor agricole sau ieșirea țăranilor din kolhozuri” [25]. Către sfârșitul anului 1932, lipsa produselor alimentare din magazinele care ar fi trebuit să le comercializeze devenise comună. În completarea informațiilor pe această temă transmise de misiunile diplomatice, raportul Legației României la Varșovia nr. 3679 din 9 octombrie 1932 aduce următoarele precizări: „În ultimul timp izvoarele normale de aprovizionare din URSS ale populației sovietice, *cooperativele*, s-au golit. De unde în trecut erau pline de mărfurile cele mai diverse necesare atât hranei, cât și îmbrăcăminte și încălțăminte, astăzi ele nu mai conțin decât zarzavaturi și prea arareori, o cantitate infimă de obiecte de îmbrăcăminte, cu totul insuficiente cererii și nevoilor populației”. Puterea de cumpărare a rublei este limitată „la rația de pâine zilnică și câteva zarzavaturi. Pentru achiziționarea tuturor celorlalte bunuri, fie ele chiar de primă necesitate (făină, zahăr etc.), rubla sovietică ori este complet exclusă, ori, în cel mai bun caz, este supusă, fără niciun frâu, unei specule extraordinare” [26].

Din primele luni ale anului 1933, ultimul an al primului plan economic cincinal, diplomații români analizează cu prioritate rezultatele politicilor executivului sovietic aplicate în patru ani în loc de cei cinci prevăzuți inițial. Foametea, care nu lipsea din evaluări, este un mijloc de realizare a politicilor în plan intern și extern, dar și un obstacol în calea atingerii obiectivului de industrializare accelerată în cel mai scurt timp posibil. La 10 ianuarie 1933, Legația României la Riga rezuma astfel activitatea aparatului central din ultimii patru ani: „[...] nicio greutate materială (tehnică, financiară) și nicio considerațiune de ordin economic sau social (lipsurile populațiunii, mizeria, nimicirea unor clase întregi) nu au oprit Moscova pe calea realizării Planului Politic – a făuririi, cu alte cuvinte, a uriașului instrument de distrugere în care Rusia europeană și cea asiatică sunt cu repeziciune transformate”. Față de obiectivul asigurării rezervelor de stat, problema aprovizionării populației are o importanță secundară pentru regim. Mai mult decât atât, în opinia ministrului României la Riga, lipsurile reprezintă „un *mijloc splendid* de înjosire și dominațiune”, conexiunea dintre foamete și rezistență fiind relevată explicit de maxima lui N. I. Buharin „Țara zdrobită de foamete, de boli și de lipsuri (e un *mijloc splendid*!) nu îndrăznește să facă cea mai mică opoziție. O vom ține în mod perpetuu astfel între CeKa și Armată”. Relevante în acest sens sunt și metodele campaniei de colectare a cerealelor din luna decembrie 1932: „Măsurile cele mai drastice au fost luate în ultimele săptămâni pe cele trei terenuri ale producției agricole (agricultorul individual rescotocit până în buzunare, confiscarea unei părți din cantitățile lăsate la o primă distribuție ca plată lucrătorilor fermelor colective, funcționarii fermelor de stat executați și închiși)”. Analizând riscurile sociale și politice la adresa „regimului tiranic”, Mihail Sturdza conchidea că înfometarea este unul din mijloacele care a eliminat sursele de rezistență, pe lângă „pașaportizare”

– un alt instrument de „curățire” a orașelor de avalanșa proletariatului agricol forțat să migreze în căutarea hranei [27].

Comunicarea Legației României la Atena nr. 1533 din 23 iunie 1933 „Știri din Moscova. Urgii, deportări, foamete în populațiunea elenă din Rusia” semnală o serie de telegrame primite de guvernul elen de la misiunea din Moscova – „un lung strigăt de durere”. Potrivit raportului, trimiterea ajutoarelor pentru populația înfometată din Uniunea Sovietică era imposibilă deoarece executivul sovietic a lăsat să se înțeleagă că „nu va da cu niciun chip voie la o astfel de trimitere”. Potrivit unui alt raport diplomatic elen, din data de 22 iunie 1933, comunicat și misiunii române din Atena, în baza unei excelente cooperări româno-elene, în urma „desăvârșitei destrăbălări în economia agricolă” și a distrugerii recoltei din anul 1932, foametea din RSS Ucraineană a căpătat proporții îngrozitoare. Guvernul sovietic nu face nimic pentru salvarea populației, limitându-se a arăta că recolta proastă este consecința respingerii măsurilor guvernamentale și implicând unitățile armatei în campania agricolă. Potrivit documentului, spre deosebire de situația din Ucraina, unde populația, „responsabilizată” de recolta proastă, „a fost lăsată să moară de foamete”, foametea din Caucazul de Nord a fost cauzată de guvern prin confiscarea totală a cerealelor. În condițiile declarării stării de asediu, revoltele țăranilor înfometați au fost suprimate, raioane întregi fiind deportate [28].

În intervalul septembrie–noiembrie 1933, Consatul General al României la Lvov informa Ministerul Afacerilor Străine cu privire la acțiunile inițiate de diaspora ucraineană cu scopul de sensibilizare a opiniei publice și ajutorare a populației înfometate. Prin „Apelel Comitetului Ucrainean pentru Salvarea Ucrainei” din 14 septembrie 1933, comunitatea internațională era informată asupra foametei din RSS Ucraineană și din Caucazul de Nord. Autorii materialului transmis la București semnalau teroarea, existența cazu-

rilor de canibalism, condamnând în același timp acțiunile de colectare a cerealelor din provinciile sovietice și de negare a foametei. Politica sistematică a Kremlinului avea caracter antinațional și prin prisma deportării populației ucrainene, respectiv, a colonizării ținuturilor depopulate cu alte etnii: „În urma exproprierii forțate a pământului, a introducerii robiei oficiale sub forma așa-zisei colectivizări a economiei agricole și a rechiziționării nemiloase de cereale de la sclavii albi moderni, pentru alimentarea nordului moscovit, bântuie în Ucraina sovietică și în Caucazul de Nord o foamete nemaipomenită și nevăzută încă nicăieri în lume. Populația fostului grânar al Europei suferă de chinurile foamei. Mor sate întregi. Cadavrele flămânzilor se tăvălesc pe străzile orașelor și ale satelor. Se naște canibalism. Iar autoritățile bolșevice, în loc de a ajuta, strâng ultimele cereale din țară și le duc la Moscova, potolind marele protest printr-o teroare nemaipomenită. [...] Introducând cu forța colectivizarea în țara agricultorilor, tiranii ruși bolșevici din Nord n-au întârziat de a lăsa în ruină milioane de săteni muncitori și viguroși, pentru rezistența lor în contra unui sistem străin pentru dânsii, sistem ce implică pentru ei jugul robiei. Pe unii i-au nimicit pe loc cu forța armată, pe alții i-au gonit în număr de sute de mii în ținuturi nordice depărtate, unde mor în masă de foame și de frig, muncind în condițiunile cele mai grele de sclavie, tăind lemnele, săpând Canalul la Marea Albă și executând sub biciul cekiştilor alte lucrări silnice. Astfel s-a dezrădăcinat aproape de tot populația voinică a Kubanului de Nord, astfel s-a decimat populația ținuturilor întregi din Ucraina sovietică, iar în același timp se aduc în Ucraina coloniști din nordul rusesc. Moscova bolșevică face aceasta în mod sistematic, pentru a șterge de pe pământ poporul ucrainean, lichidând astfel problema ucraineană” [29].

Un ultim exemplu este comunicarea Consulatului General al României la Lvov privind „Apelul către lumea civilizată femeiască”, pu-

blicat în „Dilo”, la 15 septembrie 1933. Apelul scoate la lumină existența în Polonia a „mii de scrisori prin care se imploră ajutor și salvare de la moarte de foame”, date privind foametea din două regiuni centrale din RSS Ucraineană, Kaleniv și Koziatin: „În satul Zalevanșcina au murit, în ultima iarnă, de foame și de istovire, 2 000 de persoane dintr-o populație totală de 3 500, în satul Kumanivka – 1 200 persoane din 3 000, în satul Hubvnci – 800 persoane din 1 600, în satul Szansk – 700 din 1 500, în localitatea Samohorodok – 800 persoane din 3 000” [30]. Un caz similar, petrecut în Ucraina, relevant în discuția ce a avut loc la o recepție organizată de Legația Franței, este relatat de ministrul României la Riga, Constantin Langa-Rășcanu, ministrului Afacerilor Străine, la 18 septembrie 1933: „un sat întreg a fost lăsat să moară de foame, nu ca pedeapsă, dar pentru că recolta locală fusese suficientă numai pentru a acoperi exigențele statului” [31].

Referințe bibliografice:

[1] În anul 2008 a fost tradus în limba română volumul lui St. Kulcițki *De ce urmărea să ne distrugă? Stalin și Holodomorul ucrainean*, Kiev, Editura Grupului Ucrainean de Presă, 2008. După volumul lui R. Conquest, *Recolta Durerii*, apărut în anul 2003 la editura *Humanitas*, este cea de a doua lucrare tematică tradusă și publicată în limba română. Tot la *Humanitas* a apărut V. Grossman, *Panta rhei*, București: Editura Humanitas, 2007.

[2] Arhivele Diplomatice asigură coordonarea organizării fondurilor documentare la nivelul Centralei MAE și al misiunilor diplomatice și oficiilor consulare ale României.

[3] Arhivele Naționale ale României funcționează în baza Legii Arhivelor Naționale nr. 16/1996, modificată prin Legea nr. 358/2002 și prin Ordonanța de Urgență a Guvernului nr. 39/2006.

[4] C.N.S.A.S. funcționează în baza Ordonanței de Urgență a Guvernului nr. 24/2008 *privind accesul la propriul dosar și deconspirarea Securității*, aprobată prin Legea nr. 293/2008.

[5] Serviciul Istoric al Armatei este autoritatea care asigură cadrul organizatoric de aplicare a actelor normative în domeniul arhivistic în Ministerul Apărării Naționale.

[6] G.M. Mihailenco (coord.) ș.a., *Колективизация і голод на Україні: 1929-1933. Збірник матеріалів і документів*, Kiev: Editura Наукова думка, 1992; V. P. Danilov (coord.) ș.a., *Трагедия советской деревни: коллективизация и раскулачивание. 1927-1939. Документы и материалы*, vol. 1-5, Moscova: Editura РОССПЭН, 2001-2006; A. Berelovici, V. Danilov (coord.), *Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918-1939. Документы и материалы*, vol. 1-4, Moscova: Editura РОССПЭН, 2000; O. V. Hlevniuk ș.a., *Сталин и Каганович. Переписка. 1931-1936 гг.*, Moscova: Editura РОССПЭН, 2001; S. Kulcički ș.a., *Демографічні наслідки Голодомору 1933 р. в Україні. Всесоюзний перепис 1937 р. в Україні: документи та матеріали*, Kiev: Editura Institutului de Istorie a Ucrainei, 2003; *Голодомор 1932-1933 років в Україні. Документи і матеріали*, Kiev: Editura Києво-Могилянська академія, 2007; V. Borisenko ș.a., *Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД*, Kiev: Editura Стилос, 2007; I. Iuhnovski ș.a., *Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні*, Kiev: Editura Олена Теліга, 2008; O. M. Veselova, V. I. Marosiko ș.a., *Голодомори в Україні: 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947. Злочини проти народу*, Kiev: Editura Відродження, 2008 ș.a.

[7] Vezi discuția corespondentului *Правда* cu V. P. Danilov și N. V. Тертов - „Коллективизация: как это было”, *Правда*, 26 august, 16 septembrie 1988; V. P. Danilov, „Дискуссия в западной прессе о голоде 1932-1933 гг. и «демографической катастрофе» 30-40-х гг. в СССР”. În: *Вопросы истории*, nr. 3, 1987, p. 116-121; V. Tihonov, „Чтобы народ прокормил себя”. În: *Литературная газета*, 3 august 1988; S. Kulcički, *Вести с Украины*, nr. 2-4, 1988; M. Mihailov, „Корни людоедства”. În: *Панорама*, 16 septembrie 1988 ș.a.

[8] Vezi lucrările semnate de R. W. Davies, St. G. Wheatcroft, N. Jasny, H. Kuromia, M. Lewin,

A. Nove, W. G. Rosenberg, L. H. Siegelbaum, S. Fitzpatrick, D. L. Hoffman, L. Viola, R. Conquest, J. E. Mace, R. Pipes, M. B. Tauger, A. Applebaum, D. Shearer, M. Jakobson, D. Ierjin, O. Figes, A. Graziosi, N. Werth, M. Ellman, S. Courtois, M. Harrison, E. A. Rees, P. Gregory, M. Malia, St. F. Cohen, H. Hunter, D. Filtzer, H. C. d'Encausse, J. A. Getty, R. C. Tucker, R. C. Allen ș.a.

[9] În limbile rusă și ucraineană termenul semnifică uciderea prin înfometare.

[10] D. Zlepko, *Der ukrainische Hunger-Holocaust. Stalins verschwiegener Völkermord 1932/33 an 7 Millionen ukrainischen Bauern im Spiegel geheimgehaltener Akten des deutschen Auswärtigen Amtes. Eine Dokumentation aus d. Beständen d. Polit. Archivs im Auswärtigen Amt, Bonn, Sonnenbuhl: Editura Verlag Helmut Wild, 1988; M. Carynnyk ș.a., *The Foreign Office and the Famine, British Documents on Ukraine and the Great Famine of 1932-1933*, Ontario: Editura The Limestone Press Kingston, 1988; A. Graziosi, *Lettere da Kharkov. La carestia in Ucraina e nel Caucaso del Nord nei rapporti dei diplomatici italiani, 1932-33*, Torino: 1991; M. Wayne Moris, *Stalin's Famine and Rousevelt's Recognition of Russia*, Lanham, New York, Londra, Editura University Press of America, 1994; W. W. Isajiw, *Famine-Genocide in Ukraine, 1932-33. Western Archives, Testimonies and New Research*, Toronto, 2003; E. Thevenin, *France, Allemagne et Autriche face a la famine de 1932-1933 en Ukraine*, http://colley.co.uk/gareth-jones/james_mace.htm; *Investigation of the Ukrainian Famine. Report to Congresss Commision on the Ukraine Famine. Adopted by the Commission April 19, 1988, Submitted to Congress April 22, Washington, 1988; J. J. Bruski, *Hołodomor 1932-1933 Wielki głód na Ukrainie w dokumentach polskiej dyplomacji i wywiadu*, Institutul Polonez pentru Relații Internaționale, 2008; R. Kuśnierz, *Pomór w «Raju Bolszewickim»*, Torino, 2008 ș.a.**

[11] *Сводный перечень документов ГАРФ, РГАЭ, РГАСПИ, ЦА ФСБ России по теме «Голод в СССР. 1930-1934 гг.»*, <http://www.ln.mid.ru/ns-arch.nsf/932b471b7dc29104c32572ba00560533/22fa7cb39af8e09ec32574bb003a7f8c?OpenDocument>; *Коллекция документов ГАРФ, РГАЭ, РГАСПИ, ЦА ФСБ*

России по теме «Голод в СССР. 1930-1934 гг.», <http://rusarchives.ru/publication/hunger-ussr/content.shtml>, <http://www.Rusarchives.ru/publication/famine/index.shtml>; *Список партийных и радянських керівників, керівних співробітників ОДПУ та ДПУ УСРР, а також документів, що стали організаційно-правовою підставою для проведення в Україні політики Голодомору-Геноциду та репресій*, http://www.ssu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=80407&catid=80404; *Хлебо-заготовки и голод на Кубани в 1932-1933 гг.*, <http://www.kubanarchive.ru/golod/5.a>

[12] V. Guzun (editor), *Rusia înfometată: acțiunea umanitară europeană în documente din arhivele românești, 1919-1923*, Târgu Lăpuș: Editura Galaxia Gutenberg, 2012.

[13] V. Guzun (editor), *Foametea, peatiletka și ferma colectivă: documente diplomatice românești, 1926-1936*, Baia Mare: Editura Universității de Nord, 2011. Vezi și culegerea de documente „Foametea în URSS: 1930-1934”, editată de Agenția Arhivelor Federale din Rusia (trad. Fl. Marin), București: Editura Biblioteca Bucureștilor, 2011.

[14] V. Guzun (editor), *Chestiunea refugiaților de peste Nistru: documente diplomatice și ale serviciilor române de informații, 1919-1936*, Cluj-Napoca: Editura Argonaut, 2012.

[15] Expresie utilizată pentru calificarea schimbărilor radicale de ordin social-economic, pseudo-socialiste, care au fost aplicate la scară largă în URSS la granița dintre anii '20-'30, cu consecințe tragice pentru țărani și agricultură în general. Vezi, de exemplu, A.E. Adams, *Stalin and His Times*, Illinois, Editura Waveland Press, 1986; M. Kort, *The Soviet colossus: history and aftermath*, New York, Editura M.E. Sharpe, 2006, p. 197-243; N. Терцов, *В Дни великого перелома. История коллективизации, раскулачивания и крестьянской ссылки в России (СССР) в письмах и воспоминаниях: 1929-1933 гг.*, Москва, Editura Звонница, 2002.

[16] Despre colectivizare vezi M. Malia, *The soviet tragedy: A history of socialism in Russia, 1917-1991*, New York: Editura The Free Press,

1996; M. Lewin, *Russian peasants and Soviet Power. A study of collectivisation*, The Northon Library, 1975; A. Nove, *Political economy and Soviet socialism*, Londra: Editura George Allen&Unwin, 1979; L. Viola, *The best Sons of the Fatherland. Workers in the Vanguard of Soviet Collectivization*, New York: Editura Oxford University Press, 1987; Neil J. Melvin, *Soviet Power and the Countryside: Policy Innovation and Institutional Decay*, Editura Palgarve Macmillan, 2003 ș.a.

[17] Vezi, de exemplu, V. Guzun, *The Moldavian Soviet Republic as Means for the Anti-Romanization of Transnistria (1924-1939)*. În: *Historical Yearbook*, București, vol. IX, 2012, p. 81-98.

[18] Gh. Cojocaru (editor), *Cominternul și originile «moldovenismului»: studiu și documente*, Chișinău: Editura Civitas, 2009; L. Rotari, *Mișcarea subversivă din Basarabia în anii 1918-1924*, București: Editura Enciclopedică, 2004 ș.a.

[19] Vezi, de exemplu, N. Titulescu, *Politica Externă a României (1937)*, București: Editura Enciclopedică, 1994; L. Constantiniu, *Uniunea Sovietică între obsesia securității și insecurității: Glacisul strategic în politica externă sovietică: 1917-1949*, București: Editura Corint, 2010.

[20] Vezi, de exemplu, Dm. Preda (coordonator), *Relațiile româno-sovietice. Documente*, vol. I, 1917-1934, București: Editura Enciclopedică, 1999.

[21] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (AMAE), fond 71/1920-1944. URSS, vol. 18, p. 42-49.

[22] AMAE, fond 71/1920-1944. *România*, vol. 197, p. 243.

[23] AMAE, fond 71/1920-1944. URSS, vol. 39, p. 314-318.

[24] *Ibidem*, vol. 28, p. 100-108.

[25] *Ibidem*, vol. 19, p. 5-7.

[26] *Ibidem*, vol. 28, p. 116-117.

[27] *Ibidem*, vol. 19, p. 123-131.

[28] *Ibidem*, vol. 19, p. 221, 224-232.

[29] *Ibidem*, vol. 39, p. 396-397.

[30] *Ibidem*, vol. 39, p. 395.

[31] *Ibidem*, vol. 19, p. 256-258.

КЛАССИЧЕСКАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ: БАЗОВАЯ ТЕХНОЛОГИЯ И МЕТОДИКА*

ENCICLOPEDIA CLASICĂ: PRINCIPII FUNDAMENTALE ȘI METODICĂ

CLASSICAL ENCYCLOPAEDIA: FUNDAMENTAL PRINCIPLES AND METHOD

Лидия Ивановна ПЕТРОВСКАЯ¹

REZUMAT

În comunicare științifică prezentată la Conferința internațională „Enciclopedia contemporană: provocări și perspective” sunt reliefate concepția, principiile fundamentale, unitățile informaționale și tehnologia elaborării și redactării edițiilor enciclopedice.

Cuvinte-cheie: enciclopedie, indice de cuvinte, informație, articol, bibliografie, redacție.

ABSTRACT

The concept, fundamental principles, informational components and technology of elaboration and editing of encyclopaedic publications are reflected in the research report Classical encyclopaedia: fundamental principles and method, presented at the Internaitonal Conference „Contemporary encyclopaedia: challenges and perspectives” (Moscow, 2013.

Keywords: encyclopaedia, words indexes, information, paper, bibliography, editorship.

Возникновение работ энциклопедического характера, как способа концентрации существующих знаний, относится к глубокой древности и известно в Древнем Египте, Древней Греции и Древнем Риме. В античном мире этот термин означал совокупность элементарных общеобразовательных правил (известных позднее как «семь свободных искусств») и не применялся к какому-либо типу литературных

произведений. В 1620 слово «энциклопедия» было впервые включено в заглавие энциклопедического труда. Систематический характер подачи научных сведений связан с выходом в 1751-80 во Франции под редакцией Дидро и Д'Аламбера «Энциклопедии, или Толкового словаря наук, искусств и ремесел», положившему начало широкому распространению энциклопедических изданий. «Британская энци-

* Raport prezentat la Conferința internațională „Современная энциклопедистика: вызовы и перспективы”, Москва, 3-5 сентября 2013 г.

Colegiul de redacție exprimă sincere mulțumiri doamnei Lidia Petrovskaia pentru acordul de publicare.

¹ Лидия Ивановна Петровская, redactor-șef, Redacția științifică a „Marii Enciclopedii a Rusiei”.

клопедия», вышедшая в Эдинбурге в трех томах (1768–1771), по сравнению с предшествующими принципами подачи материала в энциклопедии впервые применила алфавитное расположение материала, более удобное для ориентирования в системе знаний. Многовековой опыт вместе с энциклопедии эпохи Просвещения, которые сформировали принципиальные подходы и модели, лежащие в основе современных версий. С этого момента можно считать, что определился в основных чертах тип классической энциклопедии, о которой пойдет речь далее.

Современные энциклопедии можно разделить на следующие основные типы - универсальные, отраслевые (тематические), посвященные крупной отрасли знания (например, «Математическая энциклопедия») или её разделу (энциклопедия «Теория вероятностей»), а также региональные разного ранга (континент, регион, город) и биографические. Содержание, форма подачи, обобщения или дифференциации знания и язык таких изданий, в свою очередь, зависят от того и кому она адресуется – широкому кругу читателей, узким специалистам, студентам, детям и т.п.

Наиболее полно энциклопедические методологические подходы и технологии подготовки материала проявляются в универсальных изданиях, которые и станут предметом рассмотрения..

Концепция и словарь

Первоначально Научно-редакционным советом формируется Методическая группа, разрабатывающая Концепцию издания и определяющая ориентировочные объемы материала в знаках для каждой крупной отрасли знаний на основе предыдущего опыта энциклопедических изданий и учета особенности развития науки, появления новых отраслей знания и утраты значения отдельных его направ-

лений, чтобы научное древо максимально достоверно соответствовало современному состоянию научного знания и учитывала перспективы его развития. При этом учитываются особенности национального развития и потребностей современного познания общества. И поэтому, например, издательство «Большая Российская энциклопедия» первым подготовило отдельный том, посвященный только России, всем сторонам её жизни, что на тот момент было чрезвычайно востребовано, как попытка осмысления состояния нашего государства в новых реалиях. Концептуальные изменения в современной «Большой российской энциклопедии» коснулись также увеличения объема гуманитарного знания, некоторого роста доли биографических статей, изменения подходов в освещении вопросов отечественной истории. Последнее выразилось в сокращении числа статей о революционных российских деятелях и увеличении количества статей о созидателях, внесших значительный вклад в становление государства, обретение им суверенитета, развитие экономики, образования, формирование культурного облика и нравственного климата. Это статьи о крупных государственных служащих, военных, церковных деятелях, предпринимателях, благотворителях, деятелях искусства.

Общим для любых универсальных энциклопедий независимо от государств, в которых они создаются, является сохранение классических историографических подходов, согласно которым современность излагается подробнее древности, а также то, что материалы, посвященные своей стране, в целом освещаются детальнее других отдельных государств, это проявляется и в числе статей, классификацией статей по объемам. Отсюда довольно вольное пользование словосочетанием национальная энциклопедия, хотя, строго говоря, ни одна из них собственно таковой не является.

Первоначально создается проект «Методических указаний» и утверждается НРС. Затем, в соответствии с ним, готовятся **тематические словники** научно-отраслевыми редакциями по отдельным наукам, направлениям, дисциплинам и их подразделам и т.д. Это важнейший этап подготовки издания, в результате которого создается структура, своеобразный «каркас» энциклопедии, в котором важную роль играют отбор терминов, их объём, объективное соотношение отраслей знаний. При построении словников необходимо соблюдать одноуровневый подход в отборе терминов, объёме знаков однородных понятий, а также в числе терминов и объёмах разных тематических разделов. Недопустима чрезмерная генерализация или детализация отдельных научных направлений, завышающих или занижающих роль этих разделов в науке. Сложной является задача отбора новых статей из огромного количества постоянно появляющихся новых терминов, очистка терминологического поля от бытующих тавтологических вариантов, исключение сугубо авторских неологизмов, оценка перспектив существования новых статей в науке политике и культуре.

Биографические статьи. Самый большой по числу статей раздел любой универсальной энциклопедии посвящён, как правило, видным деятелям всех времён и народов, всех областей науки, техники, литературы и искусства, общественно-политической жизни. При решении вопроса о включении в словник той или другой биографической статьи необходимо, прежде всего, руководствоваться сложившимися научными представлениями о вкладе деятеля в развитие науки, техники, литературы, искусства, политики, общественной жизни, вневременной актуальностью и (или) исторической значимостью его наследия. Отбор статей в словнике энциклопедии должен

быть произведён с большой тщательностью. При этом он может основываться **на формальных критериях**, например, включаются все лица имеющие звание академика РАН, все главы государства и силовые министры страны, выпускающей энциклопедию, и это наиболее легкий для энциклопедистов путь.

Но наиболее значительное количество персоналий, включается **на основе экспертных оценок** значимости их деятельности, вклада в соответствующую отрасль знания. Такие оценки даются научными консультантами, членами редколлегии, достигаются в результате широкого общественного обсуждения словников. Здесь много сложностей, касающихся включения современных деятелей, оценки перспектив существования в будущем, здесь часто помогает, кроме экспертных оценок, энциклопедическая интуиция, так например, уже в 1900 впервые в России в «Научно-энциклопедическом словаре» Филиппова была включена статья о Ленине.

При отборе имён определенную роль играет и **критерий известности**.

Одна из особенностей текста энциклопедических статей их **максимальная типизация**. В этих целях для однородных групп статей создаются типовые схемы. Часто схемы разработаны применительно к крупной по объёму статье, поэтому для более мелких отдельные пункты могут быть опущены. Существуют общие «сквозные» для всех редакций схемы – это статьи о науке, научном термине и биографические статьи. Кроме того научными редакциями разрабатываются свои схемы, например, схема статьи о реке, о растении, об архитектурном объекте.

Информационные единицы

Каждая статья в энциклопедии содержит несколько следующих, в известной мере, автономных информационных единиц.

1) Название статьи.

Его написание дается согласно современным нормам русского языка, приводится ударение,

для иноязычных имен и названий приводится оригинальное написание,

к иноязычным терминам дается этимологическая справка (например, **Парадигма**, от греч. *paradeigma* – пример, образец),

к нему указываются синонимические формы существования данного названия.

2) Дефиниция

Дефиниция – это не формальное начало статьи, а краткое научно точное современное определение понятия, излагаемое в доступной форме., т.е. собственно его краткое смысловое современное содержание. Если содержание термина с момента его появления менялось, то историю трансформации его понимания следует давать в тексте, а не в дефиниции.

Дефиниции для терминов одного порядка (народы, географические объекты и др.) должны быть по возможности однотипными и достаточно полноценными практически словарными справками, и уже выбор остается за читателем – читать ли ему статью дальше или этих сведений для его познавательных целей достаточно. Так, например, в дефиниции статьи «**Печенеги**» говорится, не только, что это объединение тюркских народов, но также указывается где и когда они жили, т. е. такая дефиниция является автономной самостоятельной информационной единицей.

3) Текст статьи

Статья в энциклопедии в достаточно лапидарной форме должна сообщать читателю комплекс сведений о предмете и быть свободной от догматизма и субъективизма, отображать общепринятые точки зрения, объективно освещать события, явления, факты без навязывания авторских оценок. В тех случаях, когда

излагаемая тема носит дискуссионный характер и в науке не существует единой точки зрения по этому вопросу, приводится трактовка, разделяемая большей частью исследователей, или несколько равноправных трактовок данной проблемы с указанием научных школ и имен. Это относится как к изложению современно-го, так и исторического материала.

При построении статьи стоит проблема увязки её содержания с близкими по тематике статьями, при этом следует стремиться к тому, чтобы **изложить основное по данной специальной теме**, не повторяя или почти не повторяя того, что является содержанием смежных по тематике статей. Например, автор исторического очерка к статье «Франция» не может не сказать в основных чертах о Парижской коммуне 1871 г. и её историческом значении, но более подробно эта тема будет изложена в специальной статье «Парижская коммуна 1871». Иногда допустимо и обратное соотношение общих и частных понятий или терминов. В подобных случаях на помощь приходит широко применяемая **система ссылок**. Статьи, на которые нужно дать ссылки, отмечаются, например в БРЭ, *курсивом*.

4) Пристайная библиография.

В неё включаются: капитальные авторитетные в научном мире монографии, учебные пособия для вузов монографического характера, в которых читатель сможет ознакомиться подробно с данным предметом, архивные источники, факсимильные издания, библиографические указатели, официальные атласы, карты, в редких случаях – статьи из научных сборников и журналов. Литература может включаться в русском и в оригинальном написании, на основе используемых в издании алфавитов, напр. в БРЭ, кириллического, латинского, греческого и древнееврейского (по библейской тематике).

При этом приводится литература только по конкретному излагаемому в статье вопросу (например, к статье об отдельном минерале нецелесообразно приводить общий справочник по минералогии). Необходимо применять систему ссылок (см. лит. при статье ...), которая избавит от необходимости повторения общих трудов в статье по более узкой тематике. Желательно приводить современную литературу, за исключением тех случаев, когда необходимы ссылки на исторические источники. Во многих группах статей (например, биографические статьи, статьи о науках, о видах искусства и др.) библиография, помещаемая в конце статьи (так называемая пристатейная), является дополнением к внутростатейной библиографии, имеющейся в тексте статьи. Важным элементом служат библиографические указатели и списки, дающие более или менее полный перечень работ по рассматриваемому вопросу, позволяющие читателю подобрать интересующую его литературу.

5) В энциклопедии **иллюстрации (совместно с картами)** занимают до 15% объёма.

При иллюстрировании следует исходить из того, что иллюстрации служат не только элементом художественно-полиграфического оформления, но и дополняют, поясняют текст, делают его более доходчивым, а в ряде случаев позволяют значительно сократить его.

При отборе иллюстраций следует помнить, что их количество определяется тот оптимум, который позволяет дать наглядное представление о главных событиях, явлениях, знаковых, эмблематичных или типичных чертах объекта, или его особенностях, наиболее употребительных схемах, процессах, приборах и т.п.

Все иллюстрации должны быть увязаны с подрисуночной подписью и содержанием текста статьи, недопустимо ис-

пользование иллюстраций, посвящённых частным, мелким объектам, явлениям, особенностям, не соответствующих уровню детализации текста.

Иллюстрации являются визуальным информационным рядом, поэтому к ним применим принцип систематизации, как и к текстовому содержанию статей. В целом, одноуровневые термины в соответствующих содержательных рядах (растения, приборы, памятники архитектуры и т.п.) должны сопровождаться унифицированными (по форме и содержанию) типологическими иллюстрациями. Желательно одинаковые элементы в однородных иллюстрируемых сюжетах выделять единым цветом во всех однотипных статьях по всему изданию (например, в рисунках машин главный узел выделять одним цветом).

Подрисуночные подписи, которые часто являются словарной справкой для многих групп статей и содержат заранее определенный набор и порядок подачи сведений (например, для архитектурных объектов - название объекта, место его расположения, имя архитектора, год постройки, часто и год съёмки).

6) Карты. Содержание карт должно быть согласовано с текстом, учетом очень мелкого масштаба важную роль играет картографическая генерализация. Названия на картах даются в транскрипции, принятой Главным картографическим управлением страны, чтобы у каждого пользователя была возможность корреляции их со всеми государственными картами, идентификации объектов и их местонахождения.

Особый род статей составляют Комплексы статьи, содержание которых выходит за рамки одной редакции. Например, в статьях о зарубежных государствах принимают участие около 20 редакций: Международного права, Истории,

Физической географии, Экономической географии, Этнологии, Религии, Образования, Медицины, Спорта, Изобразительного искусства, Театра, Литературы и др., десятки авторов и рецензентов, и задача редакции создать единый информационный массив. Более тонкое согласование осуществляется в режиме смежного чтения, когда требуется участие двух, трех редакций, особенно это важно для биографических и терминологических статей, т.к. в современной науке именно в смежных, перекрывающихся областях происходит наибольшее число открытий.

Технология подготовки энциклопедии

Она отличается многоступенчатой сложностью. **Редактирование и технология подготовки тематических словников и статей** ведутся по определённой единой установленной системе, принятой для всех областей знания

Научно-отраслевые редакции осуществляют работу в следующей последовательности:

1) поиск наиболее авторитетных авторов, с учетом рекомендаций ученых кураторов соответствующих научных тематик,

заказ тематических словников, их рецензирование и редактирование, снятие статей-повторов с близкими тематиками, сбор комплексных статей и назначение курирующих редакций;

2) Подбор авторов, наиболее авторитетных специалистов в научной области, ознакомление их со словником близких к данной тематике терминов, чтобы не повторялась информация,

редактирование, рецензирование и общественное обсуждение отдельных статей или их тематических циклов,

соотнесение и корреляция их другими статьями тематически единого цикла, смежное чтение близких по тематике ста-

тей, курирование комплексных статей, корреляция текста с иллюстрациями и картами,

Затем статьи должны получить одобрение шеф-редакторов.

Вся дальнейшая работа организационно осуществляется **Выпускающей редакцией**, передающей статьи в **специализированные энциклопедические службы**, имеющиеся только в энциклопедии..

1) **Фактический, справочный материал** (имена, исторические даты и мн. др.) тщательно выверяются в Группе проверки, аналогов которой нет в других издательствах. Кроме того, факты в готовящихся томах сопоставляются с близкими вышедшими статьями, ведется картотека таких фактов. Например, если во 2-ом томе БРЭ в статье об Аттиле, вожде гуннских племен, сказано что в такие-то годы он правил совместно со своим братом Бледой, то в 9 томе в статье «Гунны» эти данные не должны различаться.

2) Уникальной службой для издательского дела является **Группа, дающая этимологию к терминам и осуществляющая транскрипцию имен и названий** с учетом классических языковых норм и традиции существования их в культуре, науке и искусстве, проверяющая старинные географические названия мест рождений и смерти персон и точность их соотнесения с современными географическими названиями.

3) В группе **Библиографии** проверяется вся библиография, в компьютерную эпоху наши библиографы могут проверять точность названий источников, хранящихся в самых разных библиотеках мира, таких например, не только таких, как Российская национальная библиотека, но и таких как Библиотека Национального конгресса США.

4) **Литературно-контрольная редакция** унифицирует форму подачи текста, контролирует правильность написания в русле современного русского языка и эн-

циклопедической традиции.; в сложных случаях с привлечением экспертов в Институте русского языка РАН.

После исправления готовятся гранки в сплошном алфавите, контрольное чтение которых ведется шеф - редакторами, ответственным редактором издания, членами НРС. При этом происходит своеобразное выравнивание информационного поля, где ряд статей освещенных недостаточно своему значению может быть дополнен сведениями, или гипертрофированно преувеличенные статьи быть сокращены. На стадии верстки происходит научными редакциями осуществляется окончательное согласование текста с иллюстративным материалом, вносится последняя конъюнктурная правка, осуществляется контрольный просмотр шеф - редакторами и ответственным редактором.

Все это увеличивает сроки подготовки издания и естественно определяет его высокую стоимость. Но одновременно позволяет использовать его как **источник эталонных знаний**.

Используемая технология подготовки показывает, что те изменения, дополнения, согласования и постоянное научное экспертное сопровождение материала на всех этапах подготовки в итоге предполагают **не только авторскую, но и издательскую ответственность за статью**.

После окончания работы над алфавитными томами создаются **поисковые системы** самого разнообразного толка, ими служат Указатели, или тома Индексы, которые увеличивают информацион-

ные возможности пользователя в десятки раз. Так, например в БСЭ - 3, число библиографических статей составило св. 22 тыс., а именной указатель содержал более 250 тыс. ссылок – упоминаний этих персон во всем энциклопедическом массиве. Первый предметный указатель был помещен к «Универсальной энциклопедии» Гофмана, изданной на латинском языке ещё в 1698 в Лейдене, Нидерланды. В «Большой Китайской энциклопедии» в середине 20 в. были помещены, например, 5 указателей – тематический, алфавитный, именной, терминологический и иероглифический.

Перед каждым книжным энциклопедическим изданием стоит **проблема актуализации информации**. Предпринимавшиеся с начала 20 в. попытки выхода изданий со сменными страницами (замены несколько раз в год отдельных страниц на другие с обновленным текстом), выпуск информационных картотек не имели успеха. На практике закрепился выпуск Ежегодников и дополнительных томов, хотя для книжных вариантов эту задачу не удается решить эффективно.

В электронных версиях поисковые возможности и актуализация материала решаются наиболее успешно, но там встают вопросы оперативного фильтрования информационного и смыслового мусора, оценки и многоступенчатой доработки статей с учетом научно-достоверной сведений по этому предмету, т.е. всего то, что отличает энциклопедию от газет и многих других СМИ.

ИСТОРИЯ УКРАИНСКОЙ ЭНЦИКЛОПЕДИСТИКИ

ISTORIA CERCETĂRILOR ENCICLOPEDICE UCRAINENE

THE HISTORY OF ENCYCLOPEDIC RESEARCHES IN UKRAINE

Микола ЖЕЛЕЗНЯК¹

REZUMAT

În articol se descrie successiv apariția, evoluția și consolidarea studiilor enciclopedice pe teritoriul Ucrainei, începând cu colectarea citatelor biblice, a fragmentelor din lucrări ale teologilor bizantini, informații cu privire la științele naturii, care au apărut în Kiev în 1073, și terminând cu ediții enciclopedice în câteva volume care au fost publicate în Ucraina la sfârșitul secolului XX – începutul secolului XXI, în conformitate cu cerințele moderne față de aceste studii.

Cuvinte-cheie: enciclopedia ucraineană, ucrainologie, literatura ucraineană, dicționar enciclopedic, cultura ucraineană, enciclopedia de ramură.

ABSTRACT

The article successively describes the emergence, evolution and consolidation of encyclopedic research on the territory of Ukraine, beginning with a collection of that consisted of biblical quotations, fragments of the works of Byzantine theologians, information on natural sciences that appeared and was copied in Kiev in 1073, and ending with specialized encyclopedic editions in several volumes that were published in Ukraine in late 20th cent. – early 21st cent. in accordance with modern requirements for such research.

На украинских землях уже в первые века после введения христианства копировали, а в последствии составляли рукописи энциклопедического содержания, в частности такой характер имел переписанный в Киеве «Изборник Святослава» 1073 года, содержащий подборку выдержек из библейских книг и произведений византийских богословов и проповедников, сведения из естественных наук, этики, перечень рекомендованных и запрещенных Церковью книг и т. д. Первым печатным справочником энциклопедического содержания был «Лексиконъ славеноросский и именъ тлъкование» Памвы Берин-

ды (Киев, 1627) – старословянско-украинский словарь и алфавитный сборник толкований еврейских, греческих и других собственных названий с библейской истории. В конце 19-го – первых десятилетиях 20-го века украинские образовательные общества издавали серии научно-популярных брошюр различной тематики, которые в целом составили своеобразный энциклопедический свод материалов для самообразования.

Первой украиноведческой тематической энциклопедией стал справочник «Украинский народ в его прошлом и настоящем». До большевистского пере-

¹ Микола Железняк, doctor în filologie, docent, Institutul de Cercetări Enciclopedice al Academiei Naționale de Științe a Ucrainei.

ворота 1917 в Петрограде было издано два тома этого труда (т. 1, 1914; т. 2, 1916; редакторы – Ф. Вовк, М. Грушевский, Ф. Корш, А. Крымский, М. Туган-Барановский и А. Шахматов), куда вошли обобщающие очерки об истории Украины и развитии украиноведческих исследований (М. Грушевский), антропологии и этнографии (Ф. Вовк), географии (С. Рудницкий), демографической статистике (А. Русов, С. Томашиевский, В. Охримович), праве (П. Ефименко), а также очерк истории украинского языка (А. Шахматов). В начале 1930-х годов в Харькове началась работа над «Украинской Советской Энциклопедией» (главный редактор – М. Скрипник, его заместитель – М. Бажан). В 1931–1932 годах издавали «Бюллетень УСЭ», но в 1934 году, в условиях обострения репрессий против представителей украинской культуры и науки, работа над энциклопедией была прекращена. В 1942 году в Лейпциге издано «Handbuch der Ukraine» («Справочник об Украине», под редакцией И. Мирчука) – один из главных трудов Украинского научного института в Берлине, а в 1949 году вышла его сокращенная англоязычная версия «Ukraine and its People» («Украина и ее народ»). Первое украинское универсальное энциклопедическое издание – «Українська Загальна Енциклопедія» (УЗЕ; Львов; Станислав; Коломыя, 1930–35, т. 1–3; главный редактор – И. Раковский; редакторы – В. Симович, В. Дорошенко и М. Рудницкий; напечатана в кооперативном издательстве «Родная школа»). Статьи универсального характера переводились на украинский язык с немецкого словаря Ф. Брокгауза «Brockhaus Konversations-Lexikon»; специально для УЗЕ написаны статьи по украиноведению, в частности об украинской культуре и истории освободительных движений, биографические справки об украинских государственных и общественных деятелях. В подготов-

ке УЗЕ приняли участие 138 ученых из Западной Украины и из-зарубежа. Третий том содержал обобщающую статью «Украина» (редактор – В. Симович).

В 1944 году в Киеве снова начали подготовку к изданию УСЭ, но в 1948 году работу над ней опять прекратили. Переломным событием в истории украинской энциклопедистики стало создание «Энциклопедии украиноведения» (ЭУ). Для этого в послевоенные годы В. Кубийович сплотил известных украинских ученых, оказавшихся в эмиграции. ЭУ готовили под эгидой Научного общества им. Шевченко (НТШ) с целью дать объективную информацию об Украине и украинском народе, осветить с научных позиций вопросы, замалчиваемые или фальсифицированные в СССР. Местом издания указаны Нью-Йорк и Париж, возглавляемая В. Кубийовичем главная редакция находилась с 1951 в г. Сарсель возле Парижа, печатали книгу в Мюнхене. Энциклопедия состояла из двух частей: одним томом оформлены три книги изданной под редакцией В. Кубийовича и З. Кузели тематической энциклопедии (сокращенно ЭУ-1), где помещены монографические очерки известных ученых о главных аспектах украиноведения (территория Украины, физическая география, природа, население, этнография, язык, история, религия, право, культура, литература, искусство, наука, образование, народное хозяйство, армия). В 1955–1984 годах издано 10 книг словарной части (ЭУ-2), что вместе составили вторую часть энциклопедии. Расширенный и усовершенствованный вариант ЭУ-1 издан на английском языке с инициативы Украинского народного союза в издательстве Торонтского Университета под названием «Ukraine. A Concise Encyclopaedia» (т. 1, 1962; 1963; 1982; т. 2, 1971). После возобновления в 1990 году деятельности НТШ во Львове Институт украинской археографии и источникове-

дения НАНУ в 1993–1995 годах переиздал три книги ЭУ-1, а впоследствии НТШ осуществило также переиздание и ЭУ-2.

Появление в диаспоре «Энциклопедии Украиноведения» было одной из причин того, что руководство УССР вынуждено было согласиться с предложением украинских деятелей культуры и науки о подготовке в УССР универсальной энциклопедии. В 1957 году в составе АН УССР учреждена главная редакция «Украинской Советской Энциклопедии» во главе с Миколой Бажаном. Отраслевыми редакциями руководили ведущие ученые Украины. В 1959–1963 годах в Киеве издано 16 томов этой энциклопедии, в 1965 году – 17-й том – «Украинская Советская Социалистическая Республика» (фактически систематическая энциклопедия об Украине); в 1967 году этот том вышел на русском языке, а в 1969 под названием «Soviet Ukraine» – на английском. В 1968 году напечатан неполный алфавитный предметный указатель к этой энциклопедии. УСЭ стала своеобразным компромиссом между властью, которая хотела сделать ее прежде всего орудием пропаганды, и большинством авторов и редакторов, которые пытались наиболее полно осветить достижения украинского народа в культуре, искусстве, литературе, науке, экономике. В условиях ограниченной либерализации политического курса, когда первым секретарем ЦК КПУ был П. Шелест, «Украинская Советская Энциклопедия» смогла стать более объективным источником информации об истории Украины, по сравнению с изданными в послевоенные годы учебниками и обобщающими историческими монографиями. В ней удалось подать сведения об отдельных деятелях культуры, репрессированных коммунистическим режимом и замалчиваемых в предыдущих советских изданиях. По примеру «Украинской Советской Энциклопедии» аналогичные энциклопедии были изданы и в других республиках СССР. Полнотой отображения

персоналий особенно отличалось первое издание «Украинского Советского Энциклопедического Словаря» (УСЭС; т. 1–3, К., 1964–1967; 1986–1987; на русском языке – 1988–1989). В значительно худших политических условиях, чем первое, осуществлялось второе издание «Украинской Советской Энциклопедии». Публикацию энциклопедии санкционировало политбюро ЦК КПСС. Руководству УССР не сразу удалось получить разрешение на второе издание Энциклопедии, оно было вынуждено воспользоваться временным отсутствием на заседаниях политбюро главного идеолога коммунистической партии М. Суслова, который особенно предвзято относился к украинской национальной культуре и литературе. Под диктатом партийного руководства половину тиража (50 тысяч) второго издания «Украинской Советской Энциклопедии» (12 томов в 13-ти книгах, К., 1976–1985) напечатали на русском языке. Отрицательное влияние на уровень издаваемых энциклопедий имело выведение главной редакции «Украинской Советской Энциклопедии» из структуры АН УССР и превращение ее в обычное издательство в составе Госкомиздата УССР (1974), а также смерть Миколы Бажана (1983), который часто довольно успешно противостоял требованиям партийной верхушки КГБ. Хотя в новом издании «Украинской Советской Энциклопедии» появился ряд статей, которых не было в предыдущем, цензура не пропустила много материалов из первых изданий УСЭ и УСЭС. Однотомный энциклопедический словарь был подготовлен в УССР ранее, чем аналогичное русское издание, однако московская цензура не разрешила издавать его, поскольку в то время еще не вышел подобный русскоязычный «Советский энциклопедический словарь».

В диаспоре было напечатано уточненное и доработанное издание словарной части «Энциклопедии Украиноведения» в пяти томах на английском языке

под название «Encyclopedia of Ukraine». Три последние тома этой энциклопедии создавались с использованием компьютерных технологий, что позволяет постоянно совершенствовать отдельные статьи, делать дополнения и исправления. История украинской энциклопедистики будет неполной если не вспомнить, что в феврале 1954-го года в ежемесячнике «Дзвин» (Буэнос-Айрес) было начато издание «Энциклопедии украинских верований, обычаев и символов» Е. Онацкого, которая со временем была положена в основу его «Украинской Малой Энциклопедии» (т. 1-8, Буэнос-Айрес, 1957–1967). В послесловии автор отмечал, что его энциклопедия носит субъективный характер, основное внимание в ней обращено на освещение гуманитарных проблем и явлений украинской духовной культуры, этики, религии, общественной психологии, верований, народного творчества, а также истории литературы, которые трактовались с позиции христианской этики. Е. Онацкий назвал свою энциклопедию малой, поскольку она не охватывала всех отраслей знаний, однако в ряде вопросов является полезным дополнением к другим энциклопедическим изданиям. Выходили также и отраслевые энциклопедии, в частности в 1939 году во Львове издана первая тетрадь «Украинской хозяйственной энциклопедии» (главный редактор – Е. Храпливый), дальнейшую публикацию которой прервала Вторая мировая война. В СССР напечатана однотомная «Колхозная производственная энциклопедия» (главный редактор – М. Спивак; К., 1950; 1956), которая сыграла положительную роль в популяризации знаний по биологии и агрокультуре.

На работе над отраслевыми энциклопедиями некоторое время сосредоточила свое внимание главная редакция «Украинской Советской Энциклопедии» после окончания первого издания УСЭ. «Совет-

ская энциклопедия истории Украины» (т. 1–4, К., 1969–1972; ответственный редактор – А. Скаба, заместитель ответственного редактора – И. Компаниец) стала шагом назад по сравнению с первым изданием «Украинской Советской Энциклопедии». Она хотя и содержала определенное количество полезных справок об истории Украины, но имела подчеркнуто пропагандистскую направленность, была перегружена не только откровенно тенденциозными материалами, но и многочисленными статьями по вопросам, не связанным с Украиной. С точки зрения глубины фактажа несомненно выше стоят «Энциклопедия народного хозяйства Украинской ССР» (т. 1–4, 1969–1972, ответственный редактор – С. Ямпольский), «Украинская сельскохозяйственная энциклопедия» (т. 1-3, 1970–1972, ответственный редактор – В. Пересыпкин; обе – Киев). «Энциклопедия кибернетики» – одно из первых в мире изданий в этой отрасли. Однотомными энциклопедиями можно считать «Нумизматический словарь» В. Зварича (Л., 1972) и «Биологический словарь» (К., 1974; 1986). Энциклопедическим изданиям, посвященным городам и регионам, положили начало сборники статей «Карпатская Украина» (Л., 1939) и изданный главной редакцией УСЭ энциклопедический справочник «Киев» (1981; на русском языке – 1982; 1985; 1986), а также «Черниговщина» (1990), «Полтавщина» (1992; все – Киев). Энциклопедический характер носили и сборники материалов об отдельных регионах, которые сначала издавали преимущественно в диаспоре («Подгаецкая земля», Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто, 1980, ред. – Т. Гунчак; «Лемковщина: земля – люди – история – культура», т. 1–2, Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто, 1988, ред. – Б. Струминский и др.), также изданные в Киеве «История городов и сел Украинской ССР» (т. 1–26, 1967–1974; каждой области и Киеву по-

священ том, часть томов вышла также на русском языке, председатель главной редколлегии – П. Тронько) и «Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР» (т. 1–4, 1983–1985). Издан ряд биографических словарей писателей, деятелей искусства и ученых. Поскольку в СССР в то время не было ни одной персональной энциклопедии кого-либо из русских писателей, не разрешили называть «энциклопедией» справочник, посвященный Тарасу Шевченко. Задуманный как «Шевченковская энциклопедия», он вышел как «Шевченковский словарь» (т. 1–2, К., 1978). Вмешательство цензуры значительно исказило многие статьи в этом и других энциклопедических изданиях по гуманитарным наукам. Не менее пагубным явлением стала самоцензура, поскольку некоторые авторы пытались максимально приспособить свои статьи к требованиям текущего политического момента.

Уровень цензурного вмешательства в отдельные энциклопедические издания зависел от конкретных условий того времени, когда выходил тот или иной том. Опубликованная издательством «Радянська школа» тематическая «Детская энциклопедия для среднего и старшего возраста» (т. 1–10, К., 1961–1966) была переводом с русского языка без адаптации к потребностям и интересам украинских детей. В конце 1980-х гг. снизилось цензурное давление на главную редакцию «Украинской Советской Энциклопедии», которой в 1988 году присвоено имя М. Бажана (в настоящее время «Украинская энциклопедия им. М. П. Бажана»). Это положительно повлияло на характер обработки статей «Украинской литературной энциклопедии» (т. 1, 1989; т. 2, 1990; т. 3, 1995; ответственный редактор – И. Дзевирин), в которой подана информация о творчестве еще до недавнего времени запрещенных писателей, аполитические

оценки подчеркнута деидеологизированы. Наиболее полным справочным изданием в своей отрасли является «Географическая энциклопедия Украины» (т. 1–3, К., 1989–1993, ответственный редактор – А. Маринич). Отраслевые энциклопедии издавали также авторы диаспоры, среди них – «Малая украинская музыкальная энциклопедия» О. Залеского (Мюнхен, 1971). Из составленной Б. Романенчуком книги «Азбуковник: Энциклопедия украинской литературы» в издательстве «Київ» в Филадельфии вышли первый (1966, буквы А–Б) и второй (1973, буквы В–Г) тома. Кроме статей об авторах, эта энциклопедия содержит сведения об отдельных литературных произведениях древней и средней эпохи, альманахах и журналах, которые сыграли определенную роль в развитии литературы, статьи о литературоведческих терминах.

В независимой Украине отсутствие цензуры создало условия для обеспечения объективности энциклопедических изданий. Это касается, в частности, подготовленной ранее энциклопедии «Искусство Украины» (ответственный редактор – А. Кудрицкий), первый том которой вышел в Киев в 1995 году. К сожалению, экономическая ситуация в то время в Украине сделала невозможным завершение этого издания.

Положительно влияет на характер изданных в последнее время энциклопедий сотрудничество ученых Украины и украинской диаспоры. Научное общество имени Тараса Шевченко и Национальная академия наук Украины начали издание семитомной «Энциклопедии украинской диаспоры» (ЭУД), над которой работают редакции в Чикаго (руководитель и главный редактор – В. Маркус) и Киеве (руководитель – В. Евтух и В. Трошинский). Хронологически первым 1995 году издан четвертый том ЭУД (Австралия–Азия–Африка; К.; Нью-Йорк; Чикаго; Мель-

бурн), в 2009 в Нью-Йорке вышел первый том, посвященный диаспоре США. Энциклопедия «Украинский язык», подготовленная Институтами украинского языка и языкознания НАНУ, уже насчитывает три издания (К., 2000; 2004; 2007), положительную оценку ученых получила «Малая энциклопедия этногосударствоведения» (К., 1996, ответственный редактор – Ю. Римаренко). Институт государства и права НАНУ издал «Юридическую энциклопедию» (т.1–6, К., 1998–2004, главный редактор – Ю. Шемшученко), коллектив составителей которой получил Государственную премию Украины, Институт истории Украины НАНУ с 2003 года издает «Энциклопедию истории Украины» (уже напечатано шесть томов, главный редактор – В. Смолий). Институт искусствоведения, фольклористики и этнологии им. М. Т. Рильского НАНУ издал два тома трехтомной «Украинской музыкальной энциклопедии». Среди отраслевых энциклопедий, подготовленных высшими учебными заведениями Украины, следует отметить двухтомные «Украинскую энциклопедию лесничества» и «Дипломатическую энциклопедию Украины», трехтомную «Экологическую энциклопедию». НАНУ и НТШ в Европе начали в 2001 году издание «Энциклопедии Современной Украины». Задуманная как дополнение и продолжение «Энциклопедии Украиноведения», она в процессе работы приобрела характер новой по типу энциклопедии, посвященной историческому и культурному развитию Украины и украинского народа в XX–XXI веках. Вопросы, относящиеся к более ранним периодам, освещены в том случае, когда это целесообразно для понимания предпосылок современных про-

цессов, а также для подчеркивания значения наследия предыдущих поколений для современности. Издание ЭСУ обусловило создание Института энциклопедических исследований НАНУ. Методика, апробированная при издании ЭСУ, используется современными энциклопедистами Украины, в частности ею воспользовались составители трехтомного «Тернопольского энциклопедического словаря».

Библиография:

1. Кубійович В., Маркус В., *Дві українські енциклопедії*. Нью-Йорк, 1961.
2. Гудовщикова И. В., *Общие зарубежные энциклопедии*. Ленинград, 1963.
3. Кубійович В., *Довідники Українознавства й Англомовна Енциклопедія Українознавства*. In: *Альманах УНС*. 1972
4. Шмушкис Ю. Е., *Советские энциклопедии: Очерки истории. Вопросы методики*. Москва, 1975.
5. Амбарцумян Н. О., *Универсальные энциклопедии: проблемы и достижения*. Москва, 1996.
6. *The Encyclopedia Americana: International edition: Complete in thirty volumes*. Connecticut, 1997.
7. Ельгарт О., *Мультимедійні енциклопедії: світовий досвід видання*. In: *Книга і преса в контексті культурноісторичного розвитку українського суспільства*. Л., 1998. Вип. 2.
8. Черниш Н. І., *Українська енциклопедична справа*. Л., 1998.
9. Черниш Н. І., *Нариси з історії світової енциклопедичної справи*. К., 2009.
10. Железняк М. Г., *Історія енциклопедичної справи в Україні*. In: *Україна дипломатична*. К., 2009. Вип. 10.
11. Железняк М. Г., *Від ЕУ – до ЕСУ*. In: *Архіви України*. 2010. Вип. 5.

**„ENCICLOPEDIA ROMÂNIEI” –
OPERĂ DE RENĂȘTERE NAȚIONALĂ
(1938–1943)**

**„ENCYCLOPAEDIA OF ROMANIA” –
CREATION OF THE NATIONAL REVIVAL
(1938–1943)**

Larisa NOROC¹

REZUMAT

Din perspectiva elaborării „Enciclopediei Moldovei” în zece volume și în contextul valorificării patrimoniului enciclopedic, în articol este prezentată o analiză sintetizată a „Enciclopediei României” în patru volume (1938–1943), ediție realizată cu contribuția decisivă a oamenilor de știință și cultură proeminenți Dimitrie Gusti, Nicolae Iorga, Constantin Rădulescu-Motru, Virgil Madgearu, Constantin C. Giurescu, Mircea Vulcanescu, Dan Botta, Constantin Moisil, Cezar Petrescu, Flondor Constantin, Leonte Virgiliu, Manolescu Ion. ș.a. Sunt relevate succint diverse aspecte privind structura, tematica și conținutul volumelor.

Cuvinte-cheie: enciclopedie, istorie, cultură, populație, economie, patrimoniu cultural, monumente istorice.

ABSTRACT

From the point of view of elaboration of Encyclopedia of Moldova in ten volumes and in the context of utilization of encyclopedic patrimony, the comprehensive analysis is provided in this paper of the „Encyclopedia of Romania” in four volumes (1938–1943), the edition realized with the decisive contribution of prominent scientists and people of culture, such as Dimitrie Gusti, Nicolae Iorga, Constantin Radulescu-Motru, Virgil Madgearu, Constantin C. Giurescu, Mircea Vulcanescu, Dan Botta, Constantin Moisil, Cezar Petrescu, Flondor Constantin, Leonte Virgiliu, Manolescu Ion, etc. The various aspects are briefly emphasized, related to the structure, topics and contents of the volumes.

Keywords: encyclopaedia, history, culture, population, economy, cultural patrimony, historical monuments.

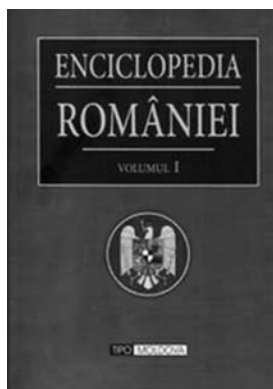
*„...Pentru fiecare stat editarea unei enciclopedii
reprezintă o formă de manifestare a culturii,
de protestare și revendicări”.*

D. Gusti

În anii 1918–1940 cultura națională a României înregistrează un salt calitativ sub toate aspectele. Realizările din domeniul culturii se datorează în mare parte atât societății intelectuale, cât și familiei regale pentru care promo-

varea valorilor naționale a devenit un imperativ al vieții. La baza politicii culturale a stat directiva „ofensivei culturale”, potrivit căreia a fost mobilizată o armată de scriitori, pedagogi, artiști, editori [1]. Drept urmare, între 1938 și

¹ Larisa NOROC, doctor, conferențiar universitar, Institutul de Studii Enciclopedice al AȘM.

1943, sub patronajul regelui Carol al II-lea, Institutul Social Român în persoana Asociației Științifice pentru Enciclopedia României a realizat o publicație de o veritabilă valoare „Enciclopedia României” (în patru volume), care reprezenta „o oglindă fidelă a stărilor poporului român”[2]. Editarea unei lucrări de anvergură a constituit un răspuns firesc și necesar la schimbările radicale, determinate de întregirea României, precum și la nevoia de informare a societății românești. A fost impusă necesitatea atât a actualizării cadrului de concepere, cât și a deideologizării, prin reevaluarea pe criterii științifice a unor fapte, evenimente, personalități tabuizate. Studiul enciclopedic a fost coordonat de prof. Dimitrie Gusti [3] și prezenta rezultatul unei munci colective, beneficiind de remarcabilele contribuții ale lui Nicolae Iorga [4], Constantin Rădulescu-Motru [5], Virgil Madgearu [6], Constantin C. Giurescu [7], Mircea Vulcănescu [8], Dan Botta [9], Constantin Moisil [10], Cezar Petrescu [11]; Flondor Constantin [12], Leonte Virgiliu [13], Manolescu Ion [14] și alții, care prin abordări proprii au adus un aport original la autocunoașterea națională. Întru realizarea unei opere exhaustive a fost concentrată activitatea de cercetare a mai multor instituții științifice: Institutului Central de Statistică, Institutul de Cercetări Sociale, Institutul de Cercetări Agronomice, Institutul Zootehnic, Institutul Românesc de Energie, Institutul de Cercetări sociale, Institutul Românesc de conjunctură, Institutul Economic Românesc,

Oficiul de studii ale Băncii Naționale, Institutul Economic Românesc, Oficiile de studii ale Băncii Naționale, Ministerul Agriculturii, Ministerul Economiei Naționale, Ministerul de Finanțe, Consiliului Superior Economic, reprezentanți ai Academiei Române, Academiei Teologice din Oradea, Arhivelor Statului, Universitățile din București, Târgu Mureș, Secția Basarabia a Institutului Social Român (P. Ștefănuță) etc. Spre deosebire de alte enciclopedii ale timpului, lucrarea nu a urmărit principiul alfabetic, ci a acordat prioritate celui tematic. În accepția lui Dm. Gusti, care a prefăcut lucrarea, „Enciclopedia României se deosebește esențial de celelalte publicații asemănătoare atât din străinătate, cât și din spațiul român, prin faptul că s-a pus la temelia ei ideea națională, ce trebuia să reflecte expresia unei epoci”[15]. Prin urmare, produsul conceptual al lucrării a fost condiționat de particularitățile epocii, de sistemul de valori și motivații.

Inițial enciclopedia a fost proiectată în șase volume, dar din cauza contextului istoric tumultuos al epocii, au intrat sub tipar doar patru din ele. Materialul inclus are o structură bine determinată, constituind un veritabil instrument de informare și orientare în cele mai diverse domenii ce țin de statul român. Volumul I – intitulat *Statul* – inițiază cititorul în istoria politică și societatea statului român. Capitole care merită a fi menționate sunt cele dedicate vieții politice (stema, sigiliul, steagurile României, însemnele regalității, decorațiunile, monedele, timbrele poștale, sistemul electoral); sociale (populația, organizarea socială, psihologia poporului român); consacrate cultelor și învățământului din România; marilor bătălii purtate de Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Radu Șerban ș.a. (capitolul XI), vieții politice românești, războiului de întregire a neamului, domniilor lui Ferdinand I, regelui Carol II, poziția României în viața internațională. Articolele mai mari au fost însoțite de bibliografii ce oferă posibilitate cititorului interesat să-și lărgască cunoștințele.

Volumul II – cu titlul evocator *Țara Românească* – reflectă viața administrativă a României. Sugestive sunt informațiile despre istoria, organizarea politică a județelor, conținutul stemelor. Astfel, din acest volum aflăm că stema județului Bălți, constituită din scut roșu, cu un cap de cal argintat, spre dreapta, derivă din vechea stemă a județului Iași, care odinioară se întindea și peste Prut. Stema județului Cahul, reprezintă un scut roșu, tăiat. În câmpul superior, o fâșie de aur crestată (reprezentând Valul lui Traian), iar în câmpul inferior, pe valuri de argint, o proră de corabie neagră, cu ancora de aur, navigând spre un țărm de argint, ceea ce reprezintă vechiul schimb comercial al Moldovei de peste Prut. Prin urmare, informația oferită ne ajută să urmărim evoluția poporului român. Relevantă este informația cu privire la *Așezarea geografică* a tuturor județelor, care a fost plasată în contextul drumurilor comerciale ale Țării (de ex., Bălțiul este așezat la crucea a două drumuri vechi, peste care se suprapun căi ferate: drumul Hotinului care străbate Moldova dintre Prut și Nistru prin mijloc și drumul Sorociei, care, prin orașul Bălți, ajunge la Iași) [16].

Un conținut prețios propune compartimentul *Istorie*. Domeniul respectiv abundă în informații ce reflectă originea romană și prezența trupelor romane pe teritoriul Daciei antice. Astfel, despre județele Cahul aflăm că a făcut parte din teritoriul roman *Ad Moesiam* și era străbătut de un val de apărare, numit în epoca modernă Valul lui Traian. Tot prin acest județ trecea drumul comercial și militar care lega Tyrasul (Cetatea Albă) de restul *Daciei Romane*, prin Dinogetia (Barboși) [17]. Iar județul Ismail a făcut parte înainte de cucerirea Daciei, din provincia romană *Moesia Inferior*. În aceeași cheie înseși denumirile Histria, Tyras (Cetatea-Albă) și a altor localități din spațiul românesc denotă prezența pe teritoriul carpato-danubian a cetăților antice, sugerează conviețuirea strămoșilor noștri cu grecii, genovezii, romanii, interrelațiile dintre ei. În cadrul aceluiași compartiment este elucidată

lupta poporului român pentru obținerea independenței de sub jugul otomanilor, rușilor, austrieilor. Bunăoară, în conformitate cu principiul obiectivității, se specifică că Bălțiul a fost creat de ruși, după anexarea Moldovei dintre Prut și Nistru și că era parte componentă a județului Iași [18]. Informația fiecărui județ inițiază cititorul referitor la locul fiecărei localități în istoria neamului [19]. Prin urmare, pe teritoriul județului Ismail s-au dat lupte seculare ale românilor cu turcii, tătarii. Cetățile Soroca, Tighina au stat în calea hoardelor barbare. Iar în Codrii Cosminului (județul Cernăuți), Ion Albert, regele polon, este bătut de Ștefan cel Mare în octombrie 1497 [20]. Orheiul s-a bucurat de o anumită autonomie pe timpul lui Ștefan cel Mare, iar locatarii lui au jucat un rol important în istoria politică și militară a Moldovei [21].

Prezintă interes compartimentul *Industrie*, care reflectă nivelul de dezvoltare economică a fiecărui județ, specializarea economică, activitatea de antreprenoriat a locatarilor. În conformitate cu datele statistice cu privire la Basarabia, mai dezvoltate din punct de vedere industrial s-au dovedit a fi județul Lăpușna, care era dominat de economia mun. Chișinău; județul Bălți, iar mai puțin dezvoltate – județul Cahul [22].

Compartimentul *Cultură* – elucidează prezența instituțiilor de învățământ superior și mediu (județul Cernăuți dispunea de o Universitate cu patru facultăți: Drept și Științe de Stat, Litere și Filosofie, Științe, Teologie; Conservatorul de Muzică și Artă Dramatică [23], iar mun. Chișinău de facultățile de Agronomie și Teologie (de pe lângă Universitatea din Iași), Conservatorul Național de Muzică și Artă Dramatică, conservatorii particulare etc. [24]). În anii '30 procentul știutorilor de carte era mai înalt în județul Cernăuți – 68.8%, Cetatea Albă – 55%, mun. Chișinău – 40.7% [25]. De asemenea, este descrisă activitatea societăților culturale care activau în numele renașterii culturale. Astfel, în toate județele basarabene o pondere importantă au avut-o –

Astra, Fundația Culturală „Principele Carol”, Liga Culturală, Casa Școalelor și a Culturii Poporului [26].

Patrimoniul național este reflectat în compartimentul *Monumentele istorice*. Acest domeniu nu doar informează, dar și educă necesitatea ocrotirii bunurilor care alcătuiesc moștenirea culturală: cetățile, mănăstirile, conacele boierești etc. Cercetarea acestui capitol evocă bogăția vieții spirituale din România. Este sugestivă informația cu referire la viața spirituală din provincia Basarabia, care, contrar afirmației istoricilor și ideologilor sovietici, fusese dezvoltată anterior anului 1812. În Evul Mediu a fost constituit un număr însemnat de mănăstiri, schituri, care în prezent sunt catalogate drept monumente istorice și sunt mărturii importante ale culturii spirituale. Astfel, în județul Lăpușna erau concentrate mănăstirile Vărzărești (1420), Hâncu (ctitorită 1678), Căpriana (ctitorie a lui Ștefan cel Mare), Suruceni (1785), Condrița (1783); în județul Soroca – Mănăstirea Japca (sec. XVII), Dobrușa (1772), Călărășăuca (1747), Cușelăuca (1790) [27] etc.

În cadrul compartimentului *Populație* se propune informație prețioasă despre personalitățile notorii care au avut un impact în istoria neamului. Pe lângă evocarea aportului unor domnitori și oameni de stat, sunt descrise și unele familii. Prin urmare, Familia Hurmuzaki a întreținut spiritul național în județul Cernăuți în timpul domniei austriece, făcând un timp din moșia Cernaucă locul de întâlnire al literaților moldoveni. Familia Mușat cu reprezentanții ei Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Petru Rareș; cronicarii Miron Costin, Ioan Neculce erau originari din acest județ [28]. Ținutul Lăpușna i-a dat Moldovei pe Alexandru Lăpușeanu, boierul Hâncu (rivalul lui Duca-Vodă), poetul Donici, Mitropolitul Gurie, episcopul Dionisie de Cetatea-Albă, Pan Halippa ș.a. Soroca a dat țării mulți oameni de seamă și luptători ai cauzei naționale (boierul filantrop, jurist și patriot – V. Stroiescu, politicianul și juristul Constantin

Stere, poetul și prozatorul Th. C. Vârnav, boier, omul politic și scriitorul Nic. Șt. Casso – poezit des cu evlavie de săraci; vechiul luptător pentru idealul național Simion Murafa, ucis de bandele bolșevice în Chișinău la 1917). La finele compartimentelor despre fiecare județ este plasată lista localităților, ceea ce permite să se urmărească dezvoltarea structural-administrativă a statului.

Partea a II-a este dedicată informațiilor despre orașele reședință, din care făceau parte și orașele de pe teritoriul Basarabiei: Chișinău, Bălți, Cernăuți, Cetatea-Albă, Hotin, Ismail, Soroca, Tighina etc. Referințele cu privire la orașe au fost alcătuite în baza cercetărilor monografice din teren, care a luat amploare și pe teritoriul Basarabiei. Important prin conținut este compartimentul *Indicele localităților din România*, unde, în conformitate cu ordinea alfabetică, poate fi găsită localitatea și județul din care făcea parte în perioada interbelică. De exemplu, Chișinău, Ghidighici, Cărpineni făceau parte din județul Lăpușna. Cu regret, în primele volume ale lucrării nu este indicat numele autorilor care au alcătuit fiecare articol, ceea ce împiedică aprecierea aportului cercetătorilor consacrați.

Volumele III (tipărit în 1938–1939) și al IV-lea (1939–1943), cu titlul comun *Economie națională*, privesc viața economică în ansamblu: producția, circulația mărfurilor, consumul, politica economică, transportul, poștele etc. Volumele se deosebesc prin diversitatea și complexitatea informațiilor – hrana, locuința, îmbrăcăminte, cadrele, producția, precum și nevoile intelectuale (radiodifuziunea), confortul (turismul, stațiunile balneare), luxul. Ținând cont de perioada în care au fost editate, impresionează executarea cu exactitate a hărților, datele statistice, care au devenit de referință pentru cercetătorii perioadei interbelice. Este de menționat că în anii '20–'30 expedițiile sociologice, care cutreierau țara în lung și în lat pentru a înregistra informații autentice despre societatea românească, au oferit enciclopediei informații sociologice veridice [29].

În procesul de lucru asupra volumelor dedicate economiei era prevăzut ca Volumul al III-lea – să descrie economia generală, iar al IV-lea – economia privată [30]. Ulterior s-a renunțat la acest concept, urmând ca Volumul al III-lea să cuprindă cercetarea condițiilor generale ale activității economice și producția, iar Volumul al IV-lea, economia de consum și schimb. Este îmbucurător faptul că aceste cărți înregistrează numele autorilor care au cercetat viața economică. Fiecare capitol se referă la un cadru sau la o ramură de manifestare economică și cuprinde paragrafe privitoare la istoricul activității respective până la analiza factorilor care iau parte la această activitate sau o condiționează, fiind urmate de expunerea tehnică a formelor principale de activitate și analiza economică și statistică a faptelor importante din domeniul respectiv. Urmează articole privitoare la legislație și la tendințele generale ale fenomenului studiat. Sunt interesante articolele ce analizează și dau apreciere doctrinei economice și adepților lor: liberalismul economic (Ion Ghica, Al. Moruzi, N. Șuțu), naționalismul economic (P. S. Aurelian, M. Eminescu, B. Petriceicu Hașdeu, Al. D. Xenopol), socialismul (C. Dobrogeanu-Gherea, Al. A. Bădăraș) [31]. În compartimentul *Economia energetică* a României sunt analizate izvoarele de energie, capacitatea lor, optându-se pentru o utilizare rentabilă, rațională. Se apreciază metodele de obținere a energiei naturale (energia vântului etc.). Fiecare capitol este finalizat cu concluzii, recomandări și bibliografie de domeniu: agricolă și forestieră, zootehnică, industrială. Sunt sugestive tabelele, diagramele care stipulează procentul oamenilor activi din România comparativ cu alte țări ale lumii, al populației rurale și urbane etc.

Lucrarea „Enciclopedia României” este de proporții mari și conține cca 5 000 de pagini (fiecare volum includea peste 1 000 de pagini) și este animată de cca 800 planșe color, 800 de hărți și fotograful color, cca 6 000 de fo-

tografii, planșe și fotomontaje. Fotografii și reproducerile au fost selectate în funcție de relevanță, calitatea estetică, valoarea didactică. Informația privind fiecare județ era însoțită de fotografii ale cetăților, bisericilor, mănăstirilor, mitropoliilor, locurilor pitorești. Fotografii, picturile (de N. Grigorescu), basoreliefurile (C. Medrea) erau plasate tematic. O parte din materialul ilustrativ a fost prezentat color, cu prioritate picturi, reproduceri de picturi, portrete ale familiilor de notorietate națională. Capitolele erau divizate de sigilii, efigii monetare, monede din toate timpurile, steme. Articolele care nu abordau exhaustiv problemele sau care aveau obiect de controversă, fuseseră dublate, fără a repeta însă materialul. Datele statistice din enciclopedia au fost confruntate cu ultimele date oficiale, iar bibliografia indicată la sfârșitul articolelor cuprindea lucrările pe care s-au bazat autorii. Articolele denotă o înaltă ținută științifică, al căror volum diferă în funcție de importanța problemei abordate. Limbajul este ușor arhaic, dar corespunde rigorilor lingvistice ale perioadei interbelice, ceea ce nu îngreuează accesul publicului larg la informațiile tematice din perioadele următoare. Deși volumele înglobează articole pe diferite teme, s-a tins spre un limbaj și un model de expunere unitar, capabil să îmbine stilurile științific, publicistic, artistic.

Volumul V și VI trebuiau să fie consacrate culturii românești, ceea ce rămâne să fie înfăptuit de generațiile viitoare. Cert este că, deși au existat cauze obiective ca să nu fie finalizate ultimele volume, exemplul precedent nu a putut fi repetat. După cum subliniază, pe bună dreptate, ziaristul Doru Tompea „nu a mai existat, de atunci încolo, un efort intelectual de o asemenea anvergură, de natură să pună la lucru energia creatoare a unor specialiști din diferite domenii” [32] și care să aibă drept produs, cum scria același Dimitri Gusti „un instrument de cercetare și de informație, o lucrare temeinică și esențială, în care netăgăduitul avânt al zilelor noastre să găsească hrana substanțială și sănătoasă, care să-i dea

vigoare și temeinicie, o perspectivă mai luminoasă asupra viitorului, printr-o cunoaștere mai adâncă a stărilor de fapt” [33].

În procesul elaborării enciclopediei au fost aplicate principii generale, prin considerarea valorilor general – umane, care pune în centrul atenției omul, cu întreaga sa activitate materială și spirituală aflată în armonie cu universul, legile naturii și societății. Au fost concentrate resurse intelectuale prin valorificarea potențialului uman, informațional, material etc. în vederea prezentării ample și profunde a obiectelor și fenomenelor, a concepțiilor privind civilizația națională, respectarea normelor deontologice în prezentarea informațiilor. La elaborarea articolelor enciclopediei, pe lângă principiile generale, au fost respectate și principii specifice, precum relevanța materialului, conferirea unui caracter științific informațiilor în baza paradigmelor, concepțiilor, viziunilor științifice consacrate, prezentarea după caz a diferitor puncte de vedere.

În funcție de conținutul abordat, la elaborarea enciclopediei au fost aplicate metode și instrumente adecvate de cercetare științifică, de structurare și prezentare textual-grafică. Materialul a fost prezentat prin prisma obiectivității și interdisciplinarității, a metodelor analitico-descriptivă, comparativă, deducției și inducției, sintezei. Volumul informațional al fiecărui articol era prezentat în funcție de importanța și actualitatea temei abordate.

În concluzie, *Enciclopedia României* (ediția 1938–1943) prezintă o componentă importantă a patrimoniului național românesc, o veritabilă valoare la care vor face referință generații de cercetători. Este un inventar, dar și un îndreptar pentru cercetători, pentru cei interesați de istoria neamului. Proiectul enciclopedic a implicat teaurizarea cunoștințelor în vederea diseminării lor. Demersul național, care trece ca un fir roșu prin conținutul enciclopedic, are drept obiectiv formarea personalității individului, educația patriotică. Aria

tematică include articole de factură națională, cu caracter multidisciplinar. Toate temele sunt tratate într-un cadru structural unic. Articolele de proporții mari cuprind articole de proporții mici care fac parte din același câmp lexical. Lucrarea oferă în mai multe volume informații veridice din diverse domenii ale cunoașterii, revendicând o ținută științifică și informativă de nivel înalt. În selectarea specialiștilor care au semnat articole s-a ținut cont de notorietatea lor și contribuția în dezvoltarea unui domeniu sau școală. Iar comitetul de redacție care a lucrat la această lucrare de valoare a contribuit în mare măsură la opera de renaștere națională a României.

Referințe bibliografice:

- [1] Gusti D. Opere. Vol. I, II. București: Ediția Academiei, 1968.
- [2] Enciclopedia României. Vol. I. București: Imprimeria Națională, 1938, p. 8.
- [3] Dimitrie Gusti – profesor universitar la Iași și București, președintele Institutului Social Român, directorul Fundației Regale „Principele Carol”, membru al Academiei Române, președintele Asociației Științifice pentru Enciclopedia României, Ministru a Cultelor și Instrucțiunii Publice.
- [4] Nicolae Iorga – istoric, scriitor, publicist, profesor universitar București, președintele Ligii Culturale, președintele Comisiunii Monumentelor Istorice, fost președinte al Consiliului de Miniștri, membru al Academiei Române.
- [5] Constantin Rădulescu-Motru – profesor universitar București, decanul Facultății de Litere și Filosofie din București, membru al Academiei Române.
- [6] Virgil Madgearu – economist, sociolog, politician, membru post-mortem al Academiei Române.
- [7] Constantin C. Giurescu – profesor universitar București, director la Fundațiile Regale „Principele Carol”.
- [8] Vulcănescu Mircea – asistent universitar din București, Directorul Datoriei Publice din Ministerul de Finanțe, administrator delegat al Asociației Științifice pentru Enciclopedia României.

[9] Dan Botta – scriitor, membru în Comitetul de redactare al Asociației Științifice pentru Enciclopedia României.

[10] Constantin Moisil – profesor universitar București, director general al Arhivelor Statului, președintele Societății Numismatice Române, membru corespondent al Academiei Române.

[11] Cezar Petrescu – prozator, romancier, membru al Academiei Române.

[12] Flondor Constantin – ministru plenipotențiar, mareșalul Palatului.

[13] Leonte Virgiliu – directorul Asociației Științifice pentru Enciclopedia României.

[14] Manolescu Ion – general, președintele Caselor Naționale, membru în Comitetul Permanent „Straja Țării”.

[15] Enciclopedia României. Vol. I. București: Imprimeria Națională, 1938, p. 8.

[16] Enciclopedia României. Vol. II. București: Imprimeria națională, 1938, p. 54.

[17] Ibidem, p. 54.

[18] Ibidem, p. 54.

[19] Ibidem, p. 98.

[20] Ibidem, p. 125.

[21] Ibidem, p. 324.

[22] Ibidem, p. 100.

[23] Ibidem, p. 130.

[24] Ibidem, p. 267.

[25] Ibidem, p. 137.

[26] Ibidem, p. 56.

[27] Ibidem, p. 418; Mănăstiri și schituri din Republica Moldova: studii enciclopedice. Chișinău: Institutul de Studii Enciclopedice, 2013.

[28] Ibidem, p. 128.

[29] Gusti D. Opere. Vol. I, II. București: Editura Academiei, 1968.

[30] Enciclopedia României. Vol. III. București: Imprimeria națională, 1943, p. 5.

[31] Ibidem, p. 261-291.

[32] Tompea D. Enciclopedia României ca formă de recuperare a memoriei. În : Ziarul de Iași, 09.02.2011, p. 1.

[33] Gusti D. Opere. Vol. I, II. București: Editura Academiei, 1968.

CONSIDERAȚII METODOLOGICE PRIVIND STUDIILE ENCICLOPEDICE NAȚIONALE CU REFERIRE LA GEOGRAFIE

METHODOLOGIC CONSIDERATIONS REGARDING THE NATIONAL ENCYCLOPAEDIC STUDIES RELATED TO GEOGRAPHY

Vitalie SOCHIRCĂ¹

REZUMAT

În articol sunt abordate unele aspecte cu caracter metodic privind studiile enciclopedice geografice din Republica Moldova. S-a realizat o analiză a studiilor anterioare din „Enciclopedia Sovietică Moldovenească” (1970–1981), comparativ cu cele în curs de desfășurare (ediția nouă a enciclopediei), având la bază Ghidul „Recomandări metodice pentru autorii și redactorii Enciclopediei Moldovei”.

Cuvinte-cheie: *geografia fizică, geografia umană, geografia economică, raion administrativ.*

ABSTRACT

Some aspects of methodic character are discussed, concerning the geographical encyclopaedic studies in the Republic of Moldova. The analysis is provided of previous studies, reflected in the „Soviet Moldavian Encyclopaedia” (1970-1981), compared to those actually being performed (a ninth edition of encyclopaedia), based on the Guide „Methodic recommendations for the authors and editors-in chief of the Encyclopaedia of Moldova”.

Keywords: *physical geography, human geography, economic geography, administrative region.*

Actualitatea studiilor enciclopedice cu referire la geografie

Realizarea unor cercetări cu caracter enciclopedic și publicarea unor lucrări enciclopedice care includ diverse aspecte din domeniul geografiei sunt foarte actuale, pornind de la raritatea unor astfel de lucrări în ultimele două decenii, comparativ cu anii 70-80 ai secolului al XX-lea – foarte fertili în această privință. Revoluția informațională din ultimele decenii și „internetizarea” societății moderne, după părerea noastră, nu a redus din însemnătatea studiilor de caracter enciclopedic. Din contra, avalanșa mereu crescândă a informației de divers caracter și

apariția ei fără trierea la care era supusă în trecut, impune, în cazul unor formatori sau consumatori de informații responsabili, apelul la o sursă demnă de încredere. Or, anume acesta ar fi rolul fundamental al unor enciclopedii în perioada actuală.

Studiile enciclopedice sunt cu atât mai necesare în domeniul Geografiei Republicii Moldova – un stat tânăr și cvasianonim în lume. Publicațiile enciclopedice anterioare care vizau și geografia spațiului actualiei Republici Moldova, țineau de alte state, parte a cărora era și Moldova de la est de Prut, Basarabia, Transnistria sau Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (RSSM).

¹ Vitalie Sochircă, doctor, conferențiar universitar, Universitatea de Stat din Moldova.

Obiectul studiului

Conținutul articolului se referă la unele aspecte de caracter metodic privind studiile enciclopedice geografice din țara noastră. A fost realizată o analiză a studiilor anterioare din „Enciclopedia Sovietică Moldovenească” (în continuare *ediția ESM*) în 8 volume (editată în perioada 1970-1981) [1] și «Советская Молдавия. Краткая энциклопедия» (editată în limba rusă în anul 1982) [2], comparativ cu cele în curs de desfășurare (*ediția nouă* a enciclopediei, preconizată în 10 volume), având la bază Ghidul „Recomandări metodice pentru autorii și redactorii Enciclopediei Moldovei”, elaborat de Instituția publică „Enciclopedia Moldovei” și editat în anul 2009 [3]. Sugestiile de mai jos nu urmăresc scopul de a critica realizările anterioare, ci de a îmbunătăți calitatea articolelor din domeniul geografiei în edițiile viitoare. Ridicarea nivelului calitativ al articolelor enciclopedice, trebuie să se bazeze pe cercetările științifice și experiența internațională în domeniul dat.

Rezultate și discuții

1. Compartimentul „Științele Pământului”. Geografia fizică

Toate articolele din domeniul Geografiei fizice, din ambele ediții enciclopedice, sunt bine structurate, conform unor algoritmi argumentați, iar conținutul este mai puțin influențat de factorul subiectiv și îndeosebi de cel ideologic. Propunerile noastre de îmbunătățire țin mai mult de consecutivitatea unor puncte din algoritm și de completarea algoritmului cu noi conținuturi în *ediția nouă* a enciclopediei.

A) Articolele despre continente și părți ale lumii. Aceste articole sunt structurate reușit în ambele ediții enciclopedice. Propuneri de îmbunătățire a *ediției noi*: de a modifica consecutivitatea unor puncte din algoritm: punctul 6. „Structura geologică” de a-l plasa înainte de punctul 5. „Relieful” (această denumire scurtă este mai potrivită decât cea din Ghid), întrucât structura și procesele geologice determină, în mare parte, relieful; punctul 10. „Solurile” de a-l plasa după punctele

11. „Vegetația” și 12. „Lumea animală” (aceste două denumiri sunt mai potrivite decât cele din Ghid), care sunt factori de formare a solului; de completat algoritmul cu punctul „Populația”, precum era în *ediția ESM*; de modificat titlul punctului 13. „Teritoriile protejate” în „Ariile protejate” (un termen adoptat în literatura de specialitate).

B) Articolele despre formele de relief și cele despre insule și peninsule. Această categorie include articole consacrate principalelor forme de relief (câmpie, șes, podiș, platou, lanț muntos, pisc montan etc.), precum și cele despre insule și peninsule. Ele sunt bine structurate, cuprind elementele relevante, date într-o succesiune argumentată. La îmbunătățirea *ediției noi* ar contribui: modificarea titlului punctului 2 din algoritm la toate tipurile indicate din „Amplasarea geografică” în „Poziția geografică”; plasarea punctului „Structura geologică și substanțele minerale utile” înaintea punctului referitor la Relief.

C) Articolele despre entități geografice acvatice. La această categorie se atribuie articolele despre mări, oceane, golfuri, strâmtori, râuri, lacuri, bazine de acumulare, ghețari. Aceste articole sunt bine structurate, iar pentru *ediția nouă* propunem: la articolele despre mări și oceane de adăugat la punctul 13 cuvintele „florei și” înainte de cuvântul „faunei”.

2. Compartimentul „Științele sociale”. 5.5. Geografia umană/socială și economică

A) Articolele complexe despre state. În ansamblu, articolele despre țări sunt bine structurate în ambele ediții enciclopedice. Nu ne vom referi în acest studiu la conținutul științific al fiecărui compartiment despre state, limitându-ne doar la menționarea faptului că acesta are, în general, un nivel înalt, cu excepția abaterilor de caracter ideologic, sovietic, care persistă îndeosebi la compartimentele „Istoria”, „Populația” și „Economia națională”. Conținutul are o consecutivitate logică de expunere a componentelor naturale și antropice ale unei țări, fiind prezente în ambele ediții următoarele compartimente: 1. Date generale; 2. Natura (*ediția ESM*) sau Cadrul natural

(*ediția nouă*); 3. Populația; 4. Istoric (*ediția ESM*) sau Notă istorică (*ediția nouă*); 5. Economia.

În *ediția ESM*, spre deosebire de *ediția nouă*, sunt mai extinse compartimentele „Istoria” și „Economia”. Referitor la istorie însă, fără o relevanță științifică, întrucât conținutul era axat pe promovarea ideologiei sovietice și pe istoria partidelor pro-comuniste și pro-sovietice. Pe când compartimentul „Economia” prezenta ramurile și subramurile economiei succesiv, mai întâi sectorul producției materiale (Agricultura și Industria), apoi sectorul serviciilor (numit în prezent sector terțiar): transportul; ocrotirea sănătății; învățământul, instituțiile științifice și de cultură; presa, radiodifuziunea și televiziunea; literatura; arhitectura; artele plastice; muzica; teatrul; cinematografia. La unele țări mai apar și compartimentul „Partide politice și sindicate”. Informația era relevantă, actuală, întemeiată pe argumente și surse bine informate. Compartimentul „Populația” era prea succint, se limita la câteva date generale, includea puține date faptice, statistice. Drept exemple reprezentative sunt cazurile Turciei sau al Chinei, care la compartimentul „Partide politice și sindicate” au 22 de rânduri și, respectiv, 16 rânduri, iar la compartimentul „Populația” doar câte 9 rânduri fiecare. Un nivel științific înalt avea compartimentul „Natura”, care nu era influențat de ideologie, deși ni se pare că în cazul multor țări, chiar a celor cu o suprafață mare a teritoriului, acest compartiment era prea succint. De exemplu, la China compartimentul „Natura” cuprindea un spațiu de 2 ori mai mic, comparativ cu compartimentul „Știință și instituțiile științifice”.

Propuneri de optimizare a ediției noi a enciclopediei: la subcapitolul 5.5.1. Structura articolului complex despre un stat, de a redenumi compartimentul „Notă istorică” în „Istoria” și de a-l plasa după compartimentul 2. „Natura”, iar apoi să urmeze „Populația” și „Economia”, întrucât populația și economia actuale sunt derivate din particularitățile dezvoltării istorice a țării. De asemenea, la finalul

compartimentului „Economia” propunem să fie atașat și compartimentul „Turismul”, care este parte a economiei naționale și nu o componentă separată a statului. La punctul 14 din algoritmul de scriere a articolului, recomandăm să fie caracterizată „Poziția geografică” a țării și nu doar „Poziția fizico-geografică”. „Relieful” (punctul 15) trebuie să urmeze și să nu preceadă „Structura geologică și minereurile utile” (iar în loc de „minereurile utile” de scris „substanțele minerale utile”), deoarece relieful este determinat, în mare parte, de condițiile și procesele geologice. Modificarea consecutivității de expunere a componentelor naturii se impune și în cazul „Solurilor” (punctul 19), care trebuie să urmeze după „Vegetație” (punctul 20) și „Regnul animal” (care propunem să fie redenumit „Lumea animală” (punctul 21)) și nu invers. Altă denumire se propune și pentru punctul 22 – „Ariile protejate de stat” în loc de „Teritoriile protejate de stat” și punctul 23 „Starea mediului ambiant” în loc de „Ecologia”.

Compartimentul „Populația” (de altfel ca și toate articolele generale despre populație) necesită modificări ale consecutivității, după cum urmează: începutul cu punctul „Dinamica numerică” și nu cu punctul „Componenta națională”, întrucât o populație este mai întâi o comunitate de oameni, care apoi poate fi divizată după criterii etnice, rasiale etc.; urmează „Indicatorii mișcării naturale”, „Migrația”, „Speranța de viață la naștere”, „Structura populației” (pe criteriile de vârstă, de sex, etnic, rasial, religios etc.), „Repartiția spațială și densitatea populației”, „Populația urbană”, „Orașele principale”.

B) Articolele despre un raion administrativ al Republicii Moldova. În ansamblu articolele despre raioanele administrative, ale Republicii Moldova (*ediția nouă*) sau ale R.S.S. Moldovenești (*ediția ESM*) au o structură argumentată în ambele ediții enciclopedice. Conținutul articolelor din *ediția ESM* poartă „pecetea timpului”, având un compartiment intitulat „Organizațiile raionale: de partid, comsomoliste și sindicale”, care era de

4-5 ori mai mare după volum decât compartimentul „Populația”, care se limita la 3-4 rânduri. Conținutul are o consecutivitate logică, fiind prezente în ambele ediții următoarele compartimente: 1. Date generale; 2. Natura; 3. Populația; 4. Economia. Deosebirea țin de absența în *ediția ESM* a compartimentului „Notă istorică”, propus pentru *ediția nouă*, precum și de excluderea (binevenită) din *ediția nouă* a compartimentului „Organizațiile raionale: de partid, comsomolistă și sindicală”.

Propuneri de optimizare a ediției noi a enciclopediei: la subcapitolul 5.5.2. Structura articolului despre un raion (trebuie de adăugat cuvântul „administrativ”) al Republicii Moldova, de a redenumi capitolul 2 din „Natura, resursele, ecologia” în „Natura” și de a adăuga în cadrul compartimentului punctele obligatorii în astfel de cazuri: Clima, Vegetația și Lumea animală. Compartimentul „Notă istorică” trebuie să preceadă compartimentul „Populația”, iar la compartimentul „Economia” – de adăugat cel puțin încă 2 poziții: „Cultura” și „Turismul”.

C) Articolele despre localitățile urbane și cele rurale. Aceste articole sunt, în general, bine structurate în ambele ediții enciclopedice. În același timp, în *ediția ESM* un spațiu însemnat revine „componentei ideologice” și unor date nerelevante de ordin statistic. De exemplu, la articolele despre localitățile R.S.S. Moldovenești datele privind producția agricolă și cea industrială sunt prezentate nu în valori naturale (tone, m², m³ ș.a.), ci în ruble, valoarea cărora nu este comparabilă cu valorile altor ani, mai ales că se dau pentru un singur an și reflectă o situație de moment și nu o legată în dezvoltarea economică a localității.

Propuneri de optimizare a ediției noi a enciclopediei: la subcapitolul 5.5.3. Structura articolului despre localitatea urbană și la subcapitolul 5.5.6. Structura articolului despre localitatea rurală, la punctul 4 de a caracteriza „Poziția geografică” în ansamblu și nu doar „Situația (Amplasarea) geografică în raport cu căile de transport”. În acest sens mai valabil este conținutul punctului 2 din „Date

generale” subcapitolul 5.5.5. Structura articolului despre un oraș mare. La articolele despre localitățile urbane și cele rurale, considerăm că trebuie extins compartimentul „Populația” – de mare importanță pentru o localitate – cu date privind dinamica numerică, mișcarea naturală, migrația, structura, ocupațiile etc.

D) Articolele despre regiunea economică. La aceste articole propunem de adăugat punctul 7 „Condițiile și resursele naturale” în loc de „Resursele minerale”, punctul 10 „Sectorul serviciilor” și punctul 11 „Centrele economice principale” înainte de Bibliografie.

Concluzii:

- În țara noastră s-a acumulat o experiență bogată în domeniul cercetărilor enciclopedice cu referire la geografie, materializată în numeroase lucrări publicate, dintre care cea mai valoroasă și voluminoasă rămâne Enciclopedia Sovietică Moldovenească în 8 volume (editată în perioada 1970–1981);

- În același timp, extrem de necesară este *ediția nouă* a enciclopediei, preconizată în 10 volume, iar în vederea îmbunătățirii calității articolelor din domeniul geografiei se impune optimizarea și modernizarea aparatului metodologic, având la bază recomandările metodice deja elaborate, obiectivul dat fiind urmărit și în acest studiu.

Referințe bibliografice:

[1] Энциклопедия Советикэ Молдовеняскэ. Vol. 1–8. Колектив де ауторь. Академия де Штиинце а РСММ: Редакция принципалэ а Энциклопедией Советиче Молдовенешть. Кишинэу, 1970–1981.

[2] Советская Молдавия. Краткая энциклопедия. Коллектив авторов. Главная редакция Молдавской Советской Энциклопедии. Кишинев, 1982.

[3] Recomandări metodice pentru autorii și redactorii Enciclopediei Moldovei. Alcătuitori Țăruș D., Xenofontov I., Timuș A. ș.a. Chișinău: Instituția publică „Enciclopedia Moldovei”, 2009.

ISAAK KRASSILCHIK – FONDATORUL ȘCOLII BASARABENE DE MICROBIOLOGIE ȘI ENTOMOLOGIE

ISAAK KRASSILCHIK – FONDER OF BASARABIAN SCHOOL OF MICROBIOLOGY AND ENTHOMOLOGY

Constantin MANOLACHE¹
Mihai URSU²

REZUMAT

În articol se elucidează viața și activitatea remarcabilului biolog basarabean Isaak Krassilchik, fondatorul școlii de microbiologie și entomologie din ținut. O atenție deosebită s-a acordat analizei contribuției doctorului în științe Isaak Krassilchik la promovarea investigațiilor în domeniul entomologiei aplicative, la elaborarea metodelor biologice și chimice de combatere a vătămătorilor culturilor agricole (filoxerei, lăcustei migratoare și altor dăunători), la fondarea și organizarea activității primei Stații bioentomologice din Basarabia (1910), la propagarea cunoștințelor științifice și aplicarea lor în practică.

Cuvinte-cheie: Basarabia, entomologie, microbiologie, metode biologice și chimice, filoxera, vătămători agricoli

ABSTRACT

The life and activity of the remarkable Basarabian biologist Isaak Krassilchik is elucidated in this paper, the founder of the school of microbiology and enthomology in the country. A special attention is paid to the analysis of contribution of Isaak Krassilchik, doctor of sciences, to the promotion of studies in the field of applied enthomology, elaboration of biological and chemical methods of agricultural crops pest control (phylloxera, migratory locust and other pests), foundation and organization of the first Bioenthomologic Station in Basarabia (1910), propagation of scientific knowledge and its practical application.

Keywords: Basarabia, enthomology, microbiology, biological and chemical methods, phylloxera, agricultural crops.

Printre personalitățile marcante din Basarabia de la sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX un loc aparte îi revine savantului microbiolog și entomolog Isaak Krassilchik. La începutul activității a fost preocupat de cercetarea morfologiei și sistemicii organismelor inferioare (flagelatelor), mai apoi se specializează în microbiologie și entomologie. Aceasta i-a determinat ocupația pentru întreaga viață – a studiat, a elaborat și a aplicat diferite metode de combatere a vătămătorilor culturilor agricole, obținând pe acest tărâm rezultate remarcabile, materializate în circa o sută de lucrări științifice, publicate la Odessa, Chișinău, Sankt Petersburg, Kiev, Moscova și Paris.

¹ Constantin Manolache, doctor, conferențiar universitar, Institutul de Studii Enciclopedice al AȘM.

² Mihai Ursu, Muzeul Național de Etnografie și Istorie Națională din Republica Moldova.

A activat în structuri de stat și organizații obștești, participând la diferite întruniri ale savanților naturaliști din Basarabia, Rusia, Franța și alte țări europene, unde a abordat probleme arzătoare ale entomologiei aplicative. A fost membru al secției basarabene a Societății Tehnice din Rusia, membru al Societății Entomologilor din Rusia, membru-fondator al Societății Naturaliștilor și Amatorilor de Științe ale Naturii din Basarabia, a organizat Stația Bioentomologică din Chișinău.

I. Krassilchik este cunoscut și ca activist pe tărâm social, contribuția lui la dezvoltarea culturii și învățământului din Basarabia fiind apreciabilă. A colaborat cu diferite instituții de învățământ, a fost un prieten fidel al Muzeului Zemstvei din Basarabia. Practic, întreaga viață și-a consacrat-o entomologiei aplicative, cercetării și dezvoltării meleagului său natal Basarabia, rămânând fidel acestei cauze până la sfârșitul vieții.

Isaak Krassilchik s-a născut la 14 aprilie 1857 în or. Chișinău. A fost primul fiu din cei șase copii ai familiei lui Moise și Ronia Krassilchik, care se ocupau cu comerțul, având magazine de ceasuri și de giuvaiericale. Ei locuiau și activau pe str. Pușkin în centrul orașului, în preajma bulevardului principal. Studiile primare le-a urmat acasă, ca apoi să și le continue la Proginmaziul din Chișinău. În anul 1873 este elev la Gimnaziul Gubernial din Chișinău, de unde peste un timp se transferă la Gimnaziul din Ananiev, pe care l-a absolvit cu mențiune în 1878. În același an se înscrie la Facultatea de Fizică și Matematică a Universității din Odessa, făcând studiile la Secția de științe ale naturii în perioada 1878–1882, unde îi are ca profesori renumiți savanți – zoologul I. Mecinikov (1), embriologul A. Kovalovski (2), fizicianul N. Umov (3) ș.a., care, fără îndoială, au contribuit la formarea lui I. Krassilchik ca om de știință. Fiind influențat de I. Mecinikov, Isaak Krassilchik se specializează în zoologia nevertebratelor. Prima sa lucrare științifică a fost teza de doctor în științe ale naturii, susținută în anul 1882, „Istoria dezvoltării și sistematica genului *Polytoma*

Ehrenberg”, publicată ulterior în *Analele Societății Naturaliștilor din Novorosia* în or. Odessa. Lucrarea a fost realizată sub conducerea marelui botanist rus L. Țenkowsky (4), fiind înalt apreciată de comunitatea științifică. Drept confirmare servește faptul că în același an lucrarea a fost publicată în revista germană *Zoologischer Anzeiger*, astfel devenind cunoscută specialiștilor din întreaga Europă. Încurajat de succesele obținute, I. Krassilchik continuă cercetarea flagelatelor și, în anul 1882, publică în aceeași revistă germană o altă lucrare – „Zur Naturgeschichte und über die systematische Stellung d. *Chlorogonium euchloricum* Ehrb.” Pasionat de acest domeniu, necunoscut și puțin cercetat până la el, I. Krassilchik, după absolvirea universității, continuă activitatea științifică, însă, fiind impus de împrejurări, se încadrează în activitatea științifico-practică de elaborare și implementare a metodelor de combatere a vătămătorilor culturilor agricole. Datorită insistenței sale și profesionalismului înalt el devine unul dintre cei mai experimentați specialiști în domeniul entomologiei aplicative.

După satisfacerea serviciului militar, în anul 1883 se angajează în calitate de cercetător-expert la Comisia pentru combaterea filoxerei constituită de Societatea Agricolă din sudul Rusiei. În perioada respectivă filoxera se răspândise în întreaga Europă, prezentând un pericol serios pentru viticultură. Înțelegând responsabilitatea pentru domeniul în care s-a angajat, I. Krassilchik s-a încadrat activ în studierea problemei atât la nivel regional, cât și european. El cercetează plantațiile de viță-de-vie din județele Chișinău, Bender și din sudul Basarabiei, iar ulterior dirijează procedurile de prevenire a îmbolnăvirii și tratarea viilor de filoxeră. În anul 1885 el descoperă o nouă boală a viței-de-vie – mildiul sau mana viței-de-vie, realizând primele experimente de combatere a ei cu zeama bordoleză.

Rezultatele activității și experiența acumulată în lupta cu acești dăunători ai viței-de-vie le reflectă în dările de seamă, care erau editate în fiecare an. În anul 1887 elaborează două ra-

poarte, unde dezbate aspectul combaterii filoxerei în s. Drăsliceni, care au fost publicate în *Analele Societății Agricole din Sudul Rusiei*.

Pentru studierea experienței țărilor europene în combaterea filoxerei, a fost delegat de mai multe ori în diferite țări. În urma acestor deplasări și a cercetărilor efectuate atât în Basarabia, cât și în țările din Occident, I. Krassilchik a publicat mai multe lucrări în diferite reviste și ediții de specialitate în limbile franceză, germană și rusă. Iar în anul 1888 la Congresul al VIII-lea Regional al Entomologilor, care și-a desfășurat lucrările la Odessa, el prezintă o lucrare de sinteză – „Despre situația contemporană în problema filoxerei în Europa occidentală”, în care a prezentat o analiză profundă a evoluției și a metodelor de combatere a filoxerei în diferite state și rezultatelor obținute în acest domeniu în Franța, Germania, Elveția, Ungaria, România și Rusia.

Generalizând această experiență, el ajunge la concluzia că cea mai eficientă metodă de combatere a filoxerei este profilaxia. Din aceste considerente întreaga sa activitate de luptă împotriva filoxerei a consacrat-o cercetării podgoriilor basarabene pentru depistarea acestor dăunători și realizării unor măsuri concrete pentru prevenirea filoxerei și tratarea prin metode radicale a viilor în caz de depistare a acestor insecte, care au adus daune colosale viticulturii din întreaga Europă. Rezultatele activității lui I. Krassilchik în direcția respectivă au fost reflectate în lucrările „Lupta cu filoxera”, „Raportul preventiv despre studiile efectuate în focarele de filoxeră din județul Chișinău în anul 1889”, „Raportul preventiv privind cercetarea plantațiilor de viță-de-vie în județul Chișinău”, publicate în revistele *Severnîe Vesti* și *Записки Общества сельского хозяйства Южной России/Analele Societății Agricole din Sudul Rusiei* în anul 1889. El a fost mereu în căutarea unor metode eficiente de profilaxie și dezinfecție a podgoriilor de filoxeră, a experimentat mai multe metode biologice și chimice de combatere a acestui vătămător, efectuând periodic deplasări în Franța și Germania pentru studierea experi-

enței acumulate în aceste țări. Fiind în căutarea unor posibilități de protejare a viilor, a realizat numeroase experimente de dezinfecție a plantelor cu gaze de clorură de hidrogen, găsind până la urmă modalitățile de distrugere a filoxerei – atât a indivizilor maturi, cât și a ouălor prin metoda de fumegare. Rezultatele acestor experimente le comunică în articolele „Cu privire la dezinfecția plantelor prin fumegare”, apărut în 1909 în *Lucrările Biroului Entomologic al Consiliului Științific al Direcției Principale pentru Agricultură și Reglementare Funciară*, și „Dezinfecția butașilor de viță-de-vie împotriva filoxerei prin metoda de fumegare”, publicat în 1910 în *Analele Societății Agricole din Sudul Rusiei*. În preajma Primului Război Mondial, I. Krassilchik a elaborat un proiect de creare în or. Odessa a unei stații de dezinfecție a plantelor importate de peste hotare. În acest scop a construit un aparat special cu ajutorul căruia în regim automat putea fi obținut acidul cianhidric destinat pentru dezinfectarea plantelor. Dar începutul războiului a stopat realizarea acestui proiect.

O altă direcție în activitatea lui I. Krassilchik în domeniul entomologiei aplicative chiar de la începutul activității sale profesionale a fost elaborarea metodelor de combatere a lăcustei migratoare și a altor dăunători ai culturilor agricole. Studiind insectele dăunătoare, el a stabilit că deseori ele dispar fără intervenția omului. Prin analiza fenomenului a ajuns la concluzia că insectele au dușmanii lor firești, care pot fi utilizați la combaterea dăunătorilor culturilor agricole. După ce a studiat problema mai profund, I. Krassilchik a constatat, de altfel că și alți cercetători, că cei mai răspândiți dușmani naturali ai multor insecte sunt ciupercile muscardine, care reprezintă o forță naturală colosală ce poate fi utilizată de către om. Era necesar doar de a cunoaște și a dirija această forță în interesele omului.

Susținut de profesorul I. Mecnikov, I. Krassilchik realizează mai multe experimente, iar în anul 1884 este trimis în gubernia Kiev pentru elaborarea tehnologiei și organizarea producerii în cantități industriale a ciupercilor mus-

cardine și utilizarea lor la combaterea vătămătorilor sfeclei de zahăr. Experiențele au dat rezultate pozitive și cercetările în această direcție continuă până în anul 1896. Rezultatele acestor investigații au fost publicate în mai multe lucrări atât în Rusia, cât și peste hotare. Dintre ele fac parte „Epidemia ciupercilor ca o metodă de luptă împotriva insectelor periculoase pentru sfeclă” (publicată în *Analele Societății Tehnice din Kiev*, în 1885), „Lupta cu insectele dăunătoare” (apărută în revista *Russkie Misl* în 1886), „Despre bolile provocate de ciuperci la insecte și descrierea a două boli noi pentru vița-de-vie din Basarabia”, publicate în *Analele Societății Naturaliștilor din Novorosia* în 1886.

Treptat, I. Krassilchik devine unul dintre cei mai experimentați entomologi din Imperiul Rus. La Congresul al VI-lea Regional al Entomologilor, care și-a ținut lucrările la Odessa în anul 1886, el a prezentat două referate – „Despre cauzele naturale ale dispariției insectelor vătămatoare” și „Despre producerea industrială a ciupercilor molipsitoare în scopul răspândirii lor printre insectele dăunătoare”, ambele fiind înalt apreciate atât de specialiști, cât și de funcționarii de stat și ai zemstvelor guberniilor din sudul Rusiei.

Profesorul I. Mecinikov, apreciind activitatea de cercetare și implementare a rezultatelor obținute de către I. Krassilchik, a susținut propunerea acestuia de a crea stațiuni entomologice experimentale, care ar putea accelera acumularea rezultatelor necesare pentru combaterea vătămătorilor culturilor agricole.

Activitatea lui I. Krassilchik din această perioadă este înalt apreciată de către specialiștii din Franța. Astfel, în *Bulletin Scientifique de la France et de la Belgique* din 1888 și 1889 a fost publicată lucrarea lui „De insectorum morbus qui Fungis parasiticis efficientur”, iar în *Revisite generale d'agriculture et de viticulture méridionale*, nr. 2 din 1888 – studiul „La production industrielle des parasites vegetaux pour la destruction des insectes nuisibles”. Alte două lucrări au fost incluse în *Annales de l'Institut Pasteur* în 1889. Entomologii francezi de multe ori fac trimiteri la lucrările lui I. Krassilchik

și chiar recomandă utilizarea experienței entomologului basarabean în lupta cu insectele dăunătoare. Interesul față de lucrările lui a crescut îndeosebi atunci când în Algeria, colonia Franței, în 1888 s-a început invazia lăcustelor migratoare. În *Bulletin de la Société entomologique de France Seance* din 11 iulie 1888, 12 septembrie 1888 și 9 ianuarie 1889 sunt comentate pe larg lucrările lui I. Mecinikov și I. Krassilchik referitoare la lupta contra insectelor cu ajutorul ciupercilor muscardine, în special elaborarea și aplicarea tehnologiei industriale în această direcție. Entomologii francezi își exprimau încrederea că aceste tehnologii vor putea ajuta Franța în lupta cu lăcustele, care în acea perioadă invadaseră o parte din Algeria. La lucrările lui I. Krassilchik face trimiteri entomologul Jules Künckel d'Herculais (5) în rapoartele către Guvernatorul general al Algeriei din lunile mai și august 1888 și în comunicările sale la Academia de Științe a Franței în anii 1889–1894.

Paralel cu experimentele legate de utilizarea ciupercilor muscardine, I. Krassilchik este preocupat și de problemele provocate de lăcustele migratoare, care pricinuiau mari pagube agriculturii Basarabiei. Fiind un adept al metodelor științifice de soluționare a problemelor, a efectuat și la acest capitol mai multe cercetări în bază cărora a înaintat unele propuneri ce au schimbat situația în domeniul respectiv. Mai întâi, I. Krassilchik a înaintat propunerea de combatere în permanență a lăcustelor, nu numai în anii invaziilor de proporție. Studiind experiența acumulată în lupta cu lăcustele în alte regiuni din sudul Rusiei și în județul Ismail, el a ajuns la concluzia că acestea se înmulțesc în Delta Dunării, iar de aici se răspândesc în Basarabia și în alte regiuni ale României. Iată de ce lupta cu aceste insecte trebuia începută în bălțile Dunării. Pentru verificarea acestei ipoteze, în primăvara anului 1886 a întreprins o deplasare în România. Cercetările efectuate au confirmat presupunerile făcute anterior. El s-a convins ca anume în stufăriile deltei se cuibăresc și se înmulțesc aceste insecte și lupta cu ele trebuie începută

anume în această zonă. Bazându-se pe rezultatele obținute, el înaintează propunerea de a crea o comisie mixtă ruso-română pentru cercetarea în continuare a problemei în cauză și întreprinderea unor masuri comune în lupta cu lăcustele. Peste un timp aceste propuneri au fost acceptate și soluționarea problemei a fost îndreptată în direcția cuvenită. Despre rezultatele cercetării și implementării metodelor de luptă cu lăcustele I. Krassilchik a publicat mai multe lucrări, printre care menționăm „Lăcustele în delta Dunării” (*Труды Одесской Энтомологической Комиссии/Analele Comisiei de Entomologie din Odesa*, 1886), „Când și cum de luptat cu lăcustele” (*Сельское хозяйство и лесоводство/Agricultura și Silvicultura*, nr. 12, 1890), „Legea periodicității lăcustelor” (*Одесский листок* nr. 230 din 6 septembrie 1895).

Profesionalismul și insistența cu care lucra I. Krassilchik au fost înalt apreciate și în anul 1890 este numit reprezentantul Departamentului Agricol din Sankt Petersburg, în Basarabia fiind angajat ca specialist superior în domeniul entomologiei aplicative.

La 1900, fiind unul dintre cei mai experimentați entomologi, a fost trimis în Caucazul de Nord pentru realizarea unor noi experimente de luptă contra lăcustelor cu ajutorul substanțelor chimice. Rezultatele au depășit așteptările și au demonstrat prioritatea metodelor chimice de combatere a lăcustelor față de cele mecanice utilizate anterior. Despre reușita acestor experimente a scris în lucrarea „Despre lupta cu lăcustele în regiunea Terec în primăvara anului 1900”, publicată în 1901 în Sankt Petersburg.

I. Krassilchik a continuat experimentele pentru verificarea rezultatelor obținute prin metodele chimice de combatere a vătămătorilor. În 1902 el este însărcinat de Departamentul Agriculturii să cerceteze acțiunea diferitor substanțe chimice asupra insectelor, completând arsenalul de combatere a vătămătorilor cu noi tehnologii.

Pentru a-și aprofunda cunoștințele și împărtăși experiența acumulată în 1904–1905

entomologul basarabean a asistat la un curs de microbiologie la Institutul Pasteur din Paris împreună cu cei mai mari specialiști din domeniu din diferite țări.

Tot în această perioadă a studiat vătămătorii inului în Caucaz și în alte zone din sudul Rusiei. Despre aceste experimente a scris în lucrările „Creșterea inului în Caucaz și ținutul Novorosia” (publicată în anul 1900 în Sankt Petersburg) și „Referitor la problema dăunătorilor inului în guberniile Basarabia și Herson și în Caucazul de Nord (publicată în *Analele Societății Naturaliștilor din Basarabia*, v.1, 2, 1907).

Pe întreg parcursul vieții sale, în afară de munca entuziasmată în domeniul entomologiei aplicate, I. Krassilchik a avut și o pasiune deosebită față de calitatea vinurilor basarabene. Anume prin aceasta se explică faptul că, în paralel cu lupta împotriva filoxerei, se preocupă și de îmbunătățirea tehnologiilor vinicole, contribuind la implementarea tehnologiilor avansate din țările Europei Occidentale. Printre lucrările consacrate acestei probleme remarcăm articolele: „Despre îmbunătățirea buchetului vinului”, „Despre noile fabrici pentru filtrarea vinului după metoda Șamberlan-Pasteur”, „Ciupercile de fermentație și influența lor asupra îmbunătățirii calității vinului din struguri” – publicate în revista *Земледельческая газета/Ziarul Agricol* în Sankt Petersburg, în anii 1890–1891. Participarea la lucrările mai multor congrese a viticultorilor și vinificatorilor din Rusia până în preajma Primului Război Mondial încă o dată confirmă interesul acestuia față de problema în cauză.

O etapă destul de rodnică din viața neobositului entomolog a fost ultimul deceniu din viață. De mai multe ori el a înaintat propunerea de a organiza în toate regiunile din sudul Rusiei stații entomologice care să efectueze în permanență experimentele necesare de verificare a noilor metode de combatere a vătămătorilor culturilor agricole și, în așa mod, să sporească eficiența acestor metode. În anul 1910 a fost luată decizia de a organiza o asemenea stație în Basarabia. I. Krassilchik se încadrează activ în activitatea de creare a

acestei stații și după deschiderea ei a fost numit șef al instituției. Într-un timp scurt stația bioentomologică din Chișinău se situează în fruntea instituțiilor de combatere a vătămătorilor culturilor agricole, organizează diverse experimente, editează broșuri de popularizare a metodelor de luptă cu insectele dăunătoare. În fiecare an se editează raportul de activitate a stației care conține informații științifice și practice actuale și până în zilele noastre. Sub conducerea lui I. Krassilchik stația a activat până în 1919. Chiar și când era bolnav, își făcea mari griji pentru creația sa. În 1918 a elaborat un program de reorganizare a stației și de fortificare a activității ei, însă evenimentele ce au urmat în Basarabia au făcut imposibilă realizarea acestuia. Neobositul entomolog s-a stins din viață la 3 noiembrie 1920 și a fost înmormântat în cimitirul evreiesc din Chișinău. A trăit doar 63 de ani, dar a avut o viață rodnică, plină de realizări, înscriindu-și prin ele numele în lista întemeietorilor entomologiei aplicate și fiind apreciat la nivel european încă în timpul vieții.

Făcând o generalizare asupra vieții lui, putem afirma că I. Krassilchik se înscrie în avangarda intelectualilor de la sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. XX, care au încercat să-și unească forțele, pentru a face viața mai bună, pentru a dezvolta economia, cultura, învățământul, ocrotirea sănătății în baza realizărilor științifice. Din aceste considerente au apărut în perioada respectivă diferite societăți științifice. I. Krassilchik a activat în cadrul *Societății Agricole din Sudul Rusiei*, *Societății Tehnice Ruse*, *Societății Entomologice din Rusia* și *Societății Naturaliștilor și Amatorilor de Științe ale Naturii din Basarabia*. În cea din urmă a fost membru-fondator. În anul 1902 el a fost printre naturaliștii din Chișinău care, împreună cu baronul A. Stuart, au ieșit cu inițiativa de a crea o societate pentru cercetarea mai multor probleme științifice, pentru studierea Basarabiei în plan istorico-natural și popularizarea cunoștințelor despre natură. La 15 martie 1904 I. Krassilchik a participat la adunarea de constituire a Societății, fiind ales membru al

Comisiei de redacție care avea să pregătească pentru editare *Analele societății*. El s-a încadrat activ în lucrul societății prezentând comunicări științifice pe diverse teme, activând în cadrul comisiilor pentru cercetarea cauzelor uscării plantațiilor forestiere și pentru organizarea experimentelor de nimicire a filoxerei cu curent electric pe parcursul anilor 1904–1905.

În anul 1906 a fost ales membru al Consiliului Societății și a participat activ la pregătirea și editarea primului volum în trei fascicule a *Analelor Societății Naturaliștilor și Amatorilor de Științe ale Naturii*, care este una din primele publicații științifice periodice din Basarabia, apărute până în 1917 în șase volume cu nouă fascicule. În această publicație au văzut lumina tiparului și unele lucrări ale lui I. Krassilchik.

I. Krassilchik era un adept înflăcărat al dezvoltării științei și a contribuit în permanență la dezvoltarea învățământului, la susținerea instituțiilor de învățământ din Basarabia. Împreună cu E. Recalo, cu care a colaborat mai mult timp, a organizat un laborator entomologic pe lângă Școala Reală din Chișinău. A fost membru al Societății de Ajutorare a Elevilor Sărmani de la Școala Reală, membru al Consiliului de Tutelă al Școlii de Comerț din Chișinău, primul profesor al Școlii Evreiești, profesor al Școlii evreiești pentru cei săraci Talmud Tora, participant la soluționarea multor probleme sociale. În special s-a manifestat activând în cadrul Comitetului de Ajutorare a Evreilor ce au suferit în timpul pogromului din 1903.

I. Krassilchik a fost unul dintre susținătorii Muzeului Zemstvei din Basarabia, contribuind în permanență la completarea bibliotecii cu lucrări științifice și literatură de specialitate. A colaborat cu directorul muzeului, baronul A. Stuart, și cu entomologii angajați în instituție. Recent au fost descoperite câteva cărți cu autografe de donație ale lui I. Krassilchik adresate directorului muzeului, iar în Arhiva Națională a Republicii Moldova a fost depistat un demers semnat de specialistul superior al Departamentului Agriculturii I. Krassilchik adresat Muzeului Zemstvei din

Basarabia prin care se informează că în adresa muzeului sunt expediate alăturat câteva lucrări din domeniul entomologiei.

Întreaga sa viață I. Krassilchik a trăit în or. Chișinău și a locuit pe strada Leova, 82. Casa care i-a aparținut s-a păstrat până în zilele noastre și e situată pe strada Șciusev, 88. A crescut și a educat șase copii. Cu părere de rău, în contextul evenimentelor care s-au perindat în întreaga Europă în prima jumătate a sec. XX, soarta lor a fost destul de zbuciumată, ca și soarta majorității intelectualilor basarabeni, deși au rămas întotdeauna demni de memoria tatălui său.

Cercetător neobosit, patriot înflăcărat, cetățean activ și părinte grijuliu – anume așa poate fi caracterizat Isaak Krassilchik care s-a născut și a activat pe această palmă de pământ a Europei cunoscută sub numele de Basarabia. El figurează în lucrările științifice de profil apărute în acest răstimp în diferite țări ale lumii. A fost și rămâne printre savanții care au creat premisele dezvoltării științei contemporane și apariției instituțiilor științifice care s-au format în cadrul Academiei de Științe a Moldovei. El face parte din acele personalități distincte care s-au impus nu numai pe plan național, dar și internațional, înscriindu-se în palmaresul istoric al științei europene.

Note biografice:

(1) **Ilia Mecnikov (Elie Metchnikoff)** (1845–1916), biolog, fiziolog, patolog rus și francez, unul din fondatorii embriologiei evoluționiste, fondatorul patologiei comparative a inflamației și a teoriei fagocitare a imunității. Magistrul (1867), doctor [habilitat] (1868), membru corespondent (1883), apoi de onoare (1904) al Academiei de Științe din Petersburg, membru al Academiei de Științe a Franței (1904). A lucrat în calitate de profesor la Universitatea din Odesa (1870-1882). În 1887 a emigrat în Germania. Fiind invitat la Institutul lui Louis Pasteur (ulterior se va numi Institutul Pasteur) a ocupat funcțiile de șef de laborator (1888-1905) și de vicedirector (din 1905). Laureat al Premiului Nobel în domeniul fiziologiei și

medicinii (1908). Membru al mai multor academii și societăți științifice din Europa, doctor de onoare al Universității din Cambridge (Anglia). Vezi: Петрюк П. Т., Кучма И. Ю., Резник В. И., Илья Ильич Мечников: биографические, научные и психиатрические аспекты (к 165-летию со дня рождения). În: *Аннали Мечниковского института*, 2010, № 2, с. 53–62 - http://ido.rudn.ru/psychology/history_of_psychology/biograf192.html; <http://www.istorya.ru/person/me4nikov.php>; <http://megaznanie.ru/index.php/encyclopedia/science/5078--18451916.html>; <http://zoology.museums.spbu.ru/index.php?title>.

(2) **Alekandr Kovalevskii** (1840–1901), biolog rus, unul din fondatorii embriologiei evoluționiste. Magistrul (1865), doctor [habilitat] în zoologie (1867), academician al Academiei de Științe din Petersburg (1890). A absolvit Universitatea din Petersburg (1863). A lucrat în calitate de docent la Universitatea din Petersburg (1866–1867), profesor la universitățile din Kazan (din 1868), Kiev (din 1869), Odesa (din 1874) și din Petersburg (1891-1894), director al Stației Biologice din Sevastopol (1892–2001). A participat la elaborarea măsurilor de combatere a filoxerei în Basarabia, Crimeea și Caucaz. Vezi: *Большая советская энциклопедия* - <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/96381/Ковалевский>; *Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И. А. Ефрона* - http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/132491/Ковалевский; *Большая биографическая энциклопедия* - http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/56790/Ковалевский.

(3) **Nicolai Umov** (1846–1915), fizician rus, specialist în domeniul fizicii teoretice. Magistrul (1871), doctor [habilitat] (1874). Studii superioare – Universitatea din Moscova (1863–1867). A activat în calitate de docent (1871–1875) și profesor (1875-1893) la Universitatea din Odesa, profesor la Universitatea din Moscova (1893–1911). Membru și președinte (din 1897) al Societății Naturaliștilor din Moscova. Vezi: *Большая советская энциклопедия* - <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/142853/Умов>; http://krugosvet.ru/enc/nauka_i_tehnika/fizika/UMOV_NIKOLA_ALEKSEEVICH.html.

(4) **Lev Tenkowsky** (1822–1887), botanist și bacteriolog rus de origine poloneză, fondator al

școlii microbiologice din Rusia. Magistru în botanică (1846), doctor [habilitat] în științe ale naturii (1856), membru corespondent al Academiei de Științe din Petersburg (1881). A absolvit Universitatea din Petersburg cu titlul de candidat în științe ale naturii (1844). A activat în calitate de profesor la Liceul Demidov din Iaroslavl (1850–1854), la universitățile din Petersburg (1854–1859), Odesa (1865–1871) și Harkov (1872–1887). Vezi: *Большая советская энциклопедия* - <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/148587/Ценковский>; *Большая биографическая энциклопедия* - http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/15203/Ценковский.

(5) **Philippe Alexandre Jules Kunckel D'Herculais** (1843–1918), entomolog francez. După obținerea baccalaureatului (1860) și-a continuat studiile la Școala de Mine (1861–1864), a audiat cursuri teoretice la Colegiul Franței, Muzeul Național de Istorie Naturală și la Universitatea Sorbonne (1864–1866). A activat la Muzeul Național de Istorie Naturală (din 1866), Institutul Național de Agronomie (din 1876), precum și în Argentina, Algeria, Corsica. Membru și vicepreședinte al Societății de Biologie din Franța, membru și președinte (1808–1809) al Societății de Entomologie din Franța, membru și președinte al Societății de Zoologie din Franța. Vezi: <http://cths.fr/an/prosopo.php?id=100527>; <http://en.academic.ru/dic.nsf/enwiki/6618524>.

Bibliografie:

I. Lucrările științifice ale profesorului doctor Isaak Krassilchik

1. КРАСИЛЬЩИК И. М., *Саранча в дельте Дуная. Предварительный отчет о поездке весною 1886 г. для исследования саранчи в Измаил. у. и в Румынии*. În: Труды Одесского энтомологической комиссии, Одесса, 1886, с. 1-27.
2. КРАСИЛЬЩИК И. М., *О грибных болезнях у насекомых*. În: Записки Новоросского общества ва естествоиспытателей, Одесса, 1886, с. 103.
3. КРАСИЛЬЩИК И. М., *Борьба с вредными насекомыми*. În: Русская мысль, год VII, кн. 2. СПб. 1886 (3. Саранча в дельте Дуная.

4. О мерах борьбы с саранчой. 9. Когда и как бороться с саранчой. 10. Закон периодичности саранчи).

4. КРАСИЛЬЩИК И. М., *О причинах естественного исчезновения вредных насекомых*. În: Труды VI-го областного энтомологического съезда. Одесса, 1886 г. стр. 69-88.

5. КРАСИЛЬЩИК И. М., *О мерах борьбы с саранчой*. În: Труды VII-го областного энтомологического съезда, Одесса, 1887, стр. 31-46.

6. КРАСИЛЬЩИК И. М., *О современном состоянии флуксерного вопроса в Западной Европе*. În: Труды VIII-го областного энтомологического съезда. Одесса, 1889 г., стр. 31-52.

7. КРАСИЛЬЩИК И. М., *Когда и как бороться с саранчой*. În: Сельское хозяйство и лесоводство. № 12, 1890 г., с. 359-377.

8. КРАСИЛЬЩИК И. М., *Къ вопросу объ учушении способовъ борьбы съ вредными насъкомыми*. În: Земледельческая газета, № 22, 27, 1892.

9. КРАСИЛЬЩИК И. М., *Закон периодичности саранчи. Вычисление наперед сроковее появления*. În: Одесский листок, № 230, 1893 г.

10. КРАСИЛЬЩИК И. М., *Проектъ преобразования в дельте борьбы съ филлоксеру въ подвѣдомственномъ Одесскому Фипоксерному Комитету*. În: Труды совещания дѣлу о борьбе съ филлоксеру въ России, С.-Петербург, 1895 г.

11. KRASSILCHIK И. М., *Contribution a l'étude de la blacherie, de la Grasserie et de la pebrine*, Paris, 1896 г.

12. КРАСИЛЬЩИК И. М., *О новомъ способѣ освѣщенія газомъ ацетиленомъ*. Кишинёв. 1897 г.

13. КРАСИЛЬЩИК И. М., *Петрольно-мышьяковистые препараты, как средство борьбы с целым рядом вредных насекомых*. În: Хозяинъ. 1899 г.

14. КРАСИЛЬЩИК И. М., *Люцероная и льняная совка. (Heliothis dipsaceus L.) и нѣкоторые другие вредители льна на Сѣверномъ Кавказѣ*. С.-Петербургъ. 1900 г.

15. КРАСИЛЬЩИК И. М., *О борьбе съ саранчею при помощи швейнфуртской*

зелени въ Терской области весной 1900 года. С.-Пб. 1901 г., с. 1-25.

16. КРАСИЛЬЩИКИ. М., *Оборгоанизации борьбы съ вредителями винограда*. În: Труды съезда виноградей и винодѣловъ въ Одессѣ (съ 9-15 Февраля 1903 года). Томъ 11-й, Материалы къ съезду. Одесса. 1903 г.

17. КРАСИЛЬЩИК И. М., *Къ вопросу о вредителяхъ льна въ Бессарабской и Херсонской губернияхъ и на сѣверномъ Кавказѣ. Zur Frage uber die Schaduge des Flachses m den Gouvernements Bessarabien und Gherson und im nordlichen Caucasus*. În: Труды бессарабского общества естествоиспытателей и любителей естествознания. Том 1, часть 2-я. 1906/7 год, Кишинѣвъ. 1907.

18. КРАСИЛЬЩИК И. М., *Опыты зараженія пичинокъ хлѣбного и другихъ жуковъ дичинками мухи Микрофталмы*. În: Труды бессарабского общества естествоиспытателей и любителей естествознания. Том 1, часть 3-я. 1907/8 год, Кишинѣвъ, 1908.

19. КРАСИЛЬЩИК И. М., *Новые споровики, вызывающие болѣзни и смертность у насѣкомыхъ*, С.-Петербургъ, 1908 г.

20. КРАСИЛЬЩИК И. М., *Къ вопросу о дезинфекции растений путемъ окуливаны. Цезинфекгн'я окорененныхъ виноградныхъ саженцевъ отъ филлоксеры*. În: Труды съезда виноградарей и винодѣловъ в Одессе, 20-23 августа 1910 г., стр. 103-109;

21. *Критическое выступлеше г. Шевырева. Отвѣтъ И. М. Красильщика*, Кишинев, 1913.

22. КРАСИЛЬЩИК И. М., *Отчет о деятельности био-энтмологической станции в 1913 году*, Кишинѣвъ, 1913.

23. КРАСИЛЬЩИК И. М., *Дезинфекция посадочного материала и семян*. În: Сельское хозяйство и лесоводство, 1914.

24. КРАСИЛЬЩИК И. М., *О борьбе с амбарным долгоносиком*, Кишинѣвъ, 1915.

25. КРАСИЛЬЩИК И. М., *Отчетъ о деятельности био-энтмологической станции въ 1914 году*, Кишинѣвъ, 1915.

26. *Bulletin de la Société entomologique de France*, Séance du 11 juillet 1888

27. *Bulletin de la Société entomologique de France*, Séance du 12 septembre, 1888.

28. *Bulletin de la Société entomologique de France*, Séance du 9 janvier 1889.

29. *Rapport Kiinkel d'Herculais au Gouverneur general de l'Algérie*. Mai 1888.

30. *Rapport Kiinkel d'Herculais au Guverneur general de l'Algérie*. Août 1888.

31. *Kiinkel d'Herculais. Communicatins à l'Académie des Sciences* 1889-1894.

32. *Bulletin de la Société entomologique de la France et de la Belgique*. 1888

33. *Annales de l'Institut Pasteur* 1889. 1.

34. *Annales de l'Institut Pasteur* 1889. 2

II. Literatura selectivă despre Isaak Krassilchik

1. *Красильщик И. М.* În: Энциклопедический словарь. Ф. А. Бронкауз и М. А. Ефрон, т. 32. СПб., 1895.

2. *Красильщик И. М.* În: Липшиц С., *Русские ботаники*, Т. IV, М., 1952.

3. *Красильщик Исак Матвеевич* În: *Enciclopedia Sovietică Moldovenească*, vol. III, Кишинев, 1972.

4. *Krassilchik Isaak* În: *Chișinău*. Enciclopedie, Chișinău, 1997.

5. *Arhiva Națională a Republicii Moldova*, F. 65, inv. 2; F. 791, inv. 1. d. 13.

6. *Academia de Științe a Moldovei: istorie și contemporaneitate*. 1946-2006, Chișinău: Știința. 2006.

7. *Пономарев В. П., Биоэнтмологическая станция*. În: *Садоводство, виноградарство и виноделие Молдавии*, 1983, № 12.

PETRU BUZUC – LINGVIST SLAVIST BASARABEAN

PETRU BUZUC – BASARABIAN SLAVICIST LINGUIST

Ion JARCUȚCHI¹
Brighita KOVARSKI²

REZUMAT

Cititorului din Republica Moldova pentru prima dată i se propune un studiu despre viața și activitatea omului de știință, lingvistului poliglot Petru Buzuc, al cărui nume se înscrie în șirul celebrilor lingviști basarabeni care au contribuit apreciabil la dezvoltarea filologiei slave. Se evidențiază aportul profesorului doctor Petru Buzuc la studierea problemelor privind formarea și evoluția limbilor slave, îndeosebi a limbilor ucraineană și belarusă, sub aspect istoric, fonetic, ortografic, dialectologic etc. Este elucidată contribuția cercetătorului la dezvoltarea geografiei lingvistice, devenit fondatorul geografiei lingvistice belaruse, autorul primului atlas dialectologic din URSS. Subiectele abordate sunt reflectate în contextul mediului politic tensionat și controversat din anii '20-'30 ai secolului al XX-lea în URSS.

Cuvinte-cheie: lingvistică, limbi slave, dialectologie, cercetare, Basarabia, Belarus.

ABSTRACT

For the first time to the readers from the Republic of Moldova a study is proposed concerning the life and activity of a scientist, linguist polyglot Petru Buzuc, whose name is included in the circle of well-known Basarabian linguists, which made an essential contribution to the development of Slavic philology. The contribution of professor doctor Petru Buzuc to the study of Slavic languages formation and evolution is revealed, especially Ukrainian and Belorussian languages, in historical, phonetic, orthographic, dialectologic, etc. aspects. The contribution of the researcher to the development of linguistic geography is elucidated, due to which he has become a founder of Belorussian linguistic geography, author of the first dialectologic atlas in the USSR. The mentioned subjects are reflected in the context of a tense political medium in the years 20-30-ues of XXth century in the USSR.

Keywords: linguistics, Slavic languages, dialectology, research, Basarabia, Belarus.

Pe parcursul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, Basarabia și Transnistria au promovat din mediul său cultural de provincie a Imperiului Rus un număr impunător de cercetători în domeniul filologiei române (Ștefan Margela, Iacob Hâncu/Iacov Ghinkulov, Ioan Doncev) și a celei slave (Alexandru Cociubinski, Alexandru Iațimirski, Polihronie Sârcu și alții), figuri ce s-au impus în știința filologică din ținut, dar și în cea din afara acestuia, a căror activitate de cercetare este relativ bine cunoscută atât mediului

¹ Ion Jarcuțchi, doctor, conferențiar cercetător, Institutul de Studii Enciclopedice al AȘM.

² Brighita Kovarski (1930–1998), doctor în științe fizice și matematice.

științific respectiv, cât și publicului contemporan din Republica Moldova.

Investigațiile de ultimă oră realizate la disciplina istoria științei scot la lumina zilei noi nume de personalități de știință basarabene și transnistrene care, activând fructuos în diverse centre științifice și universitare din Rusia imperială, apoi Uniunea Sovietică, fiind acolo recunoscuți și apreciați la justa lor valoare, au rămas și continuă să rămână necunoscute la ei acasă, în patria lor. Unul dintre aceștia este Petru Buzuc, proeminent lingvist slavist.

Petru Buzuc, prestigios lingvist slavist din prima treime al secolului al XX-lea, „unul dintre cei mai renumiți lingviști poligloți” (aprecierea lingvistului belarus, dr. hab., prof. M. Bulahov), „clasicul lingvisticii ucrainene și belaruse, fondatorul geografiei lingvistice belaruse, autorul primului atlas dialectologic din URSS” (prețuirea lingvistului rus, dr. hab., prof. G. Sudakov) prezintă, prin lucrările sale, un nume de referință în filologia slavă din Ucraina, Belarus și Rusia, ale cărui idei lansate constituie o sursă de inspirație pentru generațiile ulterioare ale filologilor slaviști. În acest context nu este uimitor faptul că viața și activitatea lui Petru Buzuc sunt reflectate în monografii, teze de doctorat, ediții enciclopedice și bibliografice, articole științifice și de popularizare a științei apărute în țările nominalizate[1].

E surprinzător însă că în Republica Moldova viața și activitatea științifică a lui Petru Buzuc nu a fost obiectul unor studii (în perioada regimului comunist probabil din motivul condamnării lui, în anii 30 ai secolului al XX-lea, ca dușman al puterii sovietice); ne este cunoscut doar un singur articol publicat de colaboratorul Arhivei de Stat a Regiunii Odesa G. Zlenko, în 1973, care astăzi prezintă o raritate bibliografică. În ultimii ani informații succinte despre P. Buzuc sunt plasate doar în unele resurse electronice din Transnistria, unul dintre care este reprodus și pe site-ul „Orașul meu Chișinău” [2].

Prin acest articol se urmărește scopul de a acoperi acest gol, nejustificat și regretabil în felul lui, de a introduce în circuitul științific din Moldova și de a face cunoștință publicului numele lui Petru Buzuc, remarcabil specialist în domeniul filologiei slave, care prin contribuțiile sale științifice a ocupat, în spațiul ex-sovietic, un loc de frunte în ierarhia filologilor slaviști din prima jumătate a secolului al XX-lea. Omul de știință Petru Buzuc reprezintă unul din multiplele nume care unesc ambele maluri ale Nistrului.

Conform adeverinței de naștere, Petru Afanasie Buzuc s-a născut la 19 iunie/2 iulie 1891 în s. Șerpeni, jud. Bender (astăzi raionul Anenii Noi) și botezat la biserica Sfântului Gheorghe din aceeași localitate [3]. Părintele, Afanasie Buzuc, lucra ca învățător la școala de zemstvă din s. Târânuca [4], județul Tiraspol, unde, probabil, s-a strămutat și familia; mama, Neonila, era preocupată de educarea celor 5 copii. Nașii de botez au fost Mitrofan Dimitrie Rosici, bunelul lui Petru Buzuc pe linia maternă, și Eudochia Stepan, soția lui Dorofei Buzuc, țaran din s. Șibka, județul Tiraspol.

În anul 1901, Afanasie Buzuc este transferat la școala de zemstvă la Tocmazeia, plasa Mălăiești. Aici fiul său Petru absolvă școala primară. La 29 septembrie 1904 se înscrie la Școala reală Alexeev din

Tiraspol, al cărei curs de bază de 6 ani îl finalizează în 1909, susținând cu succes examenele de absolvire [5]. Pentru a se înscrie la o instituție de învățământ superior de profil tehnic absolvenții cursului de bază (obligatoriu) al școlii reale trebuia să urmeze anul VII de studii, considerat clasă suplimentară, pe care tânărul Petru Buzuc o absolvă în 1910 [6].

Conform regulamentului general al universităților din Imperiul Rus absolvenții școlilor reale nu erau admiși la învățământul universitar în cazul în care nu au susținut examenul la limba latină, obiect destudiu obligatoriu în instituțiile de învățământ secundar tip clasic (gimnazii). Dat fiind faptul că această disciplină gimnazială nu era prevăzută în pro-

gramul de învățământ al școlilor reale, Petru Buzuc o studiază de sine stătător și susține, la 14 iunie 1911, examenul respectiv la Gimnaziul de băieți nr. 2 din Chișinău [7]. La 23 iunie 1911, depune cererea de înscriere la Facultatea de Istorie și Filologie a Universității Novorossiisk din Odesa (astăzi: Universitatea Națională „I.I. Mecinikov” din Odesa) unde a și fost înmatriculat în luna august, fiind obligat să studieze limba greacă [8].

Pe parcursul studiilor universitare a audiat prelegerile profesorilor B. M. Leapunov [9] (limba slavă veche), V. N. Mociuliskii [10] (istoria literaturii ruse), V. F. Lazurskii¹¹ [11] (literatura europeană occidentală), A. I. Tomson [12] (sanscritul) [13], care au influențat decisiv asupra formării intereselor științifice ale viitorului cercetător lingvist.

În paralel cu studiile universitare, P. Buzuc se înscrie, în 1915, la cursurile pedagogice pe care le absolvă în 1916, obținând calificarea de profesor de gimnaziu la obiectul limba rusă [14]. Elaborează și susține cu cea mai înaltă notă teza de licență *Poetica lui Potebnea*, al cărei manuscris se păstrează integral la Arhiva de Stat a Regiunii Odesa [15], fiind publicat doar un fragment în ziarul orășenesc *Одесский листок* (*Odesskii listok*), septembrie 1915.

După susținerea examenelor de absolvire, docentul V. Lazurskii, prin demersul din 3 noiembrie 1916, recomandă consiliului facultății să-l rețină pe P. Buzuc la universitate în scopul perfectării tezei de magistrul și pregătirii pentru obținerea titlului de profesor, menționând că prin studiul *Poetica lui Potebnea* P. Buzuc a manifestat capacități pentru cercetări științifice, iar lucrarea merită o înaltă apreciere [16].

B. M. Leapunov, membru corespondent al Academiei de Științe din Petersburg, a susținut demersul lui V. Lazurskii. În prezentarea sa profesorul nota că P. Buzuc a manifestat un interes vădit față de lingvistica generală, dar îndeosebi față de limbile slave, iar în lucrarea privind poetica profesorului Aleksandr

Potebnea [17] a dezvoltat filozofia creației poetice. Referindu-se la aspectele lucrării ce țineau de studierea limbilor vii și a celor antice Leapunov constată că „conștientizând că verificarea principiilor generale ale filozofiei limbii și creației poetice e posibilă doar în urma studierii speciale... a evoluției istorice a oricărei grupe de limbi, legate între ele prin comunitatea genezei...”, P. A. Buzuc insistent a frecventat lecțiile practice referitoare la limbile vechi slave și ruse, a manifestat un interes vădit față de gramatica comparativă și problemele discutabile ale dialectologiei” [18]. Ca urmare, lui P. Buzuc i s-a permis să rămână la universitate în vederea pregătirii pentru obținerea titlului de profesor, stabilindu-i-se pe un termen de doi ani și o bursă începând din 1 ianuarie 1918 [19].

După absolvirea universității, P. Buzuc s-a încadrat în munca didactică; în anii 1916-1920 a ținut prelegeri de lingvistică la Școala Superioară din Odesa, predând concomitent limba rusă în unele instituții preuniversitare private. În anii 1920-1926 (1 martie) activează în funcția de docent la Catedra de filologie slavă a Universității din Odesa, apoi, după reorganizarea acesteia – la Institutul Învățământului Public [20].

Primul studiu, publicat într-o ediție științifică, constituie *Relațiile istorico-culturale între români și slavii de sud* (1916) [21], în care polemizează cu ideile formulate de cunoscutul lingvist român Ilie Bărbulescu [22] în lucrarea *Relations des Roumains avec les Serbes, les Bulgares, les Grecs et la Croatie en liaison avec la question Macedo-Roumaine* (Iași, 1912). Obiectul discuției constituia identificare limbilor care au influențat originea limbi macedonene: în opinia lui I. Bărbulescu, limba macedoneană a fost influențată de limba română; P. Buzuc i-a replicat în sensul că limba primilor cărturari din Macedonia a fost limba macedoneană-bulgară și că limba bulgară a influențat limba română.

Debutul științific al lui P. Buzuc era unul promițător: în perioada activității științifice și

didactice la Odesa (1916-1925) a publicat 17 studii (monografii, articole, recenzii), cele mai reprezentative dintre ele fiind monografiile *Очерки по психологии языка* (*Schițe privind psihologia limbii*, Odesa, 1918), *Основные вопросы языкознания* (*Problemele principale ale lingvisticii*, Moscova, 1924). Dintre articolele semnate de autor menționăm doar două: *К вопросу о месте написания Мариинского евангелия* (*Cu privire la locul scrierii Evangheliei Mariei*) și *Замечания о Мариинском евангелии* (*Observații privind Evanghelia Mariei*, ambele fiind publicate în *Buletinul Secției de Limba Rusă și Literatură* a Academiei de Științe din Rusia [23]. Aceste studii reprezintă o contribuție notabilă a lui P. Buzuc la studierea sub aspect lingvistic a Evangheliei Mariei (cunoscută în literatura occidentală cu denumirea *Codex Marianus*), manuscris din sec. XI în limba slavă veche descoperit de către filologul slavist V. Grigorovici [24], originar din or. Balta, la Mănăstirea *Maica Domnului* (*Sf. Maria*) de pe muntele Athos de unde provine denumirea manuscrisului [25]. Mai târziu, în 1934, P. Buzuc avea să noteze în autobiografia sa că în baza acestui studiu a susținut, în anul 1924, în or. Odesa, doctoratul, însă documentul de confirmare a acestui act s-ar fi pierdut în timpul arestului [26].

În noiembrie 1925 la invitația prof. Vl. I. Piceta [27], rector al Universității de Stat din Belarus, P. Buzuc s-a transferat la aceaștă instituție în postul de profesor de lingvistică și șef de catedră, continuându-și totodată activitatea didactică la Odesa până în martie 1926. În paralel activează în calitate de membru (din 1926), apoi de președinte (1929–1931) al Comisiei de folclor și dialectologie a Institutului de Studii a Culturii Belaruse, reorganizat în 1928 în Academia de Științe a Belarusiei²⁸. În 1929 este numit secretar științific al Institutului de Lingvistică al Academiei de Științe, ocupând mai târziu postul de director (aprilie 1931 – iulie 1933), apoi cel de cercetător științific (până la data

arestului din 10 februarie 1934). Activitatea de cercetare a armonizat-o cu cea didactică fiind profesor și șef al Catedrei de lingvistică a Institutului Pedagogic Superior de Stat din Belarus (1931–1933) [29].

În anul 1930 s-a produs primul semnal care a marcat începutul necazurilor și tragediei lui Petru Buzuc. La 6 august Direcția Politică de Stat a RSS Belarus îl arestează în cadrul dosarului „Uniunea de eliberare a Belarusiei”, fiind însă în curând eliberat. Peste un an, în 1931, este supus noilor încercări. Mai târziu, în 1934, la completarea *Fișei personale de evidență a cadrelor* răspunzând la întrebarea punctului 20 al anchetei „A fost supus curățirii aparatului de stat (unde, când și rezultatul curățirii)” P. Buzuc avea să noteze: „A fost supus în cadrul Academiei din Belarus în 1931, am primit muștrare” [30].

În perioada aflării în Belarus, doctorul P. Buzuc a desfășurat o vastă activitate de cercetare, marcată de semnificative realizări științifice. Aria preocupărilor cuprinde diverse probleme științifice: istoria limbilor slave vechi; geneza și formarea grupelor lingvistice slave de sine stătătoare; dialectologia și geografia lingvistică; relațiile reciproce între limbile belarusă și ucraineană ș.a.

Rezultatele investigațiilor științifice și-au găsit reflectare în cele peste 50 de studii (monografii, manuale, articole, recenzii, referate publicate la Minsk, Kiev, Odesa, Praga, Zagreb și alte centre științifice și universitare din URSS și Europa Centrală. În această perioadă studiază preponderent istoria, fonetica, gramatica și dialectologia limbii belaruse, precum și legăturile ei cu alte limbi slave, este preocupat de reforma alfabetului belarus și modernizarea ortografiei, continuând și cercetarea limbii ucrainene. Printre cele mai reprezentative lucrări putem indica manualul de lingvistică (1926), *Programa de colectare a dialecticilor belaruse* (1927), *Schițe de istorie a limbii ucrainene* (1927), *Studiu privind geografia lingvistică a Belarusiei* (1928) ș. a.

Studiile lui P. Buzuc în domeniul lingvisticii belaruse și ucrainene au fost înalt apreciate de comunitatea științifică de profil [31].

Era pasionat de creația artistică. Identificându-se cu pseudonimul P. Rosici (numele bunicului pe linia maternă), a publicat poezii și povestiri [32]. Membru al Asociației literare „Маладняк” (1928).

P. Buzuc a participat la lucrările diverselor manifestări științifice internaționale și unionale: la Congresul I internațional al filologilor slavi, fiind membru al Comitetului de organizare și al Prezidiului Congresului, raportor pe probleme de geografie lingvistică (Praga, Cehoslovacia, 1929) [33]; Conferința științifică unională pe probleme de ortografie (Moscova, 1931) ș.a.; a prezentat de asemenea un șir de rapoarte științifice: *Cu privire la procesul dialectic și istoric în limbă* (Institutul de Limbă și Gândire al AȘ a URSS, actualmente Institutul de Cercetări Lingvistice al AȘR, ianuarie 1934); *Căile de dezvoltare a limbii belaruse* (Academia Comunistă, ianuarie 1934) ș.a.

Dar la intersecția anilor '20-'30 ai secolului al XX-lea, în spațiul ex-sovietic s-a format un mediu politic defavorabil dezvoltării cercetărilor științifice autentice în domeniul științelor umanistice. Începând cu perioadă respectivă, în știința umanistică a început să domine monopolismul: confruntarea ideilor, concursul concepțiilor științifice și examinarea constructivă a problemelor științifice, fără de care știința devine sterilă, erau interzise, aceste principii fundamentale ale funcționării firești a științei fiind substituite de metoda administrativă [34].

În RSS Belarus fenomenul în cauză a fost însoțit de ofensiva oficioasă agresivă împotriva renașterii naționale. Elementul de bază ale acestei campanii politico-ideologice îl constituia distrugerea așa-zisului „democratism național”. În opinia autorităților republicane de partid, naționalismul mic burghez și democratismul național, fiind un fenomen progresist în lupta împotriva

țarismului, în condițiile dictaturii proletariatului, s-au transformat într-un fenomen contrarevoluționar, de aceea împotriva lui trebuie dusă o luptă înverșunată. Considerat un fenomen periculos construcției culturale socialiste, orientat spre stabilirea dominației intereselor naționale asupra celor de clasă, „democratismul național” este egalat cu naționalismul fascist, ideologia acestuia fiind declarată dușmănoasă puterii sovietice. În acest context, conducerea organizației republicane de partid impunea insistent să se dea „o ripostă nemiloasă elementelor național-democratice burghezo-chiabure naționaliste” care urmăreau scopul „să direcționeze procesul dezvoltării limbii belaruse pe calea burghezo-naționalistă, să sustragă dezvoltarea limbii belaruse de la sarcinile construcției socialiste în RSS Belarus” [35].

Acest mediu de constrângere a libertății de creație, a dreptului la propria opinie și de promovare a adevărului științific s-a răsfrânt direct asupra destinului lui Petru Buzuc ca om de știință, dar și ca personalitate. Destituirea lui din funcția de director al Institutului de Lingvistică al Academiei de Științe a RSS Belarus este o consecință a presiunii dure din partea organelor republicane de partid, deși el nu era membru de partid. Această concluzie rezultă indirect din hotărârea Biroului CC al PC(b)B *Cu privire la informația Comisiei Biroului CC despre ortografia unică a limbii belaruse* din 26 august 1933, care a avut misiunea de a analiza „situația pe frontul limbii belaruse”. Având în vedere că se preconiza o ședință specială a Biroului CC consacrată examinării problemei în cauză, Comisiei Biroului CC i s-a poruncit să elaboreze pentru această ședință propuneri, care să conțină „aprecierea politică generală a situației pe frontul limbii belaruse, caracteristica cadrelor pe frontul filologic și a administrării frontului lingvistic de către Comisariatul Poporului al Învățământului și Academia de Științe a Belarusiei”; proiectul de hotărâre „cu o critică politică dură și accentuată și cu concluzii

în adresa Prezidiului AȘB pentru admiterea erorilor politice serioase, legate de editarea proiectului ortografiei [limbii] belaruse (aici e cazul să remarcăm că P. Buzuc era implicat nemijlocit la elaborarea ortografiei unice belaruse), nedemascarea directivelor de clasă și naționaliste referitoare la limba belarusă promovate de naționaliștii democrați și soviniștii națiunii dominante”. În acest sens Prezidiul AȘB era obligat să prezinte Biroului CC „propuneri privind consolidarea conducerii Institutului de Lingvistică (în contextul dat precizăm că la data ședinței Biroului CC din 26 august P. Buzuc fusese deja rechemat din postul de director – în luna iulie 1933) în scopul asigurării acestuia cu cadre marxiste consecvente și izgonirii din componența lui a elementelor național-democratice...” [36].

Anul 1934 este marcat pentru Petru Buzuc de începutul lanțului de momente dramatice cu finalitate tragică. Fiind acuzat că ar fi aderat la naționalismul burghez belarus, la 10 februarie 1934 este arestat și conform sentinței troicii speciale de pe lângă împuternicitul OGPU din RSS Belarus din 3 aprilie 1934 este deportat pentru trei ani în or. Vologda [37].

Ulterior, în octombrie 1934, Petru Buzuc, revenind la cauzele arestului și încercând să explice „erorile” sale științifice anterioare, să convingă autoritățile că nu este ostil regimului și în speranța admeririi în activitatea didactică în școala superioară avea să scrie în autobiografia sa: „[...] dar, spre nenorocirea mea, în această perioadă (a doua jumătate a anilor '20 ai secolului al XX-lea – n.n.) am căzut sub influența naționalismului democrat belarus, ceea ce s-a reflectat asupra câtorva lucrări (de exemplu, în lucrările dialectologice consacrate graiurilor din regiunea Smolensk și județele de nord ale fostei gubernii Vitebsk); [...] în lucrările științifice precedente au fost exprimate și *conceptele indo-europenismului burghez, îndeosebi cea mai reacționară ramură acestuia – slavistica*” [38]. Evident, impus de circumstanțe Buzuc, care pe parcursul activității sale științifice s-a ocupat în ex-

clusivitate cu studierea limbilor slave, a scris aceste cuvinte cu o profundă amărăciune și durere sufletească. În continuare el notează că a început, din anul 1928, să stârpească orientările sale vechi și să studieze limbile iafetice [39] și că întorsătura categorică s-a produs în anii 1929–1930, în perioada în care a purces la studierea metodologiei marxist-leniniste, deși fiind „educat de școala veche în spiritul lingvisticii burgheze acest reviriment i-a fost greu accesibil”. Drept urmare, amprențele conceptelor vechi și-au găsit loc nu doar în lucrările de geografie lingvistică din anii 1928–1929, inclusiv în raportul la Congresul I internațional al filologilor slaviști, dar și în activitatea științifică după anul 1930. În viziunea autobiograficului gravitatea „greșelilor” conceptuale comise a sporit datorită ocupării funcției de conducere, deoarece fiind în postul de director al Institutului de Lingvistică aceste afirmații nu mai erau niște concepte științifice, ci erori grave. Aceste erori treptat se răspândeau, dar concomitent sporeau realizările în domeniul însușirii metodologiei marxist-leniniste. Efectul acestei însușiri deja a fost sesizat în rapoartele prezentate la Academia Comunistă (1930 și 1933) și la Academia de Științe a URSS (ianuarie 1934). În acest context el ține să menționeze că promovează insistent critica indo-europenismului și autocritica lucrărilor sale anterioare. În fine, P. Buzuc elogiază cu naivitate „atitudinea binevoitoare” a regimului sovietic și își exprimă doleanța de a-l sluji în viitor: „... puterea sovietică nu m-a privat de posibilitatea de a demonstra definitiv, prin continuarea activității mele în domeniul specialității accesibile pentru mine, renașterea mea politică. Eu cu recunoștință și cu toată energia inerentă mie voi profita de această posibilitate... La momentul actual marea mea dorință este voința de a recăpăta toate drepturile cetățeanului sovietic” [40].

Deportat la Vologda, P. Buzuc se angajează, la început, în calitate de bibliotecar la Biblioteca Centrală (din 29 mai 1934), după care urmează cea de profesor la Institutul Pe-

dagogic (din 1 octombrie 1934) [41]. Din planurile și rapoartele de activitate a Catedrei de limbă și literatură a Institutului Pedagogic de Stat din Vologda aflăm că profesorul P. Buzuc a ținut prelegeri la lingvistica generală, limba slavă veche, dialectologie, gramatică, lexică și limba germană. În acest context menționăm că P. Buzuc era un lingvist poliglot, el poseda toate limbile slave, precum și engleza, franceza, germana, italiana, româna, lituaniana [42]. A continuat activitatea de cercetare, rezultatele ei fiind materializate în rapoartele științifice *Amprentele încrucișării a idiomelor ruse nordice cu limbile fine; Lupta pentru cultura vorbirii în condițiile regiunii de nord; Filozofia: „Națiunea și fascismul”* [43] ș.a.

Activitatea științifică și didactică a profesorului doctor Petru Buzuc din nou a fost întreruptă brusc, de această dată pentru totdeauna. A expirat termenul deportării. A condus soția Ana și fiica Galina la Leningrad, iar el s-a reținut pentru a finaliza anul de studiu – ultimul în activitatea lui didactică. Fiind acuzat de participare într-o grupare contrarevoluționară, la 15 iulie 1937 profesorul doctor Petru Buzuc este arestat, urmând ca a doua zi să fie eliberat din serviciu [44]. La 7 decembrie 1937 prin hotărârea troicii Direcției NKVD din Regiunea Vologda este condamnat la moarte, sentința fiind executată, prin împușcare, la 7 februarie 1938. În privința primei sentințe, din 3 aprilie 1934, este reabilitat prin decizia Judecătoriei Supreme a RSS Belarus din 26 octombrie 1956. La 31 ianuarie 1956, Tribunalul militar al Districtului militar Belarus îl reabilitează pe Petru Buzuc și în privința sentinței a doua din 7 decembrie 1937 cu formula „acuzare lipsită de dovezi”. Reabilitarea definitivă s-a produs la 1 iunie 1987, în ziua în care Judecătoria Supremă a RSS Belarus a luat decizia respectivă cu formula „pentru lipsa componenței de infracțiune” [45].

Destinul i-a sortit să trăiască doar 47 de ani. După 20 de ani de activitate științifică activă și prodigioasă talentatul lingvist po-

liglot basarabean Petru Buzuc s-a înscris în cohorta filologilor slaviști cu renume, a cărui contribuție la dezvoltarea filologiei slave este incontestabilă. Ideile și conceptele lansate de profesorul P. Buzuc sunt preluate și dezvoltate de generațiile ulterioare ale lingviștilor belaruși și ucraineni. Pentru aceștia din urmă numele lui P. Buzuc este unul de referință. Numele profesorului doctor Petru Buzuc merită să fie adus și acasă, în patria lui, ceea ce am încercat să facem prin prezentul studiu.

Bibliografie:

Opera științifică a profesorului doctor Petru BUZUC

I. Studii publicate

1. Потемня А.А. În: Одесский листок. 1915. сентябрь.

2. Историко-культурные взаимоотношения румын и южных славян. În: Русский филологический вестник, 1916. т. 76. с. 316-336.

3. Очерки по психологии языка. Краткое руководство по вопросам общего языковедения. С предисл. П. О. Потапова. Одесса, Ивасенко, 1918. VIII, 140 с.

4. К вопросу о месте написания Мариинского евангелия. În: Известия Отделения русского языка и словесности Российской академии наук, 1918 г., том 23, кн. 2, Петроград, 1921, с. 109—149.

5. Замечания о Мариинском евангелии. În: Известия Отделения русского языка и словесности Российской академии наук, 1924 г., т. 29, Ленинград, 1925, с. 307—368.

6. Взгляды акад. Шахматова на доисторические судьбы славянства. În: Известия Отделения русского языка и словесности Российской академии наук, 1918 г., том 23, кн. 2, Петроград, 1921, с. 150-179.

7. Краткий обзор публицистической и литературной деятельности Карла Гавличка Боровского (к исполняющемуся в этом году столетию со дня его рождения). În: Ученые записки Высшей школы Одессы: Отдел гумани-

тарно - общественных наук, Одесса, 1921, том 1, вып. 1. с. 73-82.

8. *Лингвистические заметки*. În: Ученые записки Высшей школы Одессы: Отдел гуманитарно - общественных наук, Одесса. 1922, том. 2. с. 13-26.

9. *К вопросу о значении общего языковедения для методики русского языка: По поводу кн. И.П. Плотникова «Методические трилогия, Часть 1. Психологическая школа в языкознании и методика русского языка»*. Изд. 2-е, испр. и доп., Курск, 1921. În: Народное просвещение, 1922, № 6/10, с. 74-75.

10. *Мова і правопис у творах Г. С. Сковороди*. În: Сборник «Памяті Сковороди», 1923, с. 62-84.

11. *Рецензия на книгу Е.Ф. Карского «Белоруссы»*, том 3 [1921]. În: Червоні шлях, X. 1923, № 6-7. с. 247-250.

12. *Коротка історія української мови: Вступ і звучня*. Одесса: Видання Етнологічно-діалектологічної Секції Одеської Комісії Краєзнавства при ВУАН, 1924, 60 с.

13. *Основные вопросы языкознания*, Изд. 2-е, переработ. и доп. (Переиздание книги: Очерки по психологии языка, 1918). Москва: Т-во «В.В. Думнов. насл. бр. Салаевых», 1924, 216 с.

14. *Відповідь моєму рецензентові*. În: Шлях освіти. Харків, 1924, № 9, с. 251.

15. *Рецензия на книгу О. Шахматова и А. Кримського «Нарис історії української мови»*. Київ, 1922. În: Slavia, Praha. 1924, Роç. 3, Seš. 1, с. 139-141.

16. *Замітки з української мови. Дві подробиці української звучні*. În: Slavia, Praha. 1924, Роç. 3, Seš. 4, с. 601-605.

17. *Увазі до дієприкметників в українській мові*. În: Вісник Одеської комісії краєзнавства при Всеукраїнської Академії наук. Одесса, 1925, № 2-3, с. 168-175.

18. *Первый опыт построения учебника по украинскому синтаксису на научных основах*. În: Родной язык в школе, 1925, с. 106-110.

19. *Рецензия на книгу Niederle L. „Slovanské Starožitnosti: Puvoda a pocatku slovanu vychodnich”*. Od.I. Praze. 1924. În: Україна, 1925, № 6, с. 130-134.

20. *Кілька уваг про молдавсько-українські зносини*. În: Україна, Київ, 1926, № 4, с. 40-45.

21. *Пам'яті Г.С. Сковороди (1722-1922)*. În: Slavia. Praha, 1926, Роç. 5, Seš. 1, с. 197.

22. *Пам'яті Франка*. În: Полымя, Мінск, 1926, № 4. с. 143-148.

23. *Українські етимології*. În: Записки іст.-філол. відділу Української АН, Київ. 1926, кн. 7-8, с. 67-73; 1929, кн. 23. с. 19-24.

24. *Взаємовідносини між українською та білоруською мовами: Методол. нарис*. În: Записки іст.-філол. відділу Української АН, Київ. 1926, кн. 7-8, с. 421-426.

25. *Рецензия на книгу Лёсика. „Фонэтыка беларуск”. мовы*. Мінск, 1926. În: Полымя, Мінск, 1926. № 3, с. 191-195.

26. *Галоу́ння асабі́васці мовы Цішкі Гартнага*. În: Полымя, Мінск, 1926, № 5, с. 131-135.

27. *Мо́на и права́пис твораў Якуба Коласа*. În: Сб. Якуб Колас у літаратурнай крытыцы, Мінск, 1926, с. 132-138.

28. *Да пытання аб беларускай мове*. În: Савецкая Беларусь, 1926, 21 мая.

29. *Асноўныя пытанні мовазнаўства: Падручная книга для настаўнікаў беларускай мовы і студэнтаў-лінгвістаў*. Мінск: Дзяржаўн выдавецтв Беларусі. 123 с.

30. *Да характарыстыкі паўночна-беларускіх дыялектаў: Гутаркі Невельскага і Вяліжскага наветаў*. Мінск, Унстытут беларускай культуры. Фольклорна-Дыялекталагічная Камісія, 1926, 15 с.

31. *Некоторые непараземе́нны ў спэ́чках аб рэ́форме белору́скага права́пісу*. În: Матэрыялы да Акадэмічнай канфэрэнцыі па рэ́форме права́пісу і азбукі. Вып. IX. Мінск: Друкарня ўнбел культу, 1926, 7 с.

32. *Ад інтэлігэ́нцыі да наро́ду (М. Коцю́бінскі)*. În: Полымя, Мінск, 1926, № 8. с. 218-223.

33. *Рецензия на книгу М. Байкоў, М. Гарэцкі „Практичнэ расійска-беларускі слоўнік”*. Мінск. 1926. În: Маладняк, 1926, №7-8, с. 176-178.

34. *Українські етимології*. În: Записки іст.-філол. відділу Української АН. Київ, 1926, кн. 7-8, с. 67-73; 1929. кн. 23. с. 19-24.

35. *Становішча беларускай мовы сярод іншых славянскіх моваў*. Їн: Працы акадэмічнай канферэнцыі па рэформе правапісу і азбукі. Мінск, 1927, с. 75-89; 109-113.
36. *Некалькі слоў аб грамаце рыжан каля 1300*. Їн: Працы Бел. Дзярж. Универс. (БДУ), 1927, № 16. с. 65-67.
37. *Спроба гісторыі дагістарычнай эпохі славянская фанетыкі*. Мінск, 1927, 44 с.
38. *Злінгвістычна-історычных матэрыялаў*. Їн: Працы Одеськай цэнтральнай навуковай бібліотэкі. Одеса, 1927, кн. 1, с. 59-61.
39. *Про мову найдавнішої української євангел*. Їн: Записки іст.-філол. відділу Української АН, том 12, Київ, 1927, с. 1-11.
40. *З лінгвістычн. розкопін на Білорусі. Грамат. й етимол.* Замітки. Їн: Записки іст.-філол. відділу Української АН, том 13-14. Юбілейний збірник на потану акад. Дм. Багалія. Київ, 1927, с. 277-280.
41. *Да рэформэ беларускай азбукі*. Їн: Працы акадэмічнай канферэнцыі па рэформе правапісу і азбукі. Мінск, 1927, с. 157-160.
42. *Да рэформэ беларускага правапісу*. Їн: Працы акадэмічнай канферэнцыі па рэформе правапісу і азбукі. Мінск, 1927, с. 231-233, 287-288.
43. *Праграма для збірання асаблівасцяў беларускіх гаворак і гаворак, пераходных да суседніх моваў*. Мінск, 1927, 80 с. (в соавторстве с С. Некрашэвічем)
44. *Увагі аб мове і стылю маладнякоўцаў*. Їн: Маладняк, 1927, № 5, с. 65-67.
45. *Українська літаратура пасля Кастрычніка*. Їн: Маладняк, 1927, № 10, с. 65-73.
46. *Нарис історії української мови. Вступ, фонетика і морфологія з додатком історичної хрестоматії*. Їн: 36. Істор.-Філол. Відд. Української АН. 1927. Київ, 1927, № 48; Отд. изд. Київ, 1927, 96 с.
47. *З приводу рецензії В. Дем'янука і проф. М. Грушевського на „Нарис історії української мови”*. Їн: Зап. Істор.-Філол. Відд. Української АН, том 19. Київ, 1928, с. 353-367.
48. *Уваги з приводу «Caus comparationis»*. Їн: Юбілейний збірник на потану акад. М. Грушевського, том 2. Київ, 1928, с. 202-205.
49. *Спроба лінгвістичної географії Білорусі. Ч. 1 Фонетика й морфологія. Говірки Цэнтральнай і Східнай Білорусі і сусідніх місцевостей України й Росії у першій чверті ХХ ст.* Їн: Інстытут беларускай культуры. АДДЗЕЛ гуманітарных навук. Досьледы і матэрыялы ў галіне мовы і літаратуры. № 17. Мінск, 1928, 112 с.
50. *К вопросу о составлении диалектологической карты белорусского языка*. Їн: Сборник Отделения русского языка и словесности РАН. В честь акад. А. И. Соболевского, том 101. 1928. № 3. с. 214-217.
51. *Новыя працы на беларуск. Дыялекталогіі*. Їн: Працы класа філологіі, том 1, кн. 2. Мінск, 1928. с. 372-376.
52. *Мова и правапіс Цішкі Гартнага*. Їн: Цішка Гартны ў літаратурнай крытыцы. Мінск, 1928. с. 177-188.
53. *Аб беларуска-українським літаратурным набраціністве*. Їн: Маладняк, 1928. № 7. с. 77-82.
54. *Кілька слів про українсько-білорусько побратимство*. Їн: Плуг, Харьков, 1928, № 7-8. с. 65-70.
55. *Да питання аб лесе прадгістарычнага (праславянскага)*. Їн: Запіскі. АДДЗЕЛА гуманітарных навук. Працы класа філологіі, том 2, кн. 9, Мінск, 1929, с. 61-67.
56. *Да характарыстыкі цэнтральных беларускіх дыялектаў. Гутаркі Асіповіцкага раёна*. Їн: Запіскі. АДДЗЕЛА гуманітарных навук. Працы класа філологіі, том 2, кн. 9, Мінск, 1929, с. 245-259.
57. *Новыя працы, прысвечаныя пераходным беларуска-расійскім гаворкам*. Їн: Запіскі. АДДЗЕЛА гуманітарных навук. Працы класа філологіі, том 2, кн. 9, Мінск, 1929, с. 321-322.
58. *Першы з'езд славянскіх філолагаў у Чэхаславакіі*. Їн: Запіскі. АДДЗЕЛА гуманітарных навук. Працы класа філологіі, том 2, кн. 9, Мінск, 1929. с. 324-326.
59. *Культура мовы ва «Узвышты»*. Їн: Маладняк, 1929, № 5-6, с. 111-116.
60. *Діалекталогічний нарис Полтавщини*. Їн: Укр. діалект. Збірник, кн. 2. Київ, 1929, с. 159-195.
61. *Історична фонетика та морфологія української мови: Істор. курс укр. мови*. Харків: Изд. Всеукр. Заочн. ин-та нар. образ., 1929.

62. Анкета для изучения особенностей великорусских и украинских говоров Северо-Кавказского края. 1929. 11 с. (в соавторстве с А.В. Миртовым).

63. Рецензия на книгу М. В. Шатэрніка „Краёвы слоўнік чэрвеньшчыны”. І. Мінск, 1929. Їп: Полымя. 1930, № 5-6, с. 254-257.

64. Да характарыстыкі дыялектаў пауднёва беларускіх і пераходных да ўкраінскіх. Їп: Sveslavenski zbornik Spomenica o tisućugodišnjici Hrvatskoga kraljevstva. Zagreb, 1930, с. 154-167.

65. Результаты диалектологического изучения Белоруссии в 1926-1928 гг. Їп: Slavia, Praha. 1930-1931, Роџ. 9, Сеџ. 2, с. 369-375.

66. Аб літаратурн. жыцці заходняй Украіны. Їп: Маладняк, 1930 (10 с.).

67. З історичної діалектології української мови. Говірка Луцької євангелії XIV в. Їп: Збірник комісії для дослідження історії української мови, том 1. Київ, 1931, с. 113-135.

68. Анкета для збирання матэрыялаў па беларускай мове. Вып. 1. Мінск, 1931. 16 с. (в соавторстве с Я. Матюкевічем и П. Юргелевичем).

69. На переломе. Год працы Інстытута мовазнаўства Беларускай Акадэміі Навук. Їп: Савецкая краіна. 1931. № 12. с. 85-89 (в соавторстве с Я. Матюкевічем и П. Юргелевичем).

70 К. Маркс аб мове. Мінск, Бел. акад. навук, Ін-т мовазнаўства. 1933. 29 с. (в соавторстве с Я. Матюкевічем, В. Бандарэнка).

II. Studiu pregătit pentru editare

Подручник на методології і історії беларуской мови (14 л.) (в соавторстве с П. Юргелевичем).

III. Manuscrise

Происхождение языков (până în prezent nu a fost depistată, se consideră pierdută).

Рецензия на: И. Кордес, А. Несслер. Учебник немецкого языка. Пособие для ВУЗов и самообразования. ч. 1. 1932 (ГАВО. ф. 2076. оп. 1, д. 56, л. 68, 70-71).

Referințe bibliografice:

[1] Рамановіч Я., Юрэвіч А., П. А. Бузук. Мінск, 1969; Голуб Елена, *Лінгвістична спадщина П.О. Бузука в сучасному контексті*. Автореферат дис. ... канд. філол. Наук. Донецьк, 2006; Булахов М.Г. Бузук *Петр Афанасьевич*. Їп: Булахов М.Г., *Восточнославянские языковеды*. Библиографический словарь в 3-х томах. Том 2 (А-К). Минск, 1977, с. 55-60; Бузук *Пётр Афанасьевич*. Їп: *Биографический словарь*, Том 5. Мінск, 1982, с. 87; *Беларуская энцыклапедыя у 18 томах*. Том 3. Мінськ, 1996, с. 319; Курцова В. М., П. А. Бузук: *спроба лінгвістычнай геаграфіі беларускай мовы*. Їп: *Беларуская лінгвістыка*, Вып. 51, 2001. с. 3-14; *Українська Радянська Енциклопедія*, Том 2. Київ, 1978, с.137; *Українська літературна енциклопедія у 5 т*. Том 1. Київ, 1988, с. 243; *Енциклопедія українознавства у 10 томах*. Том 1. Львів, 1993, с. 186; *Енциклопедія сучасної України у 10 томах*. Том. 3. Київ, 2004. с. 553-554; *Лингвистический энциклопедический словарь*. М., 1990, с. 664; ВОЗВРАЩЕННЫЕ ИМЕНА. Сотрудники АН Беларуси пострадавшие в период сталинских репрессий. Минск, 1992, с. 24-26; Ілляш М. І. *Петро Панасович Бузук: Одес. період наук. Діяльності*. Їп: Тези наук. конф. Одес. ун-ту. 1965; Шевельов Ю. *Покоління двадцятих років в українському мовознавстві* Їп: Ю. Шевельов, *Портрети українських мовознавців*. Київ, 2002, с. 8-30; Датченко Ю. В., *До питання про лінгвістичну спадщину Петра Бузука* - http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vdpu/Movozn/2009_15_3/article/5.pdf; Судаков Гурий, *Полет в неизвестность*. Їп: Красный Север/Вологодская область от 17-05-2000 - http://pressa.viperson.ru/main.php?G=97&ID=157229&id_ext=52849Б; <http://silvert.ru/148/5>.

[2] Зленко Г. Д., Страницы биографии П. А. Бузука. Їп: Кодры, 1973, № 2, с. 144-146; Полиглот из Терновки - <http://www.nadnestre.ru/licom-k-licu-lica-ne-uidat/poliglot-iz-ternovki-chast-1.html>; <http://www.tirasadmin.org/Buzuk.htm>; <http://oldchisinau.com/forum/viewtopic.php?p=36436>.

[3] Государственный архив Одесской области, F. 45, inv. 4, d. 1142, f. 2; inv. 5, d. 1815, f. 5 (în continuare Arhiva de Stat din Regiunea Odesa – ASRO). S. Șerpeni ca locul nașterii lui P. Buzuc este indicat și în Lista persoanelor persecutate pe motive politice în ordine penală, întocmită de Serviciul Federal de Securitate din Regiunea Vologda. În această sursă în privința lui P. Buzuc se indică următoarele: numele, prenumele și patronimicul: Buzuc Petru Afanasievici; anul nașterii: 02.07.1891; locul nașterii: s. Șerpeni, județul Bender, gubernia Basarabia; domiciliul: or. Vologda, regiunea Vologda, str. Krasnaia Gorka, casa nr.2, ap. 48; Dosar. Data arestului: 15.07.1937; data condamnării: 07.12.1937; data clasării procesului: 31.01.1956; numărul de arhivă a dosarului: П-5130. Vezi: http://a.vologda-oblast.ru/repr_list2.asp?CODE=22357.

[4] În alte surse locul nașterii viitorului cercetător lingvist se indică s. Tărnăuca, localitate situată „nu departe de Chișinău” (Булахов М.Г., op. cit., t. 2, p. 55-60; Раманович Я., Юрєвич А., op. cit.) sau în „județul Chișinău” (Vezi: ВОЗБРАЩЕННЫЕ ИМЕНА..., p. 24). În articolul Полиглот из Терновки (Poliglotul din Tărnăuca), plasat pe portalul Na Dnestre, și alte resurse electronice din Transnistria se afirmă categoric „s. Tărnăuca, județul Tiraspol”. Vezi: <http://www.nadnestre.ru/licomk-licu-lica-ne-uidat/poliglot-iz-ternovki-chast-1.html>; <http://www.tirasadmin.org/Buzuk.htm>.

[5] ASRO, F. 45, inv. 4, d. 1142, f. 10.

[6] Ibidem, F. 45, inv. 4, d. 1142, f. 11; inv. 5, d. 1815, f. 3, 4.

[7] Ibidem, F. 45, 4, d. 1142, f. 1; inv. 5, d. 1815, f. 6.

[8] Ibidem, F. 45, inv. 5, d. 1815, f. 31.

[9] **Leapunov Boris Mihailovici** (1862–1943), filolog slavist, lingvist. Specialist în domeniul foneticii și gramaticii comparative a limbilor slave, istoriei și etimologiei limbilor slave. Membru corespondent (1907), membru titular (1923) al Academiei de Științe din Rusia, academician al Academiei de Științe din Polonia (1930), membru corespondent al Academiei de Științe din Bulgaria (1932) și al Academiei de Științe din Cehia (1934). Profesor la Universitatea Novorossiisk din Odesa (1901–1923) și la cea din Leningrad (1923–

1929). Vezi: Большая советская энциклопедия. În: http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/105287/Ляпунов;Энциклопедический_словарь. În: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/es/33163/Ляпунов>; <https://sites.google.com/a/philolog.info/philolog/home/kafedry/kafedra-ukrainskogo-azyka>.

[10] **Mociulskii Vasiliu Nicolaevici** (1856–1920), filolog slavist, lingvist. Specialist în domeniul istoriei literaturii ruse, magistrul (1889) doctor (1893) în filologie. Profesor la Universitatea Novorossiisk din Odesa. Vezi: Биографический словарь. În: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/biograf2/9009>; <https://sites.google.com/a/philolog.info/philolog/home/kafedry/kafedra-ukrainskogo-zyka>; http://www.wikiznanie.ru/ru-wz/index.php/Мочульский_Василий_Николаевич.

[11] **Lazurskii Vladimir Fiodorovici** (1869–1947), filolog, specialist în domeniul literaturii europene occidentale. Magistrul (1909), doctor (acordat fără susținere) în filologie; docent (1901–1917), profesor (din 1917) cu întreruperi la Universitatea din Odesa. Vezi: А. Музычко Владимир и Наталья Лазурские в культурной жизни Одессы первой половины XX в. În: <http://www.history.odessa.ua/publication8/stat08.htm>.

[12] **Tomson (Thomson) Alekandr Ivanovici** (1860–1935), lingvist, specialist în domeniul lingvisticii generale și comparative, foneticii istorice și foneticii experimentale, limbilor slave. Magistrul (1887) și doctor (1891) în lingvistică. Membru corespondent al Academiei de Științe din Petersburg (1910). Profesor la Universitatea Novorossiisk din Odesa (1897–1932) și Universitatea de Stat din Odesa (1933–1935). Vezi: I.Bespalov (Moscova) G. Hausmann (Köln), Tomson Thomson) Aleksandr Ivanovici, În: http://www.rusdeutsch-panorama.ru/jencik_statja.php?mode=view&site_id=34&own_menu_id=3775.

[13] ASRO, F. 45, inv. 5, d.1815, f. 32-63; *История Одесского университета за 100 років*. Київ: Вид. Київ унів. 1968. с. 348, 352-353, 354, 357-358.

[14] ASRO, F. 45, inv. 5, d. 1815, f. 10, 21; F. 42, inv. 36, d.149, f. 2, 3.

[15] *Ibidem*, F. 45, inv. 19, d. 1112, f. 1-52 verso.

[16] *Ibidem*, F. 45, inv. 36, d. 149, f. 12.

[17] **Aleksandr Potebnea** (1835–1891), filolog slavist rus și ucrainean. Magistru (1860), doctor (1874), membru corespondent al Academiei de Științe din Petersburg (1877). A elaborat probleme teoretice privind lingvistica, folclorul și etnografia, originea limbii, raporturile între limbă și gândire, limbă și națiune. Absolvă Universitatea din Harkov (1856). A activat în calitate de inspector și profesor de gimnaziu (1856–1860), docent (1860–1875), profesor (din 1875) la Universitatea din Harkov. Președinte al Societății de Istorie și Filologie a Universității din Harkov (1877–1890). Vezi: *Большая советская энциклопедия*. În: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/123048/Потебня>; *Биографический словарь*. În: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/biograf2/10450>; *Большая биографическая энциклопедия*. În: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/103543/Потебня.

[18] ASRO, F. 45, inv. 4, d. 1142, f. 6-6verso, 7.

[19] *Ibidem*, ф. 45, inv. 14, d. 1112, f. 1, 3, 4.

[20] *Кафедра украинского языка Филологического факультета Одесского национального университета им. И. И. Мечникова*. În: <https://sites.google.com/a/philolog.info/philolog/home/kafedry/kafedra-ukrainskogo-azyka>.

[21] *Историко-культурные взаимоотношения румын и южных славян*. În: *Русский филологический вестник*, 1916. т. 76. с. 316–336.

[22] **Bărbulescu Ilie** (1873–1945), filolog, lingvist. Profesor de slavistică (din 1905), decan al Facultății de Litere și Filosofie de la Universitatea „Cuza Voda” din Iași, director (1921–1940) al revistei „Arhiva”. Membru corespondent al Academiei Române (1908), membru al Academiei Regale de Științe din Belgrad (1914). Este autorul unei opere lingvistice și literare impresionante, creând și o adevărată școală de slaviști. Vezi: <http://www.webdex.ro/online/dictionar/522326/barbulescu>; Dănuț Doboș, *Primele scrieri în limba română. Dezbateri istorice*. În: *Episcopia romano-catolică din Iași*. În: <http://www.ercis.ro/lumina/numar.asp?an=2005&numar=1&id=9>.

[23] *К вопросу о месте написания Мариинского евангелия* În: *Известия Отделения русского языка и словесности*, 1918, Том. 23, кн. 2, Пг, 1921, p. 109 - 149; *Замечания о Мариинском евангелии*. În: *Известия Отделения русского языка и*

словесности, 1924, Том. 29, Л., 1925, 307–368.

[24] **Victor Grigorovici** (1815–1876), filolog slavist rus, unul dintre fondatorii filologiei slave în Rusia. Magistru (1842), membru corespondent al Academiei de Științe din Petersburg (1851). A obținut studii superioare la Universitatea din Harkov și Derpt (azi Tartu, Estonia). A lucrat profesor la Universitatea (1839–1848), 1850–1863) și Academia Teologică (1854–1856) din Kazan, Universitatea din Moscova (1848–1849) și la Universitatea din Odesa (1865–1876). Între anii 1844–1847 a fost într-o expediție științifică în spațiul european al Imperiului Otoman, consultând colecțiile de manuscrise și cărți din bibliotecile mănăstirilor de pe muntele Athos și din alte localități, inclusiv din Principatele Române. Vezi: *Биографический словарь*. În: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/biograf2/4285>; *Большая советская энциклопедия*. În: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/81431/Григорович>; *Энциклопедический словарь*. În: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/es/17039/Григорович>; *Большая биографическая энциклопедия*. În: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/39859/Григорович; *Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрон*. În: http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/32505/Григорович; *Православная энциклопедия*. În: <http://www.pravenc.ru/text/168103.html>.

[25] http://ksana-k.narod.ru/kodex/01_mar.html; http://ksana-k.ru/?page_id=1145.

[26] Arhiva personală a dr. Brighita Kovarski. Copiile Fișei personale de evidență a cadrelor și a autobiografiei lui P. Buzuc din 10 octombrie 1934, extrase din dosarul personal și expediate de către Serviciul de Arhivă al Institutului Pedagogic de Stat din Vologda în adresa Brighitei Kovarski la 28 august 1992.

[27] **Vladimir Piceta** (1878–1947), istoric rus și belarus. Magistru (1917), doctor (1918), academician al Academiei de Științe din Belarus (1928–1930 și din 1940), membru corespondent (1939), academician (1946) al Academiei de Științe din URSS. Absolvă Universitatea din Moscova. A desfășurat activitate științifică și pedagogică în Ucraina și la Moscova (din 1905). Profesor și rector al Universității din Belarus (1921–1929).

În 1930 este arestat și condamnat la 5 ani deportare, fiind privat de titlu de academician. Profesor (din 1936), șef de catedră (1939–1947) la Universitatea din Moscova; șef de sector (din 1937) la Institutul de Istorie, vicedirector (din 1946) al Institutului de Slavistică al Academiei de Științe a URSS. În 1945 a condus Comisia CC al PC(b) US care a evaluat activitatea Institutului de Istorie, Economie, Limbă și Literatură din Chișinău și a recomandat fondarea instituției academice în RSS Moldovenească. Vezi: *Большая советская энциклопедия*. În: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/120793/Пичета>; *Советская историческая энциклопедия*. În: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/sie/13577/ПИЧЕТА>; <http://letopis.msu.ru/people/731>; <http://nasb.gov.by/rus/members/academicians/picheta.php>.

[28] *Національная Академія наук Білорусі. 1928-2008. Документи і матеріали*. Минск: Белорусская наука, 2008, p. 12-14; Arhiva personală a dr. Brighita Kovarski. Copiile Fișei personale de evidență a cadrelor și a autobiografiei lui P. Buzuc din 10 octombrie 1934, extrase din dosarul personal și expediate de către Serviciul de Arhivă al Institutului Pedagogic de Stat din Vologda în adresa Brighitei Kovarski la 28 august 1992.

[29] *ВОЗВРАЩЕННЫЕ ИМЕНА...*, p. 24-25.

[30] Arhiva personală a dr. Brighita Kovarski. Copiile Fișei personale de evidență a cadrelor și a autobiografiei lui P. Buzuc din 10 octombrie 1934, extrase din dosarul personal și expediate de către Serviciul de Arhivă al Institutului Pedagogic de Stat din Vologda în adresa Brighitei Kovarski la 28 august 1992.

[31] *Історія Одеського університету за 100 років*. Київ: Вид. Київ унів. 1968. с. 350.

[32] *ВОЗВРАЩЕННЫЕ ИМЕНА...*, p. 25.

[33] *Международные научные связи Академии наук СССР. 1917-1941*. М.: Наука. 1992. с. 132, 134, 135.

[34] *ВОЗВРАЩЕННЫЕ ИМЕНА...*, p. 12.

[35] *Національная Академія наук Білорусі 1928-2008 гг.* p. 45.

[36] *Ibidem*.

[37] *ВОЗВРАЩЕННЫЕ ИМЕНА...*, p. 25.

[38] Arhiva personală a dr. Brighita Kovarski. Copiile Fișei personale de evidență a cadrelor și a autobiografiei lui P. Buzuc din 10 octombrie 1934, extrase din dosarul personal și expediate de către Serviciul de Arhivă al Institutului Pedagogic de Stat din Vologda în adresa Brighitei Kovarski la 28 august 1992; Судаков Гурий, *Полет в неизвестность*. În: Красный Север (Вологодская область) от 17-05-2000. În: http://pressa.viperson.ru/main.php?G=97&ID=157229&id_ext=52849Б; <http://silvert.ru/148/5>.

[39] Până la mijlocul secolului al XX-lea știința filologică din spațiul sovietic era dominată de teoria monogenetică a limbii (teoria iafetică a lui N. Marr), declarată oficială în URSS, conform căreia toate limbile vorbite sunt descendentele unei singure proto-limbi. În 1950 Stalin a criticat această teorie ca una neștiințifică.

[40] Arhiva personală a dr. Brighita Kovarski. Copiile Fișei personale de evidență a cadrelor și a autobiografiei lui P. Buzuc din 10 octombrie 1934, extrase din dosarul personal și expediate de către Serviciul de Arhivă al Institutului Pedagogic de Stat din Vologda în adresa Brighitei Kovarski la 28 august 1992.

[41] *Ibidem*.

[42] Arhiva de Stat din Regiunea Vologda, F. 2076, inv. 1, d. 154, f. 15.

[43] *Ibidem*, F. 2076, inv. 1, d. 55, f. 91; d. 64, f. 47verso, 61, 62; d. 69, f. 68verso; d. 142, f. 59, 92verso; d. 172, л. 2.

[44] *Ibidem*, d. 142, f. 59, 92 verso; Arhiva personală a dr. Brighita Kovarski. Mesajul bibliografic al Bibliotecii Institutului Pedagogic de Stat din Vologda N. V. Katkanova din 16 iulie 1992; <http://a.vologda-oblast.ru/repr/list2.asp?CODE=22357>.

[45] *ВОЗВРАЩЕННЫЕ ИМЕНА...*, p. 24-25.

CONSIDERAȚII PRIVIND EVOLUȚIA UNOR TERMENI DIN SISTEMUL INFORMAȚIONAL

CONSIDERATIONS CONCERNING THE EVOLUTION OF SOME TERMS OF THE INFORMATIONAL SYSTEM

Lucia CEPRAGA¹
Svetlana BÎRSAN²

REZUMAT

În articolul „Considerații privind evoluția unor termeni din sistemul informațional” se analizează unele aspecte ale fenomenului formării terminologiei române din sistemul informațional: originea termenului și adaptarea acestuia la normele limbii române.

Cuvinte-cheie: informatica, mijloace electronice, sistemul terminologic informațional, limbaj terminologic.

ABSTRACT

Certain aspects are analysed in this paper, related to the phenomena of Romanian terminology formation in informational system: the term's origin and its adaptation to the norms of the Romanian language.

Keywords: informatics, electronic means, informational terminology system, terminology

Influența informaticii asupra societății moderne este unul incontestabil și vital grație evoluției tehnologiilor software, dezvoltării impetuoase a rețelelor de comunicație de date și a serviciilor bazate pe Internet. Aceste transformări informaționale resimțite practic „de la vlădică până la opincă” ne-au integrat, volens-nolens, într-o societate informatică. Astfel, în celeritatea aceasta informațională ne-am ales și cu o avalanșă terminologică „în trend”. Cu certitudine, „societatea informatică reprezintă o noua etapă a civilizației umane, un nou mod de viață calitativ superior care implică folosirea intensivă a informației în toate sferele activității și existenței umane, cu un impact economic și social major” [1].

Impactul pozitiv al mijloacelor electronice de informare și comunicare este esențial, având un rol masiv în crearea noii societăți informaționale, dar care nu ar trebui să fie umbrit de așa-numita anglicizare a limbaju-

lui terminologic sau, minime, ar fi de dorit ca acest fenomen să fie însoțit, în paralel, de culturalizarea lingvistică abordată fie prin prisma romanității noastre, fie din perspectiva originii limbii noastre geto-dacice. De menționat că nu e vorba, în niciun caz, de vreo aversiune împotriva englezismelor. Or, cunoașterea mai multor limbi străine este o dexteritate salutară, după cum spune și aforismul: „*Quot linguas calles, tales homines vales*”. Dar foarte mulți tineri specialiști care se dau tari în cunoașterea limbilor de circulație internațională, mai cu seamă, a celei engleze, nu sesizează „inima” latină a lexemelor împrumutate, la prima vedere, din „*lingua franca*” globală.

Neperceperea radicalului latinesc este cauzată de lipsa unor cunoștințe elementare de limbă latină, limba care, de facto, formează lexicul intelectual al unei personalități; de absența, de cele mai dese ori, a unei culturi lingvistice, fapt confirmat recent într-o discuție

¹ Lucia Cepraga, doctor, conferențiar universitar, Academia de Studii Economice din Moldova.

² Svetlana Bîrsan, doctor, conferențiar universitar, Academia de Studii Economice din Moldova.

cu studenții privind unii termeni din domeniul informaticii. E adevărat că atunci când pe plan mondial în urma modernizării și a inovației tehnologice, se preiau obiecte socio-economice se împrumută și terminologia de rigoare. În același timp nu trebuie să uităm că limba engleză, deși nu e o limbă romanică, ci una germanică, are la bază un număr impunător de cuvinte, radicale de origine greco-latină. Iar sistemul terminologic informațional nu este, în acest sens, o excepție. Evident că în cele ce urmează nu ne vom referi la sistemul terminologic informațional în exhaustivitate, ci ne vom opri asupra unor termeni ce țin nemijlocit de computer ca utilaj de muncă.

Însuși termenul „**COMPUTER**” DEX-ul îl atestă ca pe un împrumut din limba engleză „**computer**” < *compute*, iar acesta a pătruns în limba engleză prin filieră franceză < *computer*, care la rândul său vine < lat. *computāre* ce avea sensul „a socoti, a calcula, a suma”. În uzul contemporan, termenul intră în literatura teoretică englezească din 1937, iar în mod practic – din 1945- 1946, odată cu apariția aparatului ENIAC. Alfabetizarea computerului este înregistrată din 1970. Verbul *a calcula* (< fr. *calculer*) are în latină forma *calculāre* „a socoti”, iar persoanei care ținea socotelile, i se spunea în limba latină *calculātor* sau *computātor* [2, 3, 4].

Termenul **monitor** vine în limba română prin filiera limbii franceze (< fr. *monitor*). Originile cuvântului sunt însă latinești < *monitor*-, *-oris*, ceea ce înseamnă „consilier, călăuză; supraveghetor, instructor, ghid”. Substantivul în limba latină derivă de la verbul *monēre*. Sensul general al verbului *a monitoriza* („a supraveghea prin intermediul monitorului, a verifica și calitatea”), constituit după modelul englezesc, vine tot de la termenul *monitor*, iar adjectivul *monitorizat*, -ă are drept variantă latină forma *monitorius*, -a, -um („care avertizează”) [2].

Abrevierea terminologică **CD** este o abreviere a expresiei englezești *compact disc* ca sistem de stocare a informației. Pentru prima dată această semnificație în limba engleză este înregistrată în 1979. Venit în română

prin intermediul limbii franceze, cuvântul *compact* (< fr. *compact*) este latin *compactus* „unit, concentrat, format un tot întreg”, iar *disc* (< fr. *disque*) are aceeași semnificație ca și în latină - *discus* „disc, placă circulară și plată”. În context menționăm, verbul *a compacta* are la origine varianta latinească *compingere* („a uni, a forma un tot”), astăzi semnificația lui fiind extinsă - „a face să devină compact; a îndesa; a presa pentru a reduce volumul” [3].

Englezismul **cartridge**, inițial atestat cu forma *cartage* (anul 1570) (în fr. *cartouche* „o încărcare completă a pistolului” – sec. XVI; în it. *cartoccio* „rulou de hârtie”), este o formă augmentativă a latinescului *charta* „foaie de papirus, tăbliță de scris”. Forma modernă a cuvântului englez este înregistrată din 1620 [2].

Cuvântul englezesc **display** (< fr. *déployer*) „dispozitiv de vizualizare al calculatorului”, intrat cu drepturi depline în limba română (*display*, *displayuri*, s.n.), își are rădăcinile tot în limba latină - *displicāre* ” a (se) împrăștiia”, de la prefixul *dis-* + *plicāre* ” a îndoi, a împături” [4].

Link, linkuri, cuvânt venit în limba română prin filiera limbii engleze, este deja adaptat uzului autohton, fiindu-i atribuită și forma de plural. El are, conform Dicționarului etimologic englezesc, origine latinească < *linchinus* (*lichinus*) ”muc de lumânare” < gr. *Lykhnos* „lumină portabilă, lampă”. Dacă facem o paralelă între semnificația modernă și cea antică vom vedea că *linkul* nu e altceva decât ”o rază, o fâșie de lumină” care ne ghidează spre informații de proporții [4].

Termenul **modem** („periferic care asigură transferul de informații între calculatoare prin intermediul liniilor telefonice și viceversa”) este un cuvânt compus din două lexeme *modulator* + *demodulator*. La originile latinești *modulatorul* (< lat. *modulator*) avea sensul de „cel care modulează, adică trece de la o tonalitate la alta; cântăreț, muzicant”. Astăzi, semnificația lui, de asemenea, ține de recepționarea fină a tuturor semnalelor, modificarea anumitor mărimi caracteristice ale unei oscilații, la fel ca și urechea unui muzician.

Abilul „șoricel”, dispozitivul de intrare atașat unui calculator, este cunoscut de toată lumea cu numele englezesc de **mouse**. Chiar și el, **mouse**-ul, se trage din latină < *mus* „șoarece”. Accepția în limbajul informațional este atestată în anul 1965. Această denumire a fost aleasă, deoarece dispozitivul are forma și mărimea unui șoarece, iar cablul de legătură cu calculatorul, inițial orientat în partea opusă (spre utilizator), accentuează această asemănare.

Power point, bine cunoscutul program, folosit pentru a rula prezentări pe computere, din punct de vedere lingvistic este o expresie formată din două lexeme: *power* și *point*. Termenul de origine engleză **power** „putere; capacitate; energie (electrică); vigoare; control; autorizație” (în fr. *pouvoir*) își are originea în latinescul *potere* < lat. *potentis* „puternic”, iar latinescul *punctum* „înțepătură, împunsătură; punct” < lat. *pungere* „a înțepa” servește drept bază lexicală și pentru termenul **point** „punct, chestiune; element; esență”. Așadar, **power point** nu este altceva decât expunerea, prezentarea punctelor forte ale unor comunicări, lucrări, prelegeri etc.

Dicționarul etimologic englezesc face trimitere la limba latină și când e vorba de familia lexicală **print, printuri** (< fr. *preinte* „impresie” < fr. *prendre* „a presa”) – „listare; program, document”, **a printa** și **printer** < lat. *primere* „a presa; a imprima; a scoate prin presare”. În 1702 se atestă utilizarea eronată și haioasă a termenului *printer*: „Biblia Printeurului” este denumirea ce apare în loc de „Biblia Prințesei”, iar fraza care a clarificat această greșeală este „Printerul m-a persecutat fără niciun motiv...” [2].

Termenul **provider**, -i (formă substantivă din verbul *provide* < lat. *providere* „a privi înainte, a pregăti, a înlocui”), este format din prefixul latin *pro-* „înainte, în față” + verbul *videre* „a vedea” [2].

O evoluție interesantă au și cuvintele din familia lexicală **server, service**. Dicționarul etimologic englezesc ne ghidează spre lexemele latinești *servus* „sclav, rob”; *servire* „a robi, a trudi; a fi folositor” și *servitium* „supunere,

ascultare”. Semnificațiile contemporane ale termenilor se atestă începând cu anul 1941 [2].

Bine cunoscutul **toner** („pulbere de grafit, la copiatoare și imprimante laser pentru reproducerea documentelor”) vine de la latinescul *tonus* „accent tonic, accent”. În limba română cuvântul dat pătrunde prin filiera limbii italiene (< it. *toner*).

Generalizând cele sus-menționate, nu epuizăm nici pe departe subiectul în cauză. Or, după cum spunea Sextil Pușcariu „cuvintele apar când este nevoie de ele”. Prin urmare, interacționând mai mult timp cu o limbă străină, evident, „crește atât cererea, cât și oferta de cuvinte noi” în vederea satisfacerii nevoii de comunicare, de cunoaștere. Respectiv, în calitatea sa de moștenitoare a latinei, româna este și „un mare importator de cuvinte” din toate colțurile lumii, fiind considerată o limbă „ospitalieră” și, după V. Kiparsky, „la plus intéressante de l'Europe” [apud: 5].

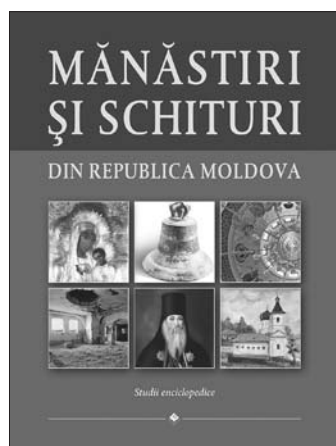
În acest context, lingvista franceză Henriette Walter spune cu referire la limba română că este „de două ori latină”, iar acad. Marius Sala precizează că latina „trăiește în vocabularul limbii noastre și prin împrumuturile făcute mai târziu din această limbă” [apud: 5], atât prin filiera unei limbi romanice, cum ar fi de exemplu franceza, italiana etc., cât și prin filiera unei limbi germanice, mai cu seamă, engleza, după cum observăm și din exemplele prezentate supra.

Referințe bibliografice:

- [1] <http://www.quaestus.ro/wp-content/uploads/2012/03/A.-Stepan-L.-Gorgan1.pdf>.
- [2] Online Etymology Dictionary. În: <http://www.etymonline.com/>.
- [3] Dicționar explicativ al limbii române. București, 1998.
- [4] Dicționar latin-român. Redactori: Ocheșanu Rodica, Macarie Liliana, Stati Sorin. București: Editura științifică, 1962.
- [5] Elena Solunca. *Fascinanta viață a cuvintelor*. În: http://www.viata-medicala.ro/*articleID_4767-dArt.html.

VOLUMUL „MĂNĂSTIRI ȘI SCHITURI DIN REPUBLICA MOLDOVA” – STUDIU ENCICLOPEDIC DE VALOARE NAȚIONALĂ

MONASTERIES AND PRIORIES OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA –
AN ENCYCLOPEDIC EDITION OF NATIONAL VALUE

La sfârșitul lui august 2014 a văzut lumina tiparului volumul *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*, o lucrare enciclopedică inedită elaborată și editată de Institutul de Studii Enciclopedice al Academiei de Științe a Moldovei (conducător de proiect dr. Constantin MANOLACHE, coordonator și redactor științific acad. Andrei EȘANU). Mai remarcăm în acest context că lucrarea constituie un rezultat palpabil al parteneriatului și colaborării fructuoase între Institutul de Studii Enciclopedice al AȘM și Mitropolia Chișinăului și a Întregii Moldove.

Cartea *Mănăstirile și schiturile Republicii Moldova*, volum în care pentru prima dată, sub o singură copertă, și-a găsit reflectare istoricul tuturor mănăstirilor și schiturilor din cuprinsul Republicii Moldova, este o lucrare mult așteptată și, negreșit, va fi una dintre cele mai solicitate cărți din țară. Volumul oferă cititorului o imagine amplă și destul de clară despre evoluția monahismului, viața și activitatea comunității mănăstirești în spațiul dintre Prut și Nistru de la originea fenomenului

până în prezent. Fiind prin modul de abordare și tratare o lucrare de pionierat, cartea *Mănăstirile și schiturile Republicii Moldova* prezintă în același timp un volum de sinteză în care au fost generalizate rezultatele cercetărilor precedente reflectate în multiple studii dedicate mănăstirilor și bisericilor, precum și informațiile numeroaselor documente istorice de arhivă și publicate, care în totalitatea lor au scos în evidență multe pagini necunoscute din istoria instituțiilor monahicești din țara noastră. Studiile incluse în volum reprezintă prin conținutul lor investigații științifice ample, profunde și consistente atât despre evoluția monahismului ca fenomen religios și a complexelor monahale ca monument religios, istorico-bisericesc, cultural-spiritual și de arhitectură, cât și despre istoria fiecărei mănăstiri și a fiecărui schit în parte, oferind în final cititorului un tablou integral despre viața monahală din Republica Moldova.

Volumul este structurat în patru compartimente. Partea I, *Studii de sinteză*, înglobează șapte studii de ordin general: analiza istorio-

grafică a problemei privind istoria mănăstirilor și altor centre bisericești din Basarabia/RSS Moldovenească/Republica Moldova în epoca modernă și cea contemporană; evoluția monahismului în lumea creștină, ortodoxă și cea românească în special; repartitia geografică și cadrul natural al așezămintelor monastice; arhitectura complexelor monastice; pictura murală în mănăstirile din Moldova; muzica în mediul monastic și averile mănăstirilor.

Partea II, *Mănăstiri și schituri vechi* include studii despre 27 de locașuri monahale (Călărășauca, Căpriană, Condrița, Curchi, Dobrușa, Frumoasa, Hâncu, Hârboveț, Hârjaucă, Horodiște (Țipova), Japca, Noul Neamț, Rudi, Saharna, Suruceni, Țigănești, Vărzărești ș.a.) care, fondate în perioada cuprinsă între secolul al XV-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea, au funcționat neîntrerupt, cu excepția perioadei regimului comunist, și continuă să activeze astăzi pe teritoriul Republicii Moldova. În aceste studii cititorul va găsi informații despre evoluția istorică a așezămintelor monahale și diriguitorii acestora, despre comunitatea monahală și activitatea ei cultural-spirituală, despre complexele monahale și necropolele lor, relațiile cu așezămintele monastice de peste hotare etc.

Partea III, *Așezăminte monahale desființate și dispărute*, varsă lumină asupra a 41 de mănăstiri și schituri din spațiul geografic al Basarabiei istorice, care, fiind fondate la anumite etape istorice, ulterior, în virtutea circumstanțelor, au fost desființate sau au dispărut. Aceste așezăminte monahale, împreună cu mănăstirile și schiturile grupate în categoria I, și-au adus contribuția la propovăduirea și sprijinirea credinței ortodoxe pe meleagurile noastre.

Partea IV, *Mănăstiri și schituri noi*, cuprinde scurte informații privitoare la cele 38 de

locașuri monahale înființate în ultimele decenii pe teritoriul Republicii Moldova. Declanșat după obținerea independenței în anul 1991, acest fenomen marchează renașterea și consolidarea comunității monahale, revenirea ei la vechile tradiții ale monahismului din țara noastră. Noile locașuri monahale și vechile mănăstiri redeschise formează împreună o impresionantă panoramă a centrelor monastice (65 la număr) din Republica Moldova la începutul mileniului III.

Volumul mai cuprinde două *Anexe* care conțin informații privitoare la așezămintele monahale din Basarabia și Republica Moldova (sec. XV – încep. sec. XXI) și date statistice referitoare la sălășluirile așezărilor monastice din Basarabia și Republica Moldova (1772–2013), precum și *Indicele de nume și geografic*.

La realizarea tratatului enciclopedic de istorie a așezămintelor monahale din Republica Moldova, elaborat sub egida Institutului de Studii Enciclopedice al AȘM (director dr. Constantin Manolache), au participat 33 de cercetători științifici și specialiști în materie, aceștia reprezentând mai multe instituții academice și universitare, muzee și structuri ecleziastice din Republica Moldova, ceea ce a atribuit lucrării o înaltă ținută științifică.

Ediția se evidențiază printr-o ținută artistică și poligrafică deosebită, ea este înzestrată cu un bogat material ilustrativ, o bună parte din care reprezintă imagini inedite depistate în instituțiile arhivistice, oferite de către mănăstiri și schituri, precum și de către autori.

La Salonul Internațional de Carte din Chișinău, ediția a 22-a, organizat le 31 august – 3 septembrie 2013, volumul *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova* a fost distins cu „Marele Premiu Coresi”.

ENCICLOPEDICA.

Revistă de istorie a științei și studii enciclopedice

INSTRUCȚIUNI PENTRU AUTORI

Ediția tipărită: ISSN – ISSN 9-771857-365703

„Enciclopedia. Revistă de istorie a științei și studii enciclopedice” reprezintă o ediție științifică periodică (două numere pe an) de profil larg, care își propune să publice studii și materiale cu referire la următoarele domenii: (1) istorie a științei și scientometrie; (2) cercetări enciclopedice; (3) cercetări biografice; (4) cercetări terminologice.

„Enciclopedia” se vrea un forum de analiză și dezbateri privind istoria științei și domeniile ei, precum și instituțiile de cercetare și educație din Republica Moldova, politicile cercetării științifice și inovării, problemele de scientometrie, problemele teoretico-metodologice referitoare la cercetările în domeniul enciclopediei și la elaborarea volumelor enciclopedice. În revistă vor fi publicate studii originale, comunicări, rapoarte, recenzii, informații, prezentări, documente și materiale referitoare la istoria științei și tendințele de dezvoltare a diferitor domenii ale științei contemporane, portrete biografice ale oamenilor de știință și cultură; prezentări și studii scientometrice privind aspectele cantitative ale „Științei Științelor”, politica managementului științific, modul de aplicare a studiilor scientometrice în evaluarea rezultatelor cercetării științifice. Atenție sporită se va acorda publicării studiilor originale interdisciplinare pe tematică enciclopedică național-universală și de ramură, în domeniul terminologiei.

Lucrările propuse spre publicare vor fi transmise la adresa **enciclopedia@gmail.com**. Colegiul de redacție va evalua manuscrisele, rezervându-și dreptul de a accepta lucrarea trimisă spre publicare în conformitate cu politica revistei.

Manuscrisul, cu un număr de maximum 30 de pagini, inclusiv tabelele și referințele bibliografice, va conține titlul lucrării, numele autorului (autorilor), instituția la care sunt afiliați și adresa de e-mail. Fiecare lucrare va avea sub titlul românesc și titlul tradus în limba engleză. Textul lucrării va fi precedat de un rezumat/abstract de maximum 100-150 de cuvinte și cuvinte-cheie în limbile română și engleză. Textul în limba română trebuie să fie scris cu diacritice. Figurile, imaginile foto trebuie să aibă o rezoluție cât mai bună, pentru a nu influența asupra calității manuscrisului pentru tipărire.

Cerințele tehnice ale textului

Pagină: A 4, margini: sus 2,5 cm, jos 2,5 cm, stânga 3 cm, dreapta 1,5 cm

Titlu: centrat, majuscule, font TNR, corp 12, Bold, interliniaj 1, urmat de un rând liber

Autori: inițiala prenumelui, numele, majuscule, TNR, corp 11, aliniat dreapta

Grad/titlu științific, instituție: jos, în subsol, se indică imediat după prenumele și numele autorului, corp 10, TNR, aliniat stânga

Text: TNR, corp 12, interliniaj 1,5

Rezumat/Abstract: TNR 11, Italic (text: TNR 11, text identic în limbile română și engleză, maximum 1/4 pagină)

Cuvinte-cheie, în limbile română și engleză, TNR 11, Italic (până la 8–10 termeni specifici lucrării).

Referințele bibliografice, care vor avea și titlul integral, vor fi numerotate consecutiv în text (în paranteze pătrate) și enumerate (de asemenea, în paranteze pătrate) la sfârșitul lucrării cu respectarea structurii referinței bibliografice, în conformitate cu Hotărârea Comisiei de Atestare a CNAA nr. AT03 din 23 aprilie 2009 (datele bibliografice se dau în limba originalului).

Colegiul de redacție va expedia fiecare manuscris la referenții revistei pentru o examinare critică de specialitate. După analiza lucrărilor în Colegiul de redacție și acceptarea lor pentru publicare, redacția își rezervă dreptul de a solicita autorilor unele modificări ale articolelor în scopul rezolvării problemelor legate de tehnoredactare.

Colegiul de redacție